

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**TÜRK DESTANLARINDA GEÇEN HAYVAN FİGÜRLERİNİN
ATASÖZLERİNDEKİ YERİ**

Serhat ÇELİK

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışmanlar

Prof. Dr. Asuman AHMED ABDO SHABAN

Doç. Dr. Nermin ÖZCAN ÖZER

İstanbul, 2024

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

TÜRK DESTANLARINDA GEÇEN HAYVAN FİĞÜRLERİNİN
ATASÖZLERİNDEKİ YERİ

THE PLACE OF ANIMAL FIGURES IN TURKISH EPICS IN PROVERBS

Serhat ÇELİK
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışmanlar
Prof. Dr. Asuman AHMED ABDO SHABAN
Doç. Dr. Nermin ÖZCAN ÖZER

İstanbul, 2024

Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.
© 2024

ONAY

Serhat ÇELİK tarafından hazırlanan “Türk Destanlarında Geçen Hayvan Figürlerinin Atasözlerindeki Yeri” konulu bu çalışma, 26/09/2024 tarihinde savunulmuş ve jüri üyeleri tarafından başarılı bulunarak Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü

ETİK BEYAN

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

26/09/2024

Serhat ÇELİK

ÖN SÖZ

Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri ve gücü simgeleyen hayvan figürlerinin atasözlerindeki yerini incelemeyi amaçlayan bu araştırmada; Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri ve gücü simgeleyen hayvan figürleri neler olduğu ve bu hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl ve ne anlamda kullanıldıkları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

İnsanların kelimelerle düşünüp kendilerini kelimelerle ifade ettikleri dikkate alındığında, kelime dağarcığının insan hayatındaki önemi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerle dil öğretiminde söz varlığının zenginleştirilmesi gerekmektedir. Atasözleri içerdikleri zengin anlam ve etkili ifade gücüyle söz varlığını zenginleştiren öğelerdir. Atasözleri, bulundukları dilin kültürünü ve yaşam şeklini yansıtan ve kendine özgü ifadeleri bulunan önemli kültür ürünleri olduğundan bu kültür ürünlerinin gelecek nesillere aktarılması önem taşımaktadır. Bu aktarımın Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan hayvan figürleri üzerinden yapılması ayrı önem oluşturmaktadır.

Atasözleri toplumların yaşayış tarzını, hayata bakışını ve tarih boyunca yaşadıkları olaylara yükledikleri anlamları barındırması bakımından önemli kültürel miras niteliği taşımaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu miras, toplumların karakterini tahlil etmemiz açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu durum, atasözlerinde kullanılan hayvan figürlerinin incelenmesinin, bu figürlere yüklenen anlamın ortaya konması bakımından önemli olduğunu göstermektedir.

Literatürde Türk dilinde hayvan adları ile ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı Türk kültüründe hayvanların yeri ile birlikte Türk devlet ve topluluklarındaki adlandırmalarını konu alırken; önemli bir kısmı ise Türk dilinin belli bir tarihî döneminde yazılmış eserlerdeki hayvan adlarının derlendiği ve incelendiği çalışmalardır. Bazı çalışmalarda belli bir eserde geçen hayvan adları belirlenmiş; bu adlar ya hayvanların özelliklerine göre ya da kullanım sıklıklarına veya günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılıp kullanılmamalarına göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Kimi çalışmalar da günümüz Türk lehçelerinde kullanılan hayvan adlarını ya da bu adların atasözleri gibi söz varlığı ürünleri içindeki kullanımlarını tespit etmek amacıyla

hazırlanmıştır. Ancak Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç sembolü olan hayvan figürlerini atasözleri bağlamında inceleyen çalışmaya rastlanmamış olması bu araştırmaya özgünlük katmaktadır.

Nitel olarak tasarlanmış olan bu araştırmanın, içerdiği konu itibarıyla Türkçe söz varlığının zenginleşmesine katkı sunması ve Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerini farklı açılardan yorumlayarak konuya özgün bir bakış açısı kazandırması umulmaktadır. Bu araştırmanın, Türk kültürünün ve Türk dilinin gelişmesi ve zenginleşmesi sürecine katkı sunması da beklenmektedir. Verilerin doküman incelemesi yöntemiyle toplandığı bu araştırmanın ana bölümünde destan, Türk destanları, Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin oluşum süreci ve Türk destanlarında yer alan hayvan sembolleri üzerinde durulmuştur. Akabinde Türk destanlarında yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç bildiren hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl ve hangi anlamda yer aldıkları mercek altına alınmıştır.

Araştırma sonucunda; insanların sözün kalıcılığını ve inandırıcılığını artırmak için hayvan figürlerini etkili bir şekilde kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmada; Türk destanlarında sıklıkla yer alan kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç ve ejderhanın Türk atasözlerinde benzetme unsuru olarak kullanıldıkları ve ekseriyetle cesareti, kahramanlığı, yiğitliği, korkuyu ve gücü simgeledikleri tespit edilmiştir.

Bu meşakkatli çalışmayı yaparken yolumun karardığı hissettiğim her lahza yoluma ışıktan tutan çok kıymetli danışman hocalarım Sn. Prof. Dr. Asuman AHMED ABDO SHABAN'a, Sn. Doç. Dr. Nermin ÖZCAN ÖZER'e, Lider'ime, mensubu olduğum Hareket'in her ferdine ve güzel aileme teşekkürlerimi sunarım.

Serhat ÇELİK
İstanbul, 2024

ÖZET

TÜRK DESTANLARINDA GEÇEN HAYVAN FİGÜRLERİNİN ATASÖZLERİNDEKİ YERİ

Söz varlığından olan atasözleri dilin kültürünü, yaşam biçimini yansıtan kendine özgü ifadeleri bulunan, az sözle çok şey ifade eden, dili zenginleştiren önemli kültür ürünleridir. Tarih boyunca Türklerin sosyal, dinî ve iktisadi yaşamlarının merkezinde yer alan canlılar olmaları nedeniyle hayvan adları, Türk dilinin temel söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptirler. Türklerin tabiat ile iç içe süren konargöçer yaşam tarzları, hayvanlarla olan ilişkilerini daha da güçlendirmiş ve hayvanların Türk destanlarında ve kültüründe önemli bir yer almalarını sağlamıştır. Bu araştırmanın amacı, Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri ve gücü simgeleyen hayvan figürlerini atasözleri bağlamında incelemektir.

Bu çalışma, nitel olarak tasarlanmış bir araştırmadır. Doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, tezin kuramsal çerçevesini oluşturmak, destanlar ve teze konu hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermek ve hayvanların destanlardaki işlenişini/ilişkisini açıklayabilmek amacıyla ana dokümanlar/kaynaklar olarak Bahattin Ögel'in "Türk Mitolojisi I-II.", "İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi" ve "Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II"; İbrahim Kafesoğlu'nun "Eski Türk Dini", "Türk Millî Kültürü", "Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler"; Saadettin Yağmur Gömeç'in "Türk Destanlarına Giriş"; Ziya Gökalp'in "Türk Töresi"; Yaşar Çoruhlu'nun "Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi", "Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi", "Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar" ve "Türk Mitolojisinin Ana Hatları; Pertev Naili Boratav'ın, "Türk Mitolojisi"; Ali Öztürk'ün "Çağların İçinden Türk Destanları" ile Ali Duymaz'ın "Türk Destanları" adlı eserler kullanılmıştır.

Bu çalışmada, atasözlerini belirlemek için ise ana dokümanlar/kaynaklar olarak; Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"; Mustafa S. Kaçalın'ın "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler"; Mehmet Hengirmen'in "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" ile Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü" adlı eserler taranmıştır. Ayrıca konuyla ilgili çeşitli kitap, makale, tez, bildiri ile diğer birçok yazılı ve elektronik doküman da incelenmiştir.

Çalışmanın ana bölümünde destan, destanların özellikleri, Türk destanları, Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin oluşum süreci ve Türk destanlarında sıklıkla yer alan hayvan figürleri üzerinde durulmuştur. Akabinde Türk destanlarında yer alan ve kahramanlık, güç ve cesaret bildiren hayvan figürlerinin Türk destanlarında ve Türk atasözlerinde nasıl ve hangi anlamda yer aldıkları mercek altına alınmıştır.

Araştırma sonucunda; insanların sözün kalıcılığını ve inandırıcılığını artırmak için hayvan figürlerini etkili bir şekilde kullandıkları belirlenmiştir. Araştırmada; Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri, gücü simgeleyen kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç ve ejderhanın Türk atasözlerinde de benzetme unsuru olarak aynı anlamlarda kullanıldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Destan, Türk destanları, Türk kültürü, Atasözü, Hayvan figürleri

ABSTRACT

THE PLACE OF ANIMAL FIGURES IN TURKISH EPICS IN PROVERBS

Proverbs, which are part of the vocabulary, are important cultural products that have unique expressions that reflect the culture and lifestyle of the language, express a lot with few words, and enrich the language. Animal names have an important place in the basic vocabulary of the Turkish language because they are living creatures that have been at the center of the social, religious and economic lives of Turks throughout history. The nomadic lifestyle of the Turks, which is intertwined with nature, has further strengthened their relationship with animals and enabled animals to take an important place in Turkish epics and culture. The aim of this research is to examine the main animal figures in Turkish epics, especially those symbolizing heroism, bravery, courage and power, in the context of proverbs.

This study is a qualitatively designed research. In this study, in which the document analysis method is used, Bahattin Ögel's "Turkish Mythology I-II.", are used as the main documents/sources in order to create the theoretical framework of the thesis, to give detailed information about the epics and the animals subject to the thesis, and to explain the treatment/relationship of animals in the epics. "Turkish Cultural History Before Islam" and "History of the Great Hun Empire I-II"; İbrahim Kafesoğlu's "Old Turkish Religion", "Turkish National Culture", "Determinations about General Turkish History"; "Introduction to Turkish Epics" by Saadettin Yağmur Gömeç; Ziya Gökalp's "Turkish Custom"; Yaşar Çoruhlu's "Short History of Turkish Mythology", "Animal Symbolism in Turkish Art", "Kurgans, the Sacred Graves of the Ancient Turks" and "Outlines of Turkish Mythology; Pertev Naili Boratav, "Turkish Mythology"; Works called "Turkish Epics through the Ages" by Ali Öztürk and "Turkish Epics" by Ali Duymaz were used.

In this study, the main documents/sources to determine proverbs are; Ömer Asım Aksoy's "Dictionary of Proverbs and Idioms"; "Proverbs and Idioms in Regional Dialects" by Mustafa S. Kaçalın; Works called "Proverbs and Idioms Dictionary" by Mehmet Hengirmen and "Classified Proverbs Dictionary" by Metin Yurtbaşı were scanned. In addition, many books, articles, theses, papers and many other written and electronic documents on the subject were also examined.

In the main part of the study, epic, characteristics of epics, Turkish epics, the formation process of animal figures in Turkish epics and animal figures in Turkish epics are focused on. Subsequently, how and in what sense the main animal figures in Turkish epics, which convey heroism, strength and courage, are included in Turkish epics and Turkish proverbs are examined.

As a result of the research; it has been determined that people use animal figures effectively to increase the permanence and credibility of words. In the research; it has been determined that the wolf, horse, eagle, lion, tiger, bull, ram and dragon, which appear in Turkish epics and symbolize heroism, bravery, courage, fear, danger, nobility, value and power, are also used in Turkish proverbs with the same meaning as various elements.

Keywords: Epic, Turkish epics, Turkish culture, Proverb, Animal figures

İÇİNDEKİLER

ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
İÇİNDEKİLER.....	x
GÖRSELLER	xii
KISALTMALAR.....	xiii
BÖLÜM I: GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Araştırmanın Varsayımları	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	8
1.6. Araştırma Tanımları.....	8
BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	9
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	9
2.1.1. Destan	9
2.1.1.1. Destanların Özellikleri.....	10
2.1.2. İslamiyet Öncesi Türk Destanları	11
2.1.2.1. Yaradılış Destanı	12
2.1.2.2. Alp Er Tunga Destanı.....	13
2.1.2.3. Şu Destanı.....	13
2.1.2.4. Oğuz Kağan Destanı.....	14
2.1.2.5. Bozkurt Destanı	16
2.1.2.6. Ergenekon Destanı.....	17
2.1.2.7. Türeyiş Destanı.....	18
2.1.2.8. Göç Destanı	19
2.1.3. Türk Destanlarının Özellikleri.....	19
2.1.3.1. Türk Destanlarının Ortaya Çıkışı	20
2.1.3.2. Türk Destanlarındaki Hayvan Figürlerinin Ortaya Çıkışı	21
2.1.4. Türklerde Hayvan Sembollerinin Oluşumunda Etkili Olan Dinler	25
2.1.4.1. Totemcilik (Totemizm)	26
2.1.4.2. Animizm (Canlıcılık, Ruhçuluk)	26
2.1.4.3. Şamanizm	27
2.1.4.4. Maniheizm.....	29
2.1.4.5. Budizm	30
2.1.4.6. Zerdüşçülük.....	30
2.1.4.7. Hristiyanlık.....	31

2.1.4.8. İslamiyet	32
2.2. Atasözleri.....	32
2.2.1. Atasözü Tanımları	32
2.2.2. Atasözlerinin Özellikleri	33
2.2.3. Türk Dili ve Kültüründe Atasözü	34
2.3. Atasözlerinde Hayvan Figürü.....	35
2.4. İlgili Araştırmalar	39
BÖLÜM III: YÖNTEM	43
3.1. Araştırma Modeli.....	43
3.2. Veri Toplama Araçları.....	44
3.3. Verilerin Toplanması.....	44
3.4. Verilerin Analizi	46
BÖLÜM IV: BULGULAR.....	48
4.1. Türk destanlarında sıklıkla yer alan hayvan figürlerine ilişkin bulgular.....	48
4.1.1. Kurt/Bozkurt.....	49
4.1.2. At	57
4.1.3. Kartal	62
4.1.4. Aslan/Arslan	66
4.1.5. Kaplan.....	69
4.1.6. Boğa.....	71
4.1.7. Koç	73
4.1.8. Ejderha.....	76
4.2. Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl yer aldıklarına ilişkin bulgular	79
4.2.1. Kurt/Bozkurt.....	80
4.2.2. At	84
4.2.3. Kartal	92
4.2.4. Aslan/Arslan	94
4.2.5. Kaplan.....	96
4.2.6. Boğa / Öküz.....	97
4.2.7. Koç / Koyun	99
4.2.8. Ejderha / Yılan.....	102
BÖLÜM V: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	106
5.1. Sonuçlar ve Tartışma.....	106
5.2. Öneriler.....	111
KAYNAKÇA.....	113
EKLER	129
EK 1. Hayvan İsimlerinin Geçtiği Atasözleri.....	130
ÖZGEÇMİŞ	138

GÖRSELLER

Görsel 4.1. Gök Kurt Tasviri	49
Görsel 4.2. Boynuzlu Kurt Başı Motifi.....	50
Görsel 4.3. Kahramanmaraş'ta Bayrak Tutan Bozkurt Motifi	52
Görsel 4.4. Bronz Kurt Motifi	53
Görsel 4.5. Kurt ve At Tasvirleri	55
Görsel 4.6. Uygur Dönemine Ait Duvar Resimlerinde At Tasviri	58
Görsel 4.7. At Biçiminde Bir Mezar Taşı	59
Görsel 4.8. Kaya Üzerine Çizilen At Tasvirleri.....	60
Görsel 4.9. At Biçiminde Bir Kabir Taşı	61
Görsel 4.10. Şamanlar ile Alakalı Kartal Tasvirleri.....	64
Görsel 4.11. Ağaçtan Oyma Kartal Tasvirleri.....	64
Görsel 4.12. Ağaçtan Oyma Kartal Tasviri.....	65
Görsel 4.13. Boynuzlu Aslan Figürü.....	66
Görsel 4.14. Bir Aslanın Bir Ata Saldırı Tasviri.....	67
Görsel 4.15. Keçeden Yapılmış Aslan Başı Tasviri.....	68
Görsel 4.16. Bir Kaplanın Bir Geyiğe Saldırı Tasviri.....	69
Görsel 4.17. Yavrusunu Emziren Dişi Kaplan Tasviri.....	70
Görsel 4.18. Kutsal Boğa Figürü.....	71
Görsel 4.19. Bronz Kemer Tokası Şeklinde Boğa Motifi.....	72
Görsel 4.20. Pars ve Koçun Mücadele Sahnesi.....	73
Görsel 4.21. Doğurganlığın Koç Başı ile Temsili.....	74
Görsel 4.22. Keçeden Yapılmış Koç Başı Tasviri.....	75
Görsel 4.23. Koç Başı Biçimindeki Kabir Taşı.....	75
Görsel 4.24. Ejderha ile Savaş Sahnesi.....	77
Görsel 4.25. Halı Üzerinde Ejderha Motifi.....	78

KISALTMALAR

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MÖ : Milattan Önce

MS : Milattan Sonra

ss. : Sayfa

TDK : Türk Dil Kurumu

yy. : Yüzyıl

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Dil, bireylerin kendini ifade etmelerinde kullandıkları bir araç olmanın yanı sıra milletleri bir arada tutan önemli kültürel bağlardan biridir. Dillerin önemli parçalarından birisi de söz varlıklarıdır. Söz varlıkları dile yeni ifade biçimleri kazandırmakla birlikte o dili zenginleştirmektedir. Her milletin kendine ait söz varlığı bulunmaktadır. Söz varlıklarının ait olduğu toplumun dünya görüşünü yansıttığı düşünüldüğünde söz varlıklarının kültürel öğeler taşıması kaçınılmazdır. Söz varlığından olan atasözleri dilin kültürünü, yaşam biçimini yansıtan kendine özgü ifadeleri bulunan, az sözle çok şey ifade eden, dili zenginleştiren önemli kültür ürünleridir. Tarih boyunca Türklerin sosyal, dinî ve iktisadi yaşamının merkezinde yer alan canlılar olmaları nedeniyle hayvan adları, Türk dilinin temel söz varlığı içinde de önemli bir yere sahiptir (Aksan, 2015). Hayvan ve hayvan kavram alanına giren pek çok sözcük, Türk dilinin bütün dönemlerinde yazılı ve sözlü dilde işlek olarak kullanılmıştır. Hayvan türlerinin adları, hayvanların özellik adlandırmaları, onlardan elde edilen ürünlere verilen isimler, onlarla yapılan eylemler vs. söz varlığımızı zenginleştiren unsurlardır. Türklerin tabiat ile iç içe süren konargöçer yaşam tarzı, hayvanlarla olan ilişkisini daha da kuvvetli hâle getirmiştir. Bu ilişki, hayvanların Türk destanlarında ve kültüründe önemli bir yer tutmalarını sağlamıştır.

Milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleri olan destanlar gerek tarihi aydınlatma gerekse fikir ve sanat hayatına kaynaklık etme açısından önem taşırlar. Destanlar, halk gözüyle görülen, halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde masallaştırılan tarihler olarak tanımlanabilir (Banarlı, 1971). Konargöçer ve bozkır yaşam tarzına sahip olan Türkler hayvanları çok önemsemiş ve onlara bazı zaman ve durumlarda kutsallık atfetmişlerdir. Özellikle Türklerin dişi bir kurttan türediği efsanesi, kurdu Türkler için kutsal bir figür olarak ön plana çıkarmıştır. Türkler binlerce yıllık geçmişlerinde pek çok hayvanla haşır neşir olmuş ve zamanla bazı değişiklikler olmakla birlikte birçok hayvanı kutsal saymış, bir kısmını da kötülük sembolü olarak algılamışlardır.

Hayvanlarla sürekli bir etkileşim içinde olmak, insan oğlunun varlığıyla birlikte başlamıştır. Eski dönemlerde avcılık yapan insanlar zaman içerisinde hayvanları ehlileştirmek suretiyle bir nevi kendilerine yardımcıları yetiştirmişlerdir. Hayvanlar besin

kaynağı oldukları gibi, tarlaların ekiminde kullanılan yardımcıları, yük taşıyıcıları, savaşlarda binek araçları olmuşlardır. Hayvan figürlerine ilişkin temsillere insanlık tarihinin en erken devrilerinde, taşlar üzerine kazılmış olan resimlerde rastlanmaktadır. Söz konusu resimlerde av sahneleri, hayvanların birbirleriyle ve insanlarla giriştikleri mücadele sahnelerine yer verilmiştir. Kaynaklar, hayvan üslubunun, Türklerde Orta Asya’da başladığını, Ön Asya’ya ve oradan Orta Avrupa’ya yayıldığı belirtmektedirler (Pamuk ve Oyman, 2016). Yapılan eserlerde yer alan simge, desen ve figürlerin Türk boylarının inançlarından kaynaklandığı görülmektedir (Ezer-Yeşilova, 2019). Dolayısıyla ilk Türk medeniyetlerinin, inanca ilişkin sistemlerini hayvan üslubu çerçevesinde oluşturmuşlardır. Sembolik olarak oluşturulmuş olan bu üslubun asıl kaynağı; şaman kültü, totem, animizm gibi ilk Türk topluluklarının inançlarıdır (Pamuk ve Oyman, 2016).

Türkler; Şamanizm, Totemizm vb. inançlar dışında, tanışıp benimsedikleri diğer birçok dinî inancın ve kültürün etkisiyle hayvan sembolizmini kullanmışlardır. Anadolu’ya yerleşimin gerçekleşmesinden sonra Türkler, putperestlik ve Hristiyanlık gibi inançların etkisiyle oluşmuş olan bir kültürle de tanışmışlardır. Daha sonra ise bütün inançların yerini tutacak, çok geniş alana ve kitlelere yayılan İslâm dini almıştır (Çatalbaş, 2011). İslam dininin kabulüyle birlikte Anadolu Selçuklu Devletinde ve Osmanlı Devletinde mevcut olan yerleşik kültürler ile Orta Asya menşeli Türk uygarlıkların getirdiği hayvan kültü kaynaşmıştır. Bu durumun sonucunda Anadolu’da bir hayvan sembolizmi oluşmuştur. Ancak İslam dininin hayvan figürlerine yönelik hassasiyetinin bir sonucu olarak hayvan sembolizminin önemini yitirdiği söylenebilir. Dinî taassup nedeniyle insan veya hayvan muhtevalı betimlemeler hoş karşılanmamış; bu durum, Anadolu sanatını da derinden etkilemiştir (Alp, 2010).

Kısacası Türk destanlarındaki hayvan figürlerinin önem kazandığı dönemin, İslamiyet öncesi devirlere dayanır. İslamiyet’in kabulünden sonra Türk destanlarındaki hayvan sembolizmi yeniden şekillenmiştir. Dinî tutuculuk nedeniyle hayvan figürleri mitolojik anlamda önem kaybına uğrasalar da hayvan figürlerinin dinle çelişmeyen farklı yorumları söz konusu olmuştur. Hayvan figürleri Türk dilinde de etkili ve önemli yer edinmişlerdir. Özellikle Türkçe söz varlığında yer alışları, çok sık kullanılan atasözlerine yerleşmelerine, bunlara anlam katmalarına neden olmuştur.

İnsanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri yerleşik hayata geçilmesiyle başlamaktadır. İnsanoğlu fitratı gereği sosyal bir varlıktır. Yaratılan varlıklar içinde düşünebilme ve ayırt edebilme yeteneğine sahip olandır. Bu sebeple içgüdüsel olarak bir gruba ait olma ve birlikte yaşama ihtiyacı doğmuştur. Dünya üzerinde var olan uygarlıkların çıkış noktası bu ihtiyaç neticesinde oluşmuştur. Kümeler grupları, gruplar boyları, boylar milletleri ve milletler devletleri meydana getirmiştir. Bu toplumsal birliktelik ortak bir iletişim aracı çevresinde varlığını korumuş ve devam ettirmiştir. Kültürel değerlerin geçmişten günümüze uzanan yolculuğunda rol oynayan en temel aktarım aracı hiç şüphesiz ki dildir. Dil sayesinde toplumlar hem millî bir ruh kazanmakta hem de maneviyatlarını nesiller boyu ayakta tutmaktadır. Ulusların dünyayı algılayış tarzlarını konuştukları dile yansıtan kültürel değerler atasözleridir (Onan, 2011). Dile anlatım gücü, kavram zenginliği ve estetik değer katan bu söz varlıkları dil-kültür ilişkisinin en temel yansımalarından biridir.

Dünyadaki bütün milletlerin kendilerinden önce yaşamış olan atalarından kalan ve onlara yol, yöntem gösteren, öğüt veren ve usul öğreten sözleri vardır. Bu sözler, Türkçede atasözü olarak ifade edilmişlerdir. Atasözleri, bir milletin karakterini, duruşunu, tutumunu ve anlayışını yansıtan özlü sözlerdir. Türk kavimlerine ait atasözleri, taşıdıkları iletiler itibarıyla Türk milletinin temel anlayışını, zihniyetini, bakış açısını ve birlikteliğini özetleyen sözlü edebiyat ürünleridir. Uzun gözlemler ve tecrübeler neticesinde ortaya çıkan ve öğüt niteliği taşıyan atasözleri, sınama-yanılma ve gözlemler sonucu olgunlaşmışlardır. Türklerin gelenekle yoğrulmuş bir atalar sözü kültürünün eseri olan atasözleri (Aksoy, 2016), millî karakterimizi yansıtmanın yanında bütün Türkleri birleştiren önemli kaynaklardan biridir (Çobanoğlu, 2020).

Uygarlıkların kuruluşundan günümüze dek gelindiğinde insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişki tarihe yön veren önemli bir unsur olmuştur. Bu ilişki insanların gerek yaşamsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinden gerek iletişimsel becerilerin şekillenmesinden gerekse duygu ve düşünce yapısının aktarılmasına kadar birçok alanda etkisini göstermektedir. İnsanların yaşantı ve tecrübeleri sonucu ortaya çıkan, sözlü kültür unsurları olan ve atasözleri; insanı konu alan her durumdan beslenmekte bu durumlar etrafında şekillenmektedir (Onan, 2011). Bu anlamda hayvan motifinin ve atasözlerine konu olması kaçınılmazdır. Zira insan fitratına en yakın varlık hayvanlardır. Toplumsal rollerin, gözlenebilen gerçeklerin yanı sıra insanlar; birbirlerine söyleyemedikleri, itiraf edemedikleri

ya da eleştiremedikleri yönleri hayvanlara yükledikleri çeşitli anlamlar ile dile getirmektedir. Atasözleri bu duruma örnek ifadelerdir.

Kültürün en büyük tanığı olan aktarım yöntemleri kuşkusuz atasözleridir. Her türlü toplumsal değerden bir fikir ve kendine malzeme yaratabilen bu ifadeler, medeniyetlerin oluşumlarının ve varoluşlarının temeli sayılan toprak, bitki ve hayvan unsurlarının en fazla kullanıldığı söz ürünleri arasında gelmektedir (Çobanoğlu, 2020). Özellikle hayvanlar, tarih boyunca insanların tüm yaşamsal fonksiyonlarına hizmet etmiştir. Bu sayede doğaya hükmedebilen insan, yaşamının merkezinde bulunan hayvanlara çeşitli anlamlar yüklemiş, duygu ve düşüncelerini aktarırken yine onlara başvurmuştur.

Atasözleri toplumsal değerler ve bunların etkileri ile şekillendiğinden hayvan üslubunu sıklıkla kullanmaktadırlar. Örneğin kurt, Türk destanlarında en önemli hayvanların başında yer alır (Roux, 2014). Hatta Türkler soylarının temelini kurtlara dayandırmışlar ve sosyal hayatlarında onları Türk milliyetçiliğini sembolize eden birçok alanda kullanmışlardır. Günümüzde de dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Türkler arasında anlatılan masal ve hikayelerde bozkurt uğur sayılmaktadır (Taşağıl, 2018). İslamiyet öncesi Türk tarihi incelendiğinde Uygurlar döneminde ortaya çıkan Türeyiş Destanı, Türklerin atalarının kurt olduğu tezini esas alan bir eserdir, ayrıca Göktürk Devleti döneminde oluşan Bozkurt Destanı ile de benzer özellik göstermektedir.

Bir diğer önemli unsur olan kartal, Türk kültüründe en az kurt kadar önemli hayvanlardan biri olup, Türklerin millî simgelerinden biri olmuştur (Kafesoğlu, 2022). Gücü ve egemenliği sembolize ettiğine inanılan kartal, şaman öğretilerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Göktürk ve Uygur Devleti döneminde hükümdarlık sembolü olarak kabul edilen ve bu yırtıcı kuşun gücünü taşıdıklarına inanılan Türkler, Selçuklu Devleti döneminde de devlet sembolü olarak çift başlı kartal tasvirini kullanmışlardır (Roux, 2014). Orta Asya kültürünün getirdiği bir diğer unsur attır. Binek hayvanı olarak kullanılan ve gücünden yararlanılan atların sözlü kültürde atasözlerine birçok yansıması bulunmaktadır. Bu da atlara düşkün olan Türk milletinin söz varlığına etkisinin bir başka örneğidir.

Atalar mirası olarak kabul edilen atasözleri; geçmişten günümüze gelen, farklı deneyimlerin belirli kalıplar şeklinde aktarıldığı dilsel ve kültürel değerlerdir. Toplumsal olayların ve tabiattan elde ettiği unsurların etkisiyle şekillenen bu özlü sözlerin amacı her zaman az sözle çok şey anlatmaktır. Bu anlamda hayvanlar her zaman doğada insanın işini

kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Zira hayvanlar, insanın doğada en çok etkileşim içinde bulunduğu canlıdır. Dolayısıyla duygu ve düşünceleri aktarmada en etkili yol başka bir canlının şeklinden ve hareketlerinden benzetmeler ve mecazlar kurarak yararlanmaktır. Bu nedenle atasözleri; duygu ve düşünceleri, günlük yaşantı ve deneyimleri aktarırken sıklıkla hayvanlara başvurmuştur. Bulunulan coğrafyanın ve millî unsurların etkisiyle seçilen hayvan motifleri bulunduğu toplumun kültürünün de birer aynası olmaktadır.

Atasözlerinde hayvanlar vahşi ve evcil hayvanlar olarak iki grupta ele alınmaktadır. Vahşi hayvanlar, genellikle saldırgan ve korkutucu doğaları sebebiyle kullanıldığı atasözlerinde gücü, özgürlüğü, bağımsızlığı ve hakimiyeti temsil etmektedir. Tarihte her topluluk varlığını güçlü sembollerle pekiştirmek ve benimsetmek ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle aslan, kaplan, boğa, kurt, kartal gibi temsilleri bayraklarında ve armalarında sıklıkla kullanmışlar, devlet adamlarını bu hayvanların özellikleriyle bağdaştırmışlardır (Doğan, 2001). Evcil hayvanlar ise günlük hayatta her zaman karşılaşılan, en çok etkileşim kurulan hayvanlardır bu nedenle korku veren, tehdit eden bir unsur olarak algılanmazlar. Dolayısıyla atasözü kullanımlarında gücü simgeleyen bir anlamları olmamakla birlikte genelde fiziksel görünüşleri ve hareketleri ile ilgili söylemler bulunmaktadır.

Türk tarihinde sözlü kültür, toplumsal hayatta yaşanan münasebetler neticesinde şekillenmiştir. Günlük hayatta en çok karşılaşılan unsur hayvanlardır ve her türlü duygu ve düşüncüyü aktarmada insanlara kolaylık sağlamışlardır. Özellikle bozkır kültürüyle yetişen Türk toplumu için hayvan, medeniyete giden yolda önemli bir faktör olmuştur. Atasözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Zira atalar kültünü benimseyen, köklerine sıkı sıkıya bağlı olan ve özünü kaybetmeyen Türk toplumu, başından geçen her durumda hayvanlara ve onların bıraktığı etkilere başvurmuştur. Hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda kullanılan ata yadigârı bu sözler bulunulan etkileşimin en canlı örneğidir ve öz kültürün izlerini taşımaktadır. Bu sayede millî olma ülküsü kendi öz değerleri ve öz benliği etrafında şekillenmekte ve nesiller boyu devam etmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk destanlarında yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri ve gücü simgeleyen hayvan figürlerinin atasözlerindeki yerini incelemektir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türk destanlarında sıklıkla yer alan hayvan figürleri nelerdir?
2. Türk destanlarında yer alan hayvan figürleri atasözlerinde nasıl yer almaktadır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Atasözleri, bir milletin sosyal ve kültürel özelliklerinin çok boyutlu tahlilinin yapıldığı laboratuvarlar gibidir. Atasözleri milletin tüm karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca hayvanların Türk kültüründeki önemi de bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç bildiren hayvan figürlerinin atasözleri bağlamında incelemesinin araştırmaya önem ve özgünlük kattığı söylenebilir. İnsanların kelimelerle düşünüp kendilerini kelimelerle ifade ettikleri dikkate alındığında, kelime dağarcığının insan hayatında ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerle dil öğretiminde kelime hazinesinin diğer bir ifade ile söz varlığının zenginleştirilmesi gerekmektedir. Atasözleri içerdikleri zengin anlam ve etkili ifade gücüyle söz varlığını zenginleştiren öğelerdir. Atasözleri, bulundukları dilin kültürünü ve yaşam şeklini yansıtan ve kendine özgü ifadeleri bulunan önemli kültür ürünleri olduğundan bu kültür ürünlerinin gelecek nesillere aktarılması önem taşımaktadır. Bu aktarımın Türk kültüründe önemli bir yer tutan hayvan figürleri üzerinden yapılması ayrı önem oluşturmaktadır.

Atasözleri, toplumların yaşayış tarzını, hayata bakışını ve tarih boyunca yaşadıkları olaylara yükledikleri anlamları barındırması bakımından önemli kültürel miras niteliği taşımaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu miras, toplumların karakterini tahlil etmemiz açısından önemli ipuçları vermektedir (Şahin, 2019). Bu durum, atasözlerinde kullanılan hayvan figürlerinin incelenmesinin, bu figürlere yüklenen anlamın da ortaya konması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde Türk dilinde hayvan adlarıyla alakalı birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı ad bilimi (onomastik) içinde hayvan adlarının yer adı (toponim), kabile, soyadı-lakap (etnonim) ve şahıs adı (antroponim) olarak kullanımını ele almış (Anbarlı-Bozatay ve Güler, 2017; Düşmez, 2014), bir kısmı da Türk kültüründe hayvanların yeri ile birlikte Türk devlet ve topluluklarındaki adlandırmalarını konu almıştır (Doğan, 2001). Bunların önemli bir bölümü Türk dilinin belli bir tarihî döneminde yazılmış eserlerdeki hayvan adlarının derlendiği ve incelendiği çalışmalardır (Bulut, 2020; Tokyürek,

2013). Bazı çalışmalarda belli bir eserde geçen hayvan adları belirlenmiş; bu adlar ya hayvanların özelliklerine göre (Abik, 2009; Öz, 2014; Tansü ve Güvenç, 2015) ya da kullanım sıklıklarına veya günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılıp kullanılmamalarına göre (Bozkaplan, 2007) sınıflandırılarak incelenmiştir. Kimi çalışmalar da günümüz Türk lehçelerinde kullanılan hayvan adlarını (Gümüşatam, 2011; İnce, 2015) ya da bu adların atasözleri gibi söz varlığı ürünleri içindeki kullanımlarını tespit etmek (Mert, 2007; Özkartal, 2012) amacıyla hazırlanmıştır. Ancak Türk destanlarında yer alan ve kahramanlık bildiren hayvan figürlerini atasözleri bağlamında inceleyen çalışmaya rastlanmamış olması bu araştırmaya özgünlük katmaktadır.

Bu araştırmanın, konu itibarıyla Türkçe söz varlığının zenginleşmesine katkı sunması ve Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerini farklı açılardan yorumlayarak konuya özgün bir bakış açısı kazandırması umulmaktadır. Bu çalışmanın, Türk kültürünün ve Türk dilinin gelişmesi ve zenginleşmesi sürecine katkı sunacağı da düşünülmektedir. Ayrıca, bilimsel yöntemleri kullanılarak bilgilere ulaşma, ulaşılan bilgileri araştırmanın amaç ve hedefleri doğrultusunda derleme, yorumlama ve değerlendirme aşamaları, daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olmasının alanda oluşturduğu boşluğu doldurma ve Türk diline ve kültürüne katkı sağlama bakımından özgün ve önemli olduğu düşünülmektedir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu araştırmanın planlanmasında, yürütülmesinde ve elde edilen verilerin analiz edilerek yorumlanmasında aşağıdaki varsayımlar esas alınmıştır.

1. Araştırmada kullanılan veri toplama yöntemi ile veri toplama araçlarının/kaynaklarının güvenilir ve geçerli oldukları varsayılmaktadır.
2. Araştırmanın desenlendiği modelin araştırmanın amacına ve ulaşılmak istenen hedeflere uygun olduğu varsayılmaktadır.
3. Araştırmada kullanılan veri toplama yönteminin araştırmanın amacına ve alt amaçlarına uygun olduğu varsayılmaktadır.
4. Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının/kaynaklarının araştırmada ulaşılmak istenen verileri sağlayacak nitelikte oldukları varsayılmaktadır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma;

1. Konuyla ilgili alanyazın ve belirlenmiş olan veri toplama araçları/kaynaklarıyla sınırlıdır.
2. Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve gücü simgeleyen hayvan figürleriyle (Kurt, At, Kartal, Aslan, Kaplan, Boğa, Koç, Ejderha) sınırlıdır.
3. Türk destanlarından Yaratılış Destanı, Alp Er Tunga Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Göç Destanı ile sınırlıdır.
4. Türk atasözleriyle sınırlıdır.

1.6. Araştırma Tanımları

Atasözü: Deneyimlere ve uzun süreli gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadeler (TDK, 2011).

Mitoloji: Mitlerin tarihi ve onları yorumlayan bilim (Hançerlioğlu, 2004).

Destan: Halk diliyle yaratılmış olan kahramanların olağanüstü ya da doğaüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirler (Oğuz, 2004).

Figür: Resim ve heykel sanatında betimlenmiş, doğada rastlanan ya da düşsel her tür varlık ve nesnenin genel adı (Atan, 2006).

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Destan

Destan sözcüğünün çeşitli kullanımları vardır. Destan kelimesinin aslı Farsça “dastan”dan gelmektedir. Destan kelimesinin batı dilindeki karşılığı epos kökünden gelen epopee (epopoeia)’dır. Destan kelime anlamı olarak "hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye (kıssa), olay, tarih, roman ve hayvan masalı (fabl)" anlamlarına gelmektedir (Yetiş, 1994). Araştırmacılar destan kelimesinin karşılığı olarak genellikle aynı sözcükleri kullanmışlardır. Ebuzziya Tevfik, Şemseddin Sami, Muallim Naci ve Hüseyin Kazım Kadri destan kelimesini kıssa, hikâye, manzum hikayeler, olaylar ve masal anlamına geldiğini ifade etmişlerdir (Elçin, 2019).

Destanlar; milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleridir. Destanlar gerek tarihi aydınlatma gerekse fikir ve sanat hayatına kaynak olma bakımından kıymetlidirler. Destanlar, halk gözüyle görülen, halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde öyküleştirilen tarihlerdir (Banarlı, 1971). Eski bir Sümer hikâyesinde “tarih yapar, fakat efsane güzelleştirir” cümlesi geçmektedir. Tarih bize maddenin hareketini, efsane ise bu hareketin şiirini ve cazibesini verir. Hareketini efsaneleştiremeyen cemiyetler, hareketten mahrum kalan cemaatler kadar akım ve iptidai olurlar (Togan, 2002). Türk millî destan ve efsanelerindeki hareketlilik ve vurgulamalar, toplumsal yaşantı ve inancın, millî ve manevi değerlerin birer sembolü olacak kadar içten, güzel ve anlamlıdır. Millî destanlar, tarihi vakaları tasvirten ziyade milletin yüksek millî duygularını aksettiren, tamamıyla veya az çok tarihe dayalı bir ideal âlemi gösteren halk edebiyatı eserlerinden ibarettir (Özkartal, 2012).

Türk mitolojisinin ilk destanı sayılan Alp Er Tunga’dan Oğuz Destanı’na ve İslam sonrası destanlara (Satuk Buğra Han, Dede Korkut, Köroğlu vb.) kadar bütün Türk dünyası destanlarında millî düşünce, inanç, töre, kahramanlıklar vurgulanmış, bütün anlatımlarda simgelere, sembollere ayrıntılı yer verilmiştir. Destan anlatımlarındaki bu simge ve sembollerin birçoğu hayvan figürleri ile donatılmıştır. Bazen savaşılan, bazen yol gösterici olan, bazen binek olarak kullanılan ve kutsal sayılan, bazen de yerilen ve kötünün simgesi olarak kabul edilen hayvan sembolleri Türk destanlarında çokça karşımıza çıkmaktadır.

Sanatın, toplulukların maddi ve manevi değerlerinin aynası olduğu düşünülürse, kurganlardan çıkan halılar, kap kacaklar, ağaca oyulmuş mistik hayvan figürleri, vahşi hayvanların mücadele sahneleri kabartmaları, süs eşyaları, eyerler, koşum takımları ve eyer altı örtüleri gibi eserlerde, toplumun dinamik çizgileri ile zengin form anlayışını ve hayat dolu sanatını daha iyi anlamamız mümkün olmuş (Diyarbakirli, 1972). Türklerdeki bu sanat anlayışı, görsel eserlerle sınırlı kalmamıştır. Sözlü anlatım ve edebiyat alanındaki mitolojilerinde, masallarında, destan ve hikâyelerinde de hayvan motiflerine yer vermişlerdir. Bunun en belirgin örneği Oğuz Kağan Destanı'dır. Destanda Oğuz'un vücudu hayvanlar âleminden alınma benzetmelerle tasvir edilmiştir. "Ayakları öküz ayağı gibi beli kurt beli gibi omuzları samur omuzu gibi göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi." anlatımı ile Oğuz Kağan, doğadaki güç ve kudretlerine bağlı olarak hayvanata olarak kabul edilmiş, kutsal sayılmış hayvanların bir kısmının kutsiyetlerini üzerinde toplamıştır. Bir diğer kutsallık ise Oğuz'un savaşlarında ona gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurdun yol gösterici olmasıdır (Kaplan, 2002).

Kahramanlar, hanlar ya da hakanlar üzerinden vurgu yapılan hayvan sembolleri toplumun liderlerine verdiği değeri göstermekle beraber, orduya verilen değeri vurgulaması açısından da önemlidir. Millî birlik ve beraberliğin, toplumsal güç ve kudretin birer temsili göstergeleri olarak her zaman milletin gönlünde yerini almıştır (Bayat, 2002).

2.1.1.1. Destanların Özellikleri

Destanlar, efsanevi ve mitolojik olmanın yanı sıra içinde gerçeklikleri barındıran, o dönemde yaşayan insanların olayları algılama şekillerine göre kendilerini ifade ettikleri eserlerdir. Destan, bir milletin geçmiş dönemlerde yaşadığı büyük olayların edebi bir dille anlatılmış halidir (Sepetçioğlu, 2004). Bir milletin yaptığı savaşlar ve bu savaşlarda ün kazanan kahramanlar herkes tarafından bilinirdi. Bu savaşlar ve kahramanlar önce sözlü eserlerle anlatılmış, bu sözlü eserler zamanla eklentiler yapılarak büyümüş ve destan haline gelmiştir. Birkaç nesil sonra ise destan tüm milletin malı olmuştur (Atsız, 2019).

Destanlar, sözlü eserlerdir ve oluşturulduklarından çok uzun süre sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bu süreç içerisinde değişime uğramışlardır. Destanlarda eklemeler çıkarmalar olmuş olabilir veya unutulmuş kısımların olma ihtimali vardır. Ancak yine de destanlarda temel olarak anlatılmak istenilen şeyin varlığı korunmuştur. Bir destan, ortaya çıktığı asırdan ne kadar sonra kaleme alınırsa alınsın, yine de çıktığı asrın eseri olarak

görülür. Çünkü onun temeli, esas fikirleri ve unsurları ortaya çıktığı yüzyıla aittir (Köprülü, 2019). Destanlarda bir milletin temel özelliklerini barındıran bütün unsurları bulmak mümkündür. Aynı dönemde yaşayan diğer milletlerden farklı yönlerini görebilir ve bu milletlerden ne derece ileri seviyede olduğunu anlayabiliyoruz. Destanlardan yola çıkarak, milletler arasındaki kültür aktarımı, bu aktarımın sınırları, üstünlükleri veya etki alanları tespit edilebilmektedir.

Hem mitolojik hem gerçek olayları içinde barındıran destanların oluşturuldukları dönemlere ve başlangıç olaylarına bakıldığında hepsinde bir ortak nokta olduğu görülmektedir. Bu ortak nokta milletleri, devletleri derinden etkileyen sarsıcı olaylar ya da kazanılan zaferlerdir. Yaşanılan bu ortak noktalar milletlerin kendi millî destanlarını oluşturmalarını sağlamıştır. Millî destanların ortaya çıkması için, bir toplumun geri kalmış olması veya büyük felaketler yaşaması gerekmektedir. Bu felaketleri yaşayan toplum içinde yetişen halk şairleri bu olayları ayrı parçalar haline getirirler. Yeni birtakım parçaların daha oluşması ya da bir kahraman etrafında toplanan olaylar yeni daireleri ortaya çıkarır. Zamanla gelişen bu toplum, çeşitli etkenlerle, siyasi ve sosyal bir birliğe ihtiyaç duyduğu zaman, "destanî" bir ruha sahip olan halk ozanları parça parça halde ki daireleri bir araya getirir; en sonunda bu daireler birbirine bağlanarak genel bir "millî destan" haline dönüşür (Köprülü, 2019).

Anlatma esasına dayalı metinler sınıfında değerlendirilen destanlar diğer sanat eserleri gibi estetik haz uyandırmanın yanında birtakım işlevleri yerine getirmektedir. Günümüzde kullanılan kitle iletişim araçları gibi destanlar da icralarının yaygın olduğu zaman ve coğrafyalarda tıpkı diğer folklor yaratmaları gibi toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Destanlar bu işlevler bakımından folklorun diğer türlerinden ayrı düşünülemez. İcrası bağlamında destan, dili, kültürü, töreleri, gelenekleri ve normları topluma aktararak aynı zamanda toplumlaşmaya ve toplumun devamına destek verir (Öden, 2023).

2.1.2. İslamiyet Öncesi Türk Destanları

Türk destanlarını daha kolay araştırabilmek ve ortaya çıktığı dönemin özelliklerine göre inceleme yapabilmek için İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk destanları şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma ise araştırmacılara göre farklılaşmaktadır. Genel olarak kabul gören İslamiyet öncesi Türk Destanları: Yaratılış Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Şu

Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Göç Destanı'dır (Gültepe, 2017).

Bu araştırmada, genel olarak kabul gören İslamiyet öncesi Türk Destanları (Yaratılış Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Şu Destanı, Alp Er Tonga Destanı, Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı ve Göç Destanı) ele alınmıştır.

2.1.2.1. Yaratılış Destanı

Yaratılış Destanı hem dünyanın yaratılışına hem de insanlığın yaratılışına yer vermesi bakımından diğer destanlardan ayrılır. Evrenin yaratılışını ve düzenini anlatan Yaratılış Destanı, Prof. W. Radloff ve Verbitskiy tarafından derlenmiştir. Bu destanın Altay Türklerine ait olduğu düşünülmektedir. Yaratılış Destanı, Türklerin kabul ettiği dinlerin, özellikle de Şamanizm'in izlerini taşır (Gültepe, 2017). Destanda yeryüzünün yaratılışına, insanoğlundan önce dünyada var olan iki varlığa ve insanoğlunun yaratılmasına yer verilmiştir.

Yaratılış Destanı'nın Moğollara ve İranlılara ait olduğuna dair iki fikir bulunmaktadır. Fakat bu iki kültür birbirinden oldukça uzaktır. Moğolların bu dönemde benimsediği dinler Budizm ve Lamaizm'dir. Bahaeddin Ögel'e göre Yaratılış efsanesi bu bakımdan İran mitolojisi ve İran düşüncesine bağlıdır. Türkler arasında ise İran etkisi Göktürklerden önce görülmeye başlamıştır. Göktürk Devletinin kurulmasında etkili olan Batı Türkleri Altay Dağları'nın batısında yaşıyorlardı ve bu bölge İranlılara yakındır (Ögel, 2020a).

Türk destanları evrenin ve insanın yaratılışı hakkında bize çok önemli bilgiler vermektedir. Sümer, Babil Mitolojisi ve kutsal kitaplarda yer alan birçok olay Türk destanlarında da işlenmiştir. Bu ise Orta Asya kavimleri ile Mezopotamya arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Dünyanın ve insanın yaratılışına ait Türk destanlarında çok daha fazla örnek mevcuttur. Ancak her birini burada ele almak mümkün değildir (Fidan, 2019). Bu nedenle destanlarda yer alan benzerlikler vurgulanarak Türk inanç sisteminde ve mitolojisinde yaratılış ele alınmıştır. Yaratılış konusu her toplum tarafından merak uyandıran ve hala araştırılan bir konu olmaya devam etmektedir. Dünya tarihine ve toplumların inançlarına, mitolojilerine bakıldığında çok farklı anlatımların bulunması bu merakın bir sonucudur.

2.1.2.2. Alp Er Tunga Destanı

En eski Türk devleti olarak kabul edilen Sakalara ait olan destanlar, Türk tarihinin ilk dönemlerine ait izleri içermektedir. Saka Destanı MÖ VII. ve IV. yüzyıllarda meydana gelen olaylara aittir. Bu destan iki parçadan oluşmaktadır: "Alp Er Tunga" ve "Şu" parçalarıdır. Alp Er Tunga Destanı, bir kahraman etrafında ortaya konulmuştur. Bu destanın içeriğinde Sakaların ünlü hükümdarı Alp Er Tunga'nın yaşamı ve yaptığı savaşları ele alınmıştır. (Atsız, 2019).

Eski dönem yazılı kaynaklarda ilk olarak Alp Er Tunga adına Orhun Abideleri'nde rastlanmaktadır. Orhun Abideleri'nde Alp Er Tunga'nın isminin geçmesi onun unutulmadığına ve Türklerin atası olarak kabul edildiğine kanıttır. Alp Er Tunga, Türkistan, İran, Hindistan, Rum ve Rus ülkelerini ele geçiren bir Turan hükümdarıdır. Hükümdarı olduğu devlet Sakalardır ve bu bölgelerde onların varlığı görülmektedir (Ögel, 2020b).

Birçok kaynakta Alp Er Tunga hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu kaynaklarının ortak kanısı, Türklerin atasının Alp Er Tunga olduğudur. Farsça ve Arapça kaynaklarda Türklerden bahsedilirken Efrasiyab, Türklerin atası olarak görülmüştür. XI. yüzyılda yazılmış olan Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgat-it Türk adlı eserlerde Efrasiyab ismi ile geçen kişinin Türklerin atası olarak kabul edilen Alp Er Tunga olduğundan bahsedilmektedir (Aksoy, 2002).

2.1.2.3. Şu Destanı

Bir Türk hükümdarı olan Şu, MÖ IV. yüzyılda yaşamıştır. Şu Destanı ise onun yaşamı ve hatıraları ile Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüş olaylarından bahsetmektedir. Türk toplumlarında MS XI. yüzyıla kadar varlığını korumuş ve bu yüzyılda Divanü Lûgat-it Türk'te yer almıştır (Banarlı, 2022). Büyük İskender olduğu düşünülen Zulkarneyn ile Şu arasında geçen mücadeleye yer verilmiştir. Bu konuda Saadettin Gömeç, Zulkarneyn ile Büyük İskender'in farklı kişiler olduğunu ve onların tarihi kişiliklerle birleştirildiklerini ileri sürmektedir. Bu dönemin olayları incelendiğinde ve Çin kaynaklarında Çor Yabgu'nun Sulu Kağan olarak geçmesinden dolayı Türgiş lideri Çor Yabgu'nun Şu olduğunu düşünmektedir. Şu Destanı'nın ismi Saadettin Gömeç'in eserinde Çor Destanı olarak geçmektedir (Gömeç, 2015). Şu Destanı'na ait ilk yazılı belgenin Kaşgarlı Mahmud'a ait olan Divanü Lûgat-it Türk olduğu düşünülmektedir. Bu eserde Türkmen kelimesi

açıklanırken destana yer verilmiştir. Türkmen maddesine göre burada geçen Zulkarneyn, Büyük İskender olarak kabul edilmektedir.

Şu Destanı Divanü Lûgat-it Türk'te üç maddede anlatılır. Bunlar Türkmen, Öge ve Uygur maddeleridir. Destanda Türkmen ve Kalaç boylarının isimlerinin nasıl ortaya çıktığından da bahsedilir. Bu ise Oğuz destanında boyların ad almaları ile benzerlik göstermektedir. Şu destanı Türkmen maddesinde detaylı bir anlatıma sahiptir. İlk olarak bunlar Oğuzlardır sözü ile başlar ve Türkmen adının ortaya çıkışını anlatılır. Şu destanı içerisinde Türk inancındaki kutsal motifleri de barındırmaktadır (Fidan, 2019).

Özetle; İskender'in Batı Türkistan'a doğru yürümesi üzerine (MÖ 330-327), Türk hükümdarı Şu'nun Çin'e çekilişi, iki tarafın savaşmasını, İskender'in çekilmesinden sonra Şu'nun Balasagun'a dönüp Şu şehrini kurmasını anlatır (Uğurlu, 2012). Kaşgarlı Mahmud eserinde hakan Şu'nun, Şu adıyla bir şehir kurduğuna da değinmektedir. Destanların oluşmasında savaşlar, zaferler etkili olmuştur. Şu Destanı'nın kazanılan zafer sonucunda oluşturulduğu görülmektedir.

2.1.2.4. Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Destanı Türklere ait en önemli destan olarak kabul edilir. Oğuz'un doğumu, hayatı ve fetihlerinin anlatıldığı Oğuz Destanı; Türk kültürü, oluşumu ve tarihi hakkında da önemli bilgiler içerir. Türklerin atası olarak da kabul edilen Oğuz'un hayatının anlatıldığı bu destan birçok kaynakta farklı şekillerde aktarılmıştır. İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası olarak çok sayıda Oğuz Destanı bulunmaktadır. Oğuzname olarak da adlandırdığımız bu anlatılar zamanla değişime uğramış ve Türk kavimleri arasında çeşitli anlatımları oluşmuştur (Fidan, 2019).

Oğuz Kağan Destanı'nda, Türklerin hâkimiyet alanını genişletmek için Çin, İran ve Kafkasya'yı almış, Hazar Denizi'ni dolaşmış, Yenisey alanlarına kadar ulaşmış Türk hükümdarı olan Oğuz Kağan'ın hayatı ve zaferleri anlatılmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nın birinci versiyonu Uygur harfleriyle yazılmış halidir. İkinci versiyonu ise Cami'üt Tevarih ve Şecere-i Terakime'de yer alan şeklidir ki buna Reşideddin Fazlullah Oğuz-name eserinde yer vermiştir (Gömeç, 2015). İslamiyet öncesi döneme ait olan versiyonu daha kıymetlidir. Çünkü yabancı kültürlerin etkisinden uzak olması orijinallliğini korumasında etkili olmuştur. Destanın bu versiyonunda Türklerin evrenin yaratılışı ile ilgili olan kozmik düşüncelerine,

mitolojik düşünce yapılarına, inançlarına, hayat tarzlarına ve dünya görüşlerine oldukça açık bir şekilde yer verilmiştir (Koca, 2011).

Oğuz Kağan Destanı üzerinde yapılan çalışmalarda üzerinde durulan en önemli konu Oğuz Kağan'ın kim olduğudur. Oğuz Kağan yalnızca bir destan kahramanı mı yoksa gerçekten yaşamış bir kişilik mi? Bu sorunun cevabı için pek çok araştırmacı görüş bildirmiştir. Bazıları; Büyük Hun yabgusu Mo-tun (Börü Tonga) kabul etmiş, bazıları ise; Türk milletine gönderilmiş olan bir peygamber olarak görmüştür (Gömeç, 2015). Bir kahraman olarak görülen Oğuz Kağan'a destanda mitsel özellikler yüklenmiştir.

İslamiyet öncesi döneme ait Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı Oğuz'un doğumu ile başlar. Oğuz olağanüstü vasıflar ile dünyaya gelmiştir: “Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kıızıl, gözleri ela, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu.” (Gömeç, 2015).

Burada yer alan kurt figürü Oğuz'un yiğitliğini ve çevikliğini ifade eder. Çadırında uyurken güneş gibi bir ışığın çadırına girdiğini ve ışığın içinden gök tüylü, gök yeleli bir kurdun çıktığını görür. Kurt Oğuz'a onun önünde yürümek istediğini söyler ve Oğuz ordusu ile bu kurdu takip eder. Kurdun durduğu yerde ise Oğuz'un ordusu da durur ve savaş burada olur. Türk destanlarında kurt en önemli motiflerden birdir. Kurt hem Türklerin türeyişlerinde hem de Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi savaşlarında rol oynamıştır. Burada kurdun yol gösterici rolü yer almaktadır (Fidan, 2019).

Bu destanda ismi geçen Oğuz Han'ın Mete ile aynı kişi olduğu birçok araştırmacı tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüş mantıklı bir fikir olarak görülmüştür. Oğuz Kağan Destanı'nda Türklerin ilk hükümdarının Yafes olduğuna yer verilir. Bundan dolayı Türklerin soyunu Nuh Peygamber'e dayandırmaktadırlar. Daha sonra Oğuz Kağan'ın babası Kara-Han ve Oğuz Kağan'dan bilgiler verilmiştir. Nuh Peygamber (a.s.) dünyayı çocukları arasında paylaştığı zaman Yafes'e Doğu illeri ile Türkistan bölgesinin verdiğinden

bahsedilmektedir. Türkler arasında Yafes'in, Olcay Han diye lakap aldığı söylenmektedir (Karatay, 2016).

Uygurlardan önce Hunlar döneminde hem Ay'ın hem Güneş'in kutsal sayıldığı kurbanlar kesildiği bilinmektedir. Uygurlar, Mani dinini kabul ettikten sonra zamanla Ay kutsal sayılmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda dikkat çeken bir nokta Oğuz Kağan'ın Ay Kağan olarak nitelendirilmesidir (Sepetçioğlu, 2004).

2.1.2.5. Bozkurt Destanı

Göktürklerle ait olan bu destan, MS VI. yüzyıldan VIII. yüzyıl ortalarına kadar hüküm sürmüş Türk devletinin türeyişi, var olma ve yeniden diriliş mücadelesini anlatmaktadır (Sepetçioğlu, 2004). Destana göre, Aşina ailesi katliama uğramış ve yalnız bir erkek çocuk hayatta kalmıştı. Bu rivayet kuzey Liang Hun Devletinin 430'da Tabgaçlar tarafından yıkılış hadisesini belirtmektedir. Bu Hun Devletinde idareyi ellerinde tutan Chü-ch'üler imha edildiği zaman Aşina kolu 500 ailelik bir kitle halinde Juan-Juanlara sığınmıştı. Gök Türklerin çekirdeğini teşkil eden ve sonradan Altaylara sızan bu kitle, yine Chü-ch'üler vasıtası ile de Asya Hunlarına bağlanmaktadır. Bu kısa göç hareketini idare eden Aşina soyunun Güney Hun tanhuları yoluyla, Motun'un mensup olduğu, ünlü Tu-ku ailesinden gelmesi ihtimal dâhilindedir (Çandarlıoğlu, 2003).

Göktürklerin Kurttan Türeyişi Destanı'nın diğer bir şekli şöyledir: "Hiyung Nu'larla aynı cinsten olan Tu-kiie'ler, Hiyung-Nu memleketini kuzeyindeki So krallığından çıkmışlardır. Reisleri Kha-pan-pou'nın 16 kardeşi vardı ki bunlardan birisinin anası kurt'tu. Kurttan doğmuş olan Y-uhe-nii Cho-uai-tou rüzgârlara ve yağmura hükmediyordu. Düşmanları, kardeşlerini mahvettikleri zaman bu tabiatıyla o felaketten kurtuldu. Bunun iki zevcesi vardı; biri Yaz Tanrısı'nın diğeri Kış Tanrısı'nın kızı idi. Bunlardan ikişer oğlu olmuştu. Kendi kavmi bu çocukların en büyüğü olan Notou-lou-che'yi hükümdar yaptılar; o, o zaman Tu-kiie adını aldılar. Bunun on zevcesi olduğu için çocuklarının her biri annelerinin adını almışlardı. Kurt-A-sse-na bu isimlerden biriydi; bu ismi taşıyan ilk hükümdar A-hien-che idi (Uğurlu, 2012). Bozkurt, Türklerin totemidir. Totem, topluluk için bir anlam ifade eden semboldür.

Her iki destana baktığımızda da Göktürk kağan ailesinin soyu olağanüstü vasıflar ile donatılmıştır. Bu destanlarda Türk kültüründe yer alan kutsal unsurlar kullanılarak kağan ailesine kutsallık atfedilmiştir. İlk destana baktığımızda iki önemli motif karşımıza

çıkmaktadır. Bunlar kurt ve mağara motifidir. Bilindiği üzere kurt hem Türk kültüründe hem de Türk siyasetinde önemli bir motiftir. Kurttan türeme ise sadece Göktürklerde değil Kaoçılar başta olmak üzere başka Türk kavimlerinde de görülür. Kurt Oğuz destanında yol gösterici olarak karşımıza çıkar. Oğuz'da gök yeleli gök kurt ı ışık ile Oğuz'un çadırına inerek yapacağı seferlerde öncü olmuştur (Ögel, 2020b).

2.1.2.6. Ergenekon Destanı

Saddettin Gömeç Ergenekon Destanı'nın beş farklı rivayetine yer vermiştir. Destanın ana temasını oluşturan rivayeti ilk defa Çin'deki Chou sülalesinin yıllıklarında Göktürkler adına kayıtlı olarak yer almıştır. İkinci rivayeti Sui sülalesi kayıtlarında geçmektedir. Üçüncüsü yine Chou sülalesi kayıtlarında bulunup birinci rivayetin devamı şeklindedir. Diğer iki versiyonu da Ebülğazi Bahadır Han'a aittir (Özkan, 2009).

Ergenekon Destanı, Göktürklerin yaşadıkları bir felaketten sonra hayatta kalma ve yeniden türemelerini anlatan bir destandır. Bu destana göre Türklerin türeyişi Ergenekon denilen bölgede gerçekleşmiştir. Bu bölgenin günümüzde neresi olduğu konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Destandan anlaşıldığı üzere; Ergenekon olarak bahsedilen yerin, etrafı dağlar ile çevrili, içinde yaşamın sağlanabileceği geniş bir vadi olması gerekir. Bu bölgenin günümüzdeki Moğolistan civarında bir yer olduğu düşünülmektedir (Gömeç, 2015).

Türklerin düşmanlardan kaçarak sığındıkları yeri anlatan Ergenekon efsanelerindeki demir kapı, İle havzasının kuzeyinde, şimdiki Talka Demirkapısı civarında bir bölgede yer aldığı biliniyor. Ergenekon Destanı ilk olarak, Şecere-i Türk adlı eserde Ebülğazi Bahadır Han tarafından şu şekilde yazıya geçirilmiştir:

Ergenekon Destanı'nın Çin yıllıklarında ve Camiü't Tevarih de farklı versiyonları bulunmaktadır. Bu iki versiyonun birbiriyle tamamlanmış özet şekli şöyledir: "Göktürklerin Aşına ailesi, düşmanları tarafından tamamen imha edilir. Bu katliamdan geriye küçük bir çocuk kalır. Onunda bacakları kesilir ve bataklığa atılır. Bir dişi kurt gelir ve çocuğu kurtarır. Onu bir mağaraya götürür ve emzirerek büyütür. Düşmanları bu durumu öğrenince oğlanı öldürmek isterler. Fakat kurt buna mücade etmez; mağaranın gizli geçidinden oğlanı Ergenekon vadisine götürür. Burada onunla çiftleşir. Bu çiftleşmeden on oğul doğar. Bu on oğul dışarıdan kız almak suretiyle çoğalır. Aradan dört yüz yıl geçer. Ergenekon vadisi Aşına ailelerine dar gelmeye başlar. Dışarı çıkmak isterler; fakat yol bulamazlar. Artık içlerinde mağaraya çıkan yolu bilen de kalmamıştır. Vadiyi kapatan bu dağı eritmek suretiyle dışarı

çıkabileceklerini söyler. Ateşler yakılır ve körükler kurulur. Demir erir ve çıkabilecekleri kadar bir delik açılır. Göktürkler için bayram olur. Onlar her yer yıl bugün "ecdat mağarası"na giderek, burada ataları için kurban keserler. Bu törenlerde Göktürk kağanları bir parça demiri ateşe kızdırdıktan sonra onu bir örsün üzerinde çekiçe döverler. Diğer Göktürk beyleri de aynı hareketi birer birer tekrarladılar (Koca, 2011). Ergenekon Destanında da karşımıza çıkan kurt türeyişte çocuğu koruyan ve yaşamasını sağlayan önemli bir figürdür.

2.1.2.7. Türeyiş Destanı

Türeyiş Destanı, Uygurların türeyişlerini konu alan bir destandır. "Uygur inancına göre onların doğup ortaya çıkmaya başladıkları yer, Kaan zamanında kurulan şehrin de adı olan Karakorum adındaki bir dağdan kaynaklanan Orhun Nehri sahilidir. Karakorum Dağı'ndan ondan başka 30 nehir daha çıkar. Her nehrin sahilinde ayrı bir kavim yaşıyor, Orhun sahilinde ise iki Uygur kavmi yaşıyordu. Bunlar kalabalık olunca diğer kavimler gibi kendi aralarından bir yönetici seçtiler ve onun arkasından gittiler. Buku Han ortaya çıkıncaya kadar beş yüz yıl bu şekilde yaşadılar. Halkın inancına göre bu Buku Han, Efrasiyab'ın ta kendisidir (Koca, 2011).

Bu destanda Uygurların kendi soylarını kutsal bir varlığa dayandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Uygurların ilk olarak nerede çoğalmaya başladıklarına da yer verilmektedir. Uygurlar kendilerinin ataları olarak gördükleri Hunlarla ilgili efsaneye de yer vermişlerdir. Hunların eski hükümdarlarından birinin güzel iki kızı vardır ki kızlarının insanoğlu ile evlendirilmek için doğduklarına hiçbir zaman inanmamıştır. İşte bu fikirle kızlarını Tanrı ile evlendirmek için memleketin kuzey taraflarında yüksek kale yaptırdı. Güzelliklerinin kurbanı olan bu iki konçuy (prens) buraya hapis edildiler. Hükümdar, gelip kızları ile evlenmesi için Tanrı'ya dualar etti. Bir kurt (börü) Hun prenseslerin hapsedildiği kulenin etrafında gece gündüz dolaşıyor, kuleyi gözetliyordu. Nihayet kulenin altında kendisine bir yuva yaptı. Küçük kız, uzun süreden beri kuleyi izlemekte olan kurdun, babalarının onu evlendirmek istediği Tanrı'dan başka bir şey olmadığını söyleyerek kurdun yanına inmek için kardeşini ikna etmeye çalıştı. Küçük kız kuleden aşağı inerek kurt ile evlendi. İşte bu evlilikten dünyaya gelen çocuklar Uygur budununun ulu atalarıdır (Gömeç, 2015). Bu destanda da kurdun önemli bir figür olarak yer aldığı görülmektedir.

2.1.2.8. Göç Destanı

Uygurlara ait olan bu ikinci destan daha çok göç konusu hakkında bize bilgi vermektedir. Göç Destanı, Uygurların ulusal birliklerini koruyan tılsımın bozulması üzerine yurtlarını bırakarak, güneybatıya doğru göç etmelerini anlatır. Destanda, Dokuz Oğuz-On Uygurların Kırgızlara yenildikten sonraki göçleri (MS 840) hakkında bilgiler bulunmaktadır (Uğurlu, 2012).

Türeyiş Destanı'nda bahsedilen Uygurların kökeni hakkındaki bilgilere Göç Destanı'nda da yer verildiği görülmektedir. Türklerde ilk yerleşik hayata geçen devlet Uygurlar olarak bilinmektedir. Bu destanda yerleşik hayata geçiş dönemlerinden bilgiler vardır. Destanda Uygurlar için kutsal sayılan taşlar sembolik olarak da ele alınmaktadır. Uygurlarda kutsal varlık bir taş iken başka destanlarda bir ağaç veya bir hayvan olabilmektedir. Göç Destanı'ndan anlaşılan topluluk olarak değerli görülen varlıklara, nesnelere sahip çıkmak ve onları korumak gerektiğidir (Akbulut, 2018).

Bu destan, kutun nasıl ortaya çıktığını gösterdiği gibi, Türklerin yaptığı ilk göçün de kutsal saydıkları taşa değer vermemeleri nedeniyle gerçekleştiğinden bahsediyor. Bizans tarihçilerine göre Avrupa'ya gelen Hunlara da köpeğe benzer bir hayvan öncülük eder ve "Göç!" diye bağırmış (Gökalp, 2015). Bizans tarihçilerin köpeğe benzettiği hayvanın kurt olma olasılığı çok yüksektir. Oğuz Kağan Destanı'nda da kılavuz olarak yer alan kurt motifi ile bir benzerlik içerisindedir.

2.1.3. Türk Destanlarının Özellikleri

Destanlarda Türklerin karanlık çağlarına dair bilgiler mevcuttur. Destanlar sayesinde eski dönemdeki Türklerin gelenek ve görenekleri ile ilgili oldukça geniş bilgilere ulaşılabilmektedir. Abdülkadir İnan'a göre destanlar eski adetleri, ananeleri, atalarının yaşayışlarını günümüze yansıtmada etkili olmuşlardır. İslamiyet'ten sonra Müslüman Türklerin gazi ve kahramanlarının gayrimüslimlerle yaptıkları savaşları anlatırken bile İslamiyet öncesi döneme ait olan evlenme, doğum, ad verme, ölüleri gömme, yas törenleri, askerlik, savaş, barış ve yasaları gibi konulara yer vermişlerdir (İnan, 19989).

Destanların konuları genel olarak gerçek olaylara dayanmaktadır. Destanlardan geçmişte yaşanan olayları, bu olayların yaşandığı yerleri ve destanda geçen kahramanları genel hatlarıyla öğrenebilmekteyiz. Toplumların kültürleriyle ilgili fikir edinebilmekte ayrıca hiçbir kaynakta bulunmayan bilgilere de ulaşabilmekteyiz (Demir ve Erdem, 2006).

Kültürel kimliklerin yansıdığı destan, masal gibi sözlü kaynakların yanında arkeolojik kazılarla ulaşılan eserler, dönemin sosyal hayatı hakkında bilgi vermektedir. Aynı zamanda arkeolojik kaynaklar ve sözlü eserler Türk toplumunun kimliğini eski dönemlerden itibaren yansıttığı için önemlidir (Türkdoğan, 2011).

Eski dönem Türk destanlarında, İslam'dan önceki dönem ile ilgili bilgilere, dünyanın, insanların yaratılışına, Türklerin türeyişlerine, vatanlarına ve kültürlerine dair fikirlere yer verilmektedir. Türkler destanlarına dinî inançlarının özelliklerini yansıtmışlardır. Ali Öztürk konuyu şöyle anlatmıştır: "Türkler genellikle destanların teşekkülü süresince Şamanizm dininin icaplarını yaşıyorlardı. Daha önce Totemizm, Animizm ve Natürizm inançlarını yaşayarak, tekâmül eden inanç hayatı neticesinin esasları şeklinde teşekkül ediyordu, yaşanan bu, inançlar devrinden Şamanizm'e intikal eden esaslar vardır. Türk destanlarında ve eski devir Türk şiirlerinde bu inanç esaslarından açık izler görülür. Destanlarda mevcut bozkurt motifi, Totemizm'den (atalar kültü) geldiği gibi, semavi ışıklar, natürizmden Şamanizm'e intikal etmiştir (Öztürk, 2011).

Türklerin kökenlerini incelerken kesinlikle bakılması gereken ilk kaynak olan destanlarda birtakım görüşler bulunmaktadır. Türk destanları bozkır hayatının izleriyle doludur. Bu destanlarda genellikle kurttan türeme, gökten inme gibi motifler bulunmaktadır. Kurt, Türk efsanelerinde önemli bir rol oynamıştır. Birçok Türk destanında kurt merkezli bir anlatım görülmektedir. Ergenekon, Kutlu Dağ destanları bunun tipik örnekleridir (Çandarlıoğlu, 2003). Türklerin ilk ataları ve devletlerini öğrenmemiz için bize yardımcı olan kaynaklar destanlar ve Çin yıllıklarıdır. Hunların adı MÖ IV. yüzyıldan itibaren Çin kaynaklarında geçmektedir. Çin kaynaklarında, Göktürk ve Uygur gibi halis Türk kavimlerinin Hunların soyundan geldikleri açık ve kesin bir şekilde ifade edilmiş ve yazılarında Hunlardan Türk asıllı diye bahsetmeleri bu bilgilerin doğruluğunu ortaya koymaktadır (Akbulut, 2018).

2.1.3.1. Türk Destanlarının Ortaya Çıkışı

Türk destan devrinin Orta Asya'da son yapılan araştırmalar neticesinde MÖ XII. yüzyıla kadar eskiye dayandığı düşünülmektedir. İlk Türk destanlarının ortaya çıkış tarihi ile ilgili diğer bir fikir de Rus arkeologlarından M.P. Gryaznov'a aittir. Ona göre Türk destanlarının oluşması ve mevzularının ortaya çıkması MÖ VII-VI. yüzyıllar arasında olmuştur. Bu yüzyıllar arasında, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da konargöçer topluluklar arasında, otlak ve

hayvanlar için sürekli savaşlar yapılmaktaydı. Hayvan sürüleri ve otlakları elde etmek için yapılan savaşlarda toplumun beğenisini kazanan korkusuz ve güçlü savaşçılar ortaya çıktı. Bunlar mensup oldukları kavimlerin başbuğları oldular. İlk efsaneler bu alplar, cengâverler etrafında ortaya çıktı. Bu efsaneler ilk kahramanlık destanlarıdır (Yıldırım, 2019).

2.1.3.2. Türk Destanlarındaki Hayvan Figürlerinin Ortaya Çıkışı

Hayatlarını avcılık ve hayvancılıkla kazanan insanlar doğada bulunan tüm canlı ve cansız varlıkların, zor doğa şartlarına en iyi şekilde uyum sağlayabilen hayvanların yaşamını yakından izlemiş ve onlara hayranlık duymuşlardır. Hayvanların doğadaki davranışlarını, yaşam tarzlarını ve karakterlerini öğrenen insan, bu canlı varlıklara sembolik manalar yüklemeye başlamıştır. Aslan gücü ve kudreti, kartal göklerin hâkimiyetini, kurt vahşiliği, korkusuzluğu, yol göstericiliği, önderliği, liderliği göstermiştir (Özkartal, 2012).

Ergenekon, Türeyiş ve Bozkurt Destanı'nda kurt, Türk toplumunca simge haline gelmiştir. Türkler için o; özgürlüğün, gücün ve yol göstericiliğin simgesidir. Türk destanlarında anka, simurg, garuda, grifon, ejder gibi fantastik hayvanlar geçmekte iken Dede Korkut Kitabı'nda İslam kültürünün de etkisi ile olmalı ki, hayvanlar genelde avlanılan ya da kahramanlar için savaşılan canlılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2019a). Efsane, destan, hikâye ve masallarda geçen bu varlıkların mitolojik boyutları sözlü anlatımla, yazılı eserlerle dile gelirken, sanatçıların çalışma alanına girerek, simgesel anlamları ve görsel temaları ile sanat eserlerinde yerini almışlardır.

Türk toplumunun doğayla iç içe yaşamış olması sebebiyle tabiat ve tabiatı meydana getiren unsurlar, önemli varlıklar olarak görülmüş, Türk destan ve inançlarında ağırlıklı olarak Tanrı'nın gönderdiği yardımcı varlıklar, gizli güçler olarak yer bulmuştur. Eski Türk inanç sisteminde kut almış olan hayvanlar, Şamanist inanç geleneğine bağlı semavi varlıklar olarak da görülmüş ve sembolleştirilmiştir. Bu sembolleştirilmiş varlıklar, ata ruhuna bağlı fizikî ve cinsel özellikleri olan, kam (şaman) kültürünün tüm özelliklerini taşıyan, ihtiyaç duyulduğunda yardım alınabilen, sevgi ve saygının yanında korku duyulan varlıklardır.

Bu hayvan sembolleri türeyiş ongunun yanı sıra bazen savaşılan, bazen güç ve kuvvetine, zekâsına hayran olunan bir dost, bir yardımcı ve silah arkadaşı olmuşlardır. Devletlerin ve hükümdarların kuvvet ve taht sembolü, yiğitlerin alplık simgesi, hayvan ata ve/veya hayvan ana ya da ruhun temsilcisi, bolluk ve bereketin simgesi, savaş ilahı, Gök

Tanrı inancında koruyucu ruh ve adaletin timsali, Şamanist uygulamalarda en yüksek ruhları taşıyan binek varlığı, bazense kurbanlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkartal, 2012). Ayrıca bu hayvan figürleri efsane ve destanların yanı sıra masal, resim, heykel, mimari ve diğer sanat dalları içinde de vazgeçilemeyen sanat objeleri olmuş ve Türk sanatı içinde yerini almıştır.

İnsanlar geçmiş zamanlardan bu yana bir konu hakkındaki görüş, duygu ve düşüncelerini açıklamak için farklı yollar denemişlerdir. Bu ifade ediş, kullandıkları günlük dile yansıdığı gibi bazen de kullandıkları günlük dilin dışında çeşitli işaret, simge, sembol ve figürler kullanmışlardır (Aras, 2011). Kullanılan figürler, toplumun kültürel birikimlerinin sonraki kuşaklara aktarılması bakımından önem taşımaktadır. Bir çeşit toplumun kültürel değerlerinin ifadesi olan figürler, kültürün koruyucu unsuru olarak da değerlendirilebilir. Çünkü toplumsal kültür, geçmiş ve gelecek kuşaklar arasında figürler ve semboller aracılığıyla kalıcı bağlantılar oluşturabilmektedir (Temel-Eğimli ve Nazlı, 2018).

Zaman içerisinde renk, sayı, hayvan gibi bazı figürlerin toplumun kültürel kodlarıyla özdeşleştiği ve kültürel hafızada yer edindiği gözlemlenmiştir. Figürler, toplumların geçmişlerinin birer aynası olarak görev gördükleri gibi, gelecek kuşaklara da yol haritası çizme rolü üstlenirler. Bu yönüyle figürler, toplumu bütünleştiren değerler arasında sayılabilir (Koca, 2004). Bu figürler arasında hayvanlar, özellikle konargöçer yaşam kültürü çerçevesinde hem İslamiyet öncesi dönemde hem de sonraki dönemlerde güç, cesaret, hükümdarlık ve taht sembolü olarak kullanılmışlardır (Çatalbaş, 2011). Dinî inancın değişmesi, farklı milletlerin kültürleriyle tanışma ve coğrafik koşulların değişmesi gibi nedenlerle Türklerin kullandığı hayvan figürlerinden bazılarının zamanla olumsuz anlamlar çağrıştırdığı da görülmektedir.

İnsanlar dünyanın var oluşundan bu yana hayvanlarla her zaman iç içe olmuş ve bu hayvanlara karakter ve şekil özelliklerine göre çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Kültürün çıkış noktasının, insanların ihtiyaçlarına göre kendisini ve doğayı algılama ve anlamlandırma dönemi olan mitolojik dönemle ilintilidir. İlkel insanlar; birçok açıdan ihtiyaç duydukları hayvanları hem dinsel/mitolojik tasavvurlarında hem de biyolojik algı dünyalarında sembolleştirmişlerdir (Demir ve Demir, 2021). Avcılık yaparak hayatlarını devam ettiren ilkel insanlar zaman içerisinde hayvanları evcilleştirmek suretiyle kendilerine bir tür yardımcı yetiştirmişlerdir denebilir. İnsanlar hayvanları besin kaynakları olarak gördükleri

gibi, konargöçer yaşamlarında yük taşıyıcı, yerleşik hayata geçtiklerinde tarım aracı, savaşlarda ise binek aracı olarak algılamış ve kullanmışlardır.

İlk insanların hayvanlarla olan ilişkileri, yaşamlarını sürdürdükleri mağara duvarlarına çizim olarak yansımıştır. Mağara duvarlarına resmedilen hayvanların yarattığı etki, ilkel insanların inançlarını ve algılarını açıklama gücüne sahiptir. Bu durum insanın gereksinim duyduğu ya da korktuğu hayvanı kontrol altına almayı da amaçlamaktadır. Mağara duvarlarına çizilen hayvanların çoğu zaman at, geyik, dağ keçisi, ayı ve yırtıcı bazı hayvanlar olduğu görülmektedir (Demir ve Demir, 2021). İnsanların mağara duvarlarına resmettikleri bu figürlerden çevrelerini tanıdıkları, avlayacakları ya da uzak duracakları hayvanları belirledikleri sonucu çıkmaktadır.

İlkel insanları, hayvanların sahip oldukları özelliklerden yola çıkarak anlam dünyalarında bir düşünce sistemi geliştirdikleri üstün nitelikleri olan hayvanlara korku ve saygıyla yaklaştıkları ve süreç içerisinde söz konusu hayvanlara tapmaya başladıkları söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak, kutsal alana giren hayvanlarla ilgili de köken mitlerinin oluşmaya başladığı ifade edilebilir (Kafesoğlu, 2023). Türklerin doğa ile iç içe süren konargöçer yaşam tarzları, hayvanlarla olan ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Türkler, sahip oldukları atlar ve binicilik yetenekleri sayesinde hızlı ve çevik ordular kurmuş (Kafesoğlu, 2023). Bununla birlikte atları ve sürülebilir hayvanları sayesinde yaşadıkları ortamdaki şartlar zorlaştığında yurtlarını başka yerlere taşıyabilmişlerdir. Sahip oldukları bu hayvanlar, Türklerin en önemli geçim kaynağı olmuştur. Yurtlarını değiştirseler de onlar sayesinde geçim kaygısı çekmemişlerdir (Beşen-Delice, 2022).

Hayvanlar, günlük hayatta olduğu kadar kültürel ve dinî hayatta da önemli bir yer tutmaktadır. Tarihte Türklerin bayraklarında, tuğlarında, damgalarında vs. hayvan figürlerine sıkça rastlanmaktadır (Ögel, 2020a). Ölüm, doğum, evlilik gibi ritüellerde yine hayvanlar önemli yer tutar. Efsaneler ve destanlar hayvan figürleri üzerine kurulur. Mesela kurt, Türk mitolojisinin başlangıcı ve en önemli sembolü kabul edilmektedir (Ögel, 2020b). Türk milletinin kurttan türemesi, kurdun Tanrı'nın gönderdiği bir haberci olması; kahramanlara, ordulara rehberlik etmesi gibi özelliklerinin yüklendiği kurt figürü, devletlerin sembolü olarak da kullanılmıştır (Beşen-Delice, 2022). Türk destanlarında at ve kurt gibi bazı hayvanlara kutsiyet atfedilmiş, aynı sevgi ve değer köpek ya da çakala verilmemiştir (Bahadır, 2015). Türkler binlerce yıllık geçmişlerinde birçok hayvanla haşır

neşir olmuşlardır. Hayvanlarla olan tanışıklık, bazı hayvanların kutsallaştırılmalarını, bazılarının ise kötülük ve korku sembolü olarak algılanmalarını sağlamıştır.

Çin sınırlarından Avrupa ortalarına kadar uzanan geniş bozkırlarda ortaya çıkan hayvan üslubu, bozkırda yaşamlarını sürdüren çeşitli Türk topluluklarını etkileyen önemli motiflerin başında gelmektedir (Bahadır, 2015). Bozkır yaşamında her çeşit hayvanla karşılaşmaları, Türk boylarının hayvanlar hakkında geniş bilgilere sahip olmalarını sağlamıştır. Bu durum, hayvan figürlerinin Türk topluluklarında ve kültürlerinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Bu hayvanlar içinde en önemlileri “bozkurt, geyik, at, kartal, aslan, kaplan, boğa ve koç” motifidir (Çay, 1990). Hayvan figürleri ile ilgili misallere insanlık tarihinin en erken devrilerinde, mağara duvarlarına ve kayalara yapılmış olan çizimlerde rastlanmaktadır. Av sahnelerinin, hayvanların hayvanlarla ve insanlarla olan mücadelelerinin yer aldığı bu çizimler hayvan üslubunun Türk kültüründe ve destanlarında da önemli yer tuttuğunu göstermektedir (Pamuk ve Oyman, 2016).

Hayvan sembolizminin, tarihte bilinen ilk Türk uygarlığı olan Hunlardan daha önceye yani Proto-Hun (Türk) olarak nitelendirilen ve Orta Asya’nın bozkırlarında dağınık ve konargöçer halde yaşayan topluluklara kadar uzandığı bilinmektedir (Özkartal, 2012). Bu dönemde yapılan çizimlerin, üretilen eserlerin ve bu eserlerde yer alan sembol, desen, figür ve motiflerin toplulukların inançlarını yansıttığı söylenebilir (Diyarbakirli, 1972). İlk Türk uygarlıklarının, inanç sistemlerini hayvan üslubu çerçevesinde yapılandırıdıkları ve sembolik olarak oluşturulmuş olan bu üslubun asıl kaynağının şaman kültü, totem ve animizm gibi ilk Türk topluluklarının inançları olduğu söylenebilir (Pamuk ve Oyman, 2016).

Türkler, bir yandan Budist Çin kültürünün etkisine girerken, diğer yandan da Zerdüştî İran inançlarıyla etkileşim içerisinde olmuşlardır. Türklerin bir taraftan da Maniheizm ve Mazdeizm ile etkileşime girmişlerdir (Artun, 2017). Türkler bazen bu inançlardan sadece bir tanesini benimsenirken, bazen de hepsini bir arada kabul etmişlerdir. Bu da karşılıklı etkilenmelere ve kaynaşmalara neden olmuş ve Türklere özgü bir şekil almıştır. Anadolu’ya yerleştikten sonra Türklerin putperestlik ve Hristiyanlık inançlarının da etkisinde kalarak yeni bir kültürle tanışmışlardır. Daha sonrasında ise Türklerin, çok geniş bir alana ve geniş kitlelere yayılmış olan İslamiyet’i benimsedikleri bilinmektedir (Çatalbaş, 2011). İslamiyet’in yanlış yorumlanışının bir sonucu olarak oluşan dinî taassup, resim ve tasvir yapmayı hoş karşılamamış ve tutucu anlayış Anadolu sanatını yakından etkilemiştir (Alp,

2010). Türk destanlarındaki hayvan figürlerinin kimlik kazanmasının, İslamiyet öncesi ilk Türk topluluklarına dayanmaktadır. Bu dönemlerde Türkler tarafından benimsenmiş olan inançların Türk mitolojik varlıkların önemini artırmıştır. İslamiyet'in benimsenmesinden sonra ise Türk mitolojisi içerisindeki hayvan figürlerinin ve sembolizminin, dinî öğreti, inanç, kültür, gelenek ve görenekler ışığında yeniden şekillendiği görülmektedir.

2.1.4. Türklerde Hayvan Sembollerinin Oluşumunda Etkili Olan Dinler

Yapılan araştırmalar ve ulaşılan bazı materyaller; özellikle at, kartal, kurt, koç, boğa, aslan, kaplan ve ejderha gibi hayvanların birer sembol haline geldiklerini ve bu hayvanların Türk inançlarında yaygın olarak kullanıldıklarını ortaya koymuştur. Hayvanların sembolik anlamları, İslamiyet'ten önceki devirlerde, bozkır kültürü ile yerleşik kültür devreleri arasında bazı değişiklere uğramış olmakla birlikte asıl büyük değişiklik İslamiyet'ten sonra gerçekleşmiştir (Çatalbaş, 2011).

Hayvan sembolleri, İslamiyet'ten önceki devirde Şamanizm, gök, yer, su, atalar tasavvurlarıyla ilgili olarak oluşmuştur. Aynı semboller Taoizm, Maniheizm ve Budizm'i kabul eden çeşitli Türk topluluklarında yeni inançların getirdiği sembollerle birleşmiştir. Benzeri durum İslamiyet'ten sonra da kısmen söz konusu olmuştur. Ancak İslam'ın tasvir yasağı sebebiyle bu semboller, İslamiyet'e uygun olmayan anlamlarından arındırılmıştır (Yaşa, 2016). Hayvanlara yüklenen anlamlar dinî inançları etkilerken, dinî inançlar da hayvanlara farklı semboller ve anlamlar yüklenmesine eden olmuştur. Bu karşılıklı etkileşim Türk destanlarında yer alan hayvanların inanç üzerinde de etkili olmalarını ve inan içerisinde kendilerine yer bulmalarını sağlamıştır.

Gerek İslamiyet'ten önceki çeşitli dönemlerde gerekse sonraki devirlerde, hayvanlar yaygın bir şekilde güç, kuvvet, kudret, hükümdarlık, taht sembolü olarak kullanılmışlardır. Kahramanlığı, gücü, kudreti, yiğitliği ve cesareti sembolize eden arslan, kaplan, kurt, kartal, at, boğa, koç gibi hayvanların yanında, birçok hayvan da refah, iyi haber, bolluk, bereket, barış, sevgi, adalet ve iyi yönetimin sembolü olmuştur. Bu hayvanların bazıları astrolojik semboller olarak da kullanılmıştır. Bazı hayvan sembollerinin renklerine göre farklı anlamları olduğu, aynı zamanda söz konusu sembollerin dört yönle ilişkili olarak kullanıldıkları dikkati çekmektedir (Güngör ve Hünay, 2018).

2.1.4.1. Totemcilik (Totemizm)

Totemizm, totem inancı ile ilgili ritüelleri, adet ve usulleri ifade etmektedir. Totemizm; bir topluluğun, bir bitki, hayvan veya cismi kutsallaştırarak ona özel bir arma, bir sembol şeklinde bağlanmasıdır (Tanyu, 1984). Totemlerin daha çok hayvanlar üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Bazen hayvanın tamamı totem kabul edildiği gibi, bazen de hayvanın kuyruğunun, dilinin, pençesinin ya da tüyü nün totem olarak kabul edildiği görülmektedir. Avcı ilkel toplumların hayvan totemlerini en sık kullanan topluluklar oldukları söylenebilir. Bitki totemleri, sıklıkla hayvan totemlerini izleyen totemlerdir. Nesneler ise sıkça karşılaşma oranı bakımından bitkilerden sonra gelmektedir (Eroğlu ve Kılıç, 2010).

Totem gibi görünen her olguyu totem olarak değerlendirmek yanlış olacaktır (Tümer ve Küçük, 2002). Bir hayvan atanın varlığı onu totem yapmaz. Çünkü totemci olmayan topluluklarda da hayvan ata figürlerine rastlanmaktadır. Totem inancında hayvana tapılmamakta, totemler Tanrı yerine konmamakta; onlara sadece bir akraba veya dost olarak saygı gösterilmektedir (Artun, 2004)

Türk topluluklarında totemciliğin var olduğuna dair birçok kayıttan söz edilmektedir. Çin kaynaklarında Türklerin kurdu (gökböri) ata olarak kabul ettikleri ve Göktürklerin kurttan türedikleri yer almaktadır. Ayrıca Türklerin bir bölümünün balık, yılan ve turnayı kültleştirdikleri ifade edilmektedir. Kırgızların bir kısmının inek, kirpi, saksağan ve şahine tapındıkları anlatılmaktadır (Güngör ve Günay, 2018). Ataerkil aile yapısının hâkim olduğu Türklerde totem inancının olmadığını düşünen tarihçiler, kurdun Türkler içinde saygıdeğer bir imge olduğunu ancak kurda tapılmadığını belirtmektedirler (Artun, 2004).

2.1.4.2. Animizm (Canlılık, Ruhçuluk)

Animizm, “anima=ruh” olan Latince bir sözcüktür. Yunancada “anemos”, Latince “anima ve “animus” kelimeleri aslında “rüzgâr” ve “hava” anlamına gelmektedir. Fakat zamanla asıl anlamlarının yerini, canlı, hayat gibi ifadeler almıştır. Animizm, her eşyada bir ruh bulunduğu inancını taşıyan bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Yaşa, 2016).

Animizmin evreninde, dünya içerisinde yaşayan her canlının bir ruhu olduğu inancı yer almaktadır. Bu evrende insanın kendi çevresi ile ilişkileri; başka bir insan ile olan ilişkisiyle aynıdır. Nehir, kaya, taş, bitki gibi varlıklar canlı bir ruha sahiptir ve bu varlıkların ruhlarla

arasındaki ilişki daimidir. İnsanoğlunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için öldürdüğü canlıların da ruhları vardır. Ölüm sonrası ruh ve beden birbirinden ayrılmaktadır. Bu öldürülen canlıların bedenleri yok olsa da ruhları, yaşamaya devam etmektedir. Eğer öldürülmeden önce ruhların rızası alınmazsa ruhun; hastalık, ölüm, felaket gibi kötü olayları öldüren kişiye musallat edeceğine ve öldüren kişiden öç alacağına inanılmaktadır. Bu yüzden kişiyi öldürmeden önce ruhunun rızasının alınması gerektiği ifade edilmektedir (Güller, 2018).

Türklerde animizmin etkileri, Türklerin en yaygın ve en uzun süreli olarak benimsedikleri Gök Tanrı inancında görülmektedir. Gök Tanrı inancında, yer ve su önemli bir yere sahiptir. Özellikle kamlar dualarında Gök Tanrı başta olmak üzere kendilerine yardımcı olmaları için bunun gibi kültlerden yardım istemektedirler. Örneğin; Animizmde ağaç kutsal bir varlıktır ve ağacın bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. Türkler içinde ağaç önemli bir kültür. Ateş kültü de Orta Asya'daki Türklerin ısınmaları, yiyeceklerini pişirmeleri açısından önemlidir ve kutsaldır. Tüm bunlar ile birlikte daha birçok örnekte de animizmin etkilerini görebilmek mümkündür (Eroğlu ve Kılıç, 2010).

2.1.4.3. Şamanizm

Şamanizm; dünyanın dört bir yanında rastlanan, insanın evren ile ilişkisi olarak tanımlanan bir inançtır ve insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Genellikle Sibiryalı halklarının dinî olgularını anlatan bir inanç olarak karşımıza çıkan Şamanizm, Kuzey Asya bölgesinde yaşayan uygarlıklar arasında “büyücü, sihirbaz” manasına gelen “şaman” kelimesinden türemiştir. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan, Türk-Moğol kültür tarihinin önemli bir kısmını oluşturan Şamanizm, insanlığın en eski inanç sistemleri içerisinde yer almaktadır (Mandaloglu, 2011).

Şamanizm; MÖ'ki çağlardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları, şaman ya da kam adı verilen din adamları ile birlikte gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür. Bazılarına göre bir dini ifade eden bu terimin karşılık geldiği inanç sistemi, aslında İslamiyet, Hristiyanlık ve Budizm gibi tam anlamı ile teşekkül etmiş bir din değil Tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlayan bir sistem ve tekniktir. Şamanizm erken devir Türkleri ve onların komşuları arasında, çok daha eski çağlardan itibaren totemist inançlar, ata kültürleri, hayvan kültürleri, doğa kültürleri ile birlikte görülmektedir (Çoruhlu, 2017a).

Şamanizm; ata ruhlarına ve doğa varlıklarına tapınmaya dayanan eski bir inançtır. Bunun ne zaman ortaya çıktığı ne gibi değişikliklerden geçtiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak eski Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre, Şamanlığın önce Orta Asya Türkleri arasında ortaya çıktığı, daha sonra da diğer Türk boyları arasında yayıldığı anlaşılmaktadır (Mömin, 2013). Eberhard, Türklerde Şamanizm'in varlığından bahseden ilk kaynağın 519 yılında Cücenlerde görüldüğü belirtilmektedir. Bu zaman diliminde bir kadın şamanın, güz mevsiminde bir ovada çadır kurup yedi gün oruç tuttuğunu ve dualar ettiğini ifade etmektedir. Seyyah İbni Fadlan da Oğuzlardaki bazı kurban ritüellerinden ve bunları yöneten ihtiyar şamanlardan bahsetmektedir (Artun, 2004).

Şaman inancına göre evren; gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır (Artun, 2004). Şamanlar, söz konusu bu üç evrende kendi duaları ile hastaların dua isteklerini, gök ile yer altında yer alan ruhlara iletmekte olduklarını ve ruhlarla konuştuklarını ifade etmektedir. Böylece hasta olan ya da büyü okutmaya ihtiyaç duyan kişiye, gök ve yer altında yer alan ruhların kendilerini kötülük, hastalık gibi durumlardan koruduğu duygusu aktarılmış olmaktadır (Mömin, 2013).

Şamanların çok geniş bir hayal dünyası ve çok güçlü sezgileri vardır. Şamanlar; gök, yer altı ve yeryüzünden oluşan bu üç evrende trans yöntemi ile çeşitli doğaüstü unsurlarla etkileşim içerisine girmektedir. Trans yöntemi ile girdiği bu doğaüstü unsurlarla (Tanrı, ruh, cin, şeytan) etkileşim sonucu birçok ruha sahip olmaktadır. Genellikle bu ruhların havyan şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında ruhlar, ateş, ağaç gibi diğer şekillerde de karşımıza çıkmaktadır (Dalkıran, 2017). Bu durumda hayvan ve şamanın kesiştiği nokta olan Şamanizm'in ya da Türkler için kamlığın, hayvan sembolizmi için önemli bir etken olduğu görülmektedir.

Kurban da Şamanizm de önemli bir ritüeldir. Gök ve göğün kutsallığında yer alan diğer ruhlar için kurban verilmektedir. Şamanizm'de kurbanlar, kanlı ve kansız olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Şamanizm'i benimseyen Türklerde at, geyik, sığır, koç, koyun vb. hayvanlar kanlı diye nitelendirilen kurban türünün içerisinde yer almaktadır. Bunların yanında çeşitli yabani hayvanlar da bu gruba dâhil edilebilmektedir. Kurban sunumlarından bağımsız olarak yapılan diğer kurban törenlerine ise kansız kurbanlar denilmektedir. Bunların içerisinde Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan "saç ve ıduk" başlıca örnekler arasındadır (Akgün, 2007).

Kartal/kuş, Şamanizm inancı içerisinde ölen birinin ruhu olarak değerlendirilir ve ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak göğe uçtukları, Türklerde oldukça yaygın bir düşüncedir. Yine Yakut Türklerinde and, kartalın adıyla içilir. Evlerinin çevresinde kartal gören Yakutlar, ona et ziyafeti çekerler. Yanlışlıkla bir kartalı öldürürlerse cenazesini törenle şamana kaldırırlar. Asya’da bebegsiz kadınlar, kendilerine yavru bağışlaması için kartala yalvarırlardı (İnan, 2020).

Türk Şaman inancında ejderha/yılan Yeraltı Tanrısı Erlik ile simgeleştirilmiştir. Onun genellikle kara yılan olarak anılmasının nedenlerinden biri yine Erlik’le ilgili olarak yorumlanmaktadır. Türk mitolojisindeki renk simgeciliğine dayanan bu durumda ak veya gök renk Gök Tanrı’yı, kara renk ise Yeraltı Tanrısı Erlik’i temsil etmiştir. Bazı şamanların yılan formuna girdikleri bilinmektedir. Ritüel tören sırasında onun hareketlerini taklit ederek, elbiselerinde yılanı işaret eden bazı nesneler de takmışlardır. Hatta bazı elbiselerde yılanın başı ve çatalı kuyruğu belirgin bir biçimde gösterilmiştir (Çoruhlu, 2020). Örneğin, Tunguz şamanının başyardımcılarından biri yilandır ve tören sırasında yerlerde sürünmeye çalıştığı ifade edilmiştir (Kafesoğlu, 1980).

2.1.4.4. Maniheizm

Maniheizm, III. yy.da Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. Uzmanlar tarafından bu dinin kurucusu “Mani” olarak kabul edilmiştir. Yine araştırmacılar tarafından Antik Babil kültürleri, Zerdüş İran dinî düşünceleri, Yahudilik, ilk dönem Doğu Hristiyanlığı ile kısmen de Budizm gibi Uzak Doğu inançlarının bir senkretizmi şeklinde geliştirilmiş, gnostik ve düalist karakterli evrensel bir din olarak tanımlanmıştır (Karakaş, 2014). Mani dininde iki prensip söz konusudur. Bu prensipler; iyi-kötü, karanlık-aydınlık, nur-zulmet gibi düalist bir şekildedir. Bu inanca göre; yaşadığımız cihan iyi ve kötü gibi zıt kavramların birleşmesinden meydana gelmiştir. İnsanın ruhu iyiliği, bedeni ise kötülüğü temsil etmektedir (Artun, 2004).

Türkler tarafından Maniheizm; Uygur Devleti döneminde Böğü Han döneminde kabul edilmiştir. Fakat bu inancın temelinde Türklerin savaşı ve hareketli yapısına karşı bir tutum söz konusu olduğu için Türkler tarafından milletçe benimsenememiştir ve bu din Türkler arasında ömürsüz olmuştur. Ne var ki sanat tarihçileri Türklerin savaşçılık vasıflarını öldüren Maniheizm inancının onlara, “resim, minyatür, şiir vb.” gibi sanat alanları açısından çok büyük zenginlik kazandırdığını tespit etmişlerdir. Mani dini, özellikle Uygur Devletine

birçok minyatür, manzum (şiiir) ve mensur (düz yazı) gibi önemli sanat ürünleri kazandırmıştır (Özkartal, 2012).

2.1.4.5. Budizm

Budizm; MÖ VI. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Hindistan'ın dışında ise MÖ III. Yüzyıldan sonra yayılmaya başlamıştır. Türklerin benimsediğı yabancı dinler arasında onları en çok etkileyen dinler arasında yer alan Budizm; Türklerde Doğı Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar arasında görölmeye başlamıştır. Budizm'in en belirgin özelliğı, tapınılacak üstün bir varlığa yer verilmemesidir. Budizm'in içerisinde her şeyin serbestçe incelenmesi, denenmesi söz konusudur. Budizm bu esaslara dayanması ile birlikte, bir öğreti veya felsefe niteliğinde olan bir dindir. Budizm'in temel inancında, ruh göçü vardır. Ruh göçü gereğince canlılar sonsuz mutluluğa ulaşınca dek ölümle birlikte değişik şekillerde birçok defa yeniden dünyaya gelmektedir (Artun, 2004).

Budist mitolojisinin Türklerin hayvanlarla ilgili inançlarına etki ettiğı görölmektedir. Özellikle fil sembolünün Türkler içerisinde anlam kazanmasında Budizm'in tesiri büyüktür. Nitekim, beyaz fil "Buda'yı temsil etmektedir. Boğa da "Buda'nın sesinin güçlülüğünü simgelemektedir (Çatalbaş, 2011). Türk destanlarında aslan figürleri ise daha çok Budizm'le birlikte görölmekle beraber, Altaylarda Pazırık kurganlarından çıkarılan eserler üzerinde aslan-grifon tasvirlerine rastlanması, bu hayvanın Türklerde daha erken devirlerden itibaren tanındığını göstermektedir (Eberhard, 2018). Aslan, Budist Türkler arasında ve sanatında bazen bir Tanrı bazen de hükümdarın kendisini ya da oturduğu tahtı simgeler. Budist Türk kültüründe ve diğer Budist inançlarda aslanın beyaz, kıvıl, sarı ya da kara olarak düşünüldüğü de görölmektedir (Özkartal, 2012).

2.1.4.6. Zerdüşçülük

Zerdüşçülük; adını kurucusundan yani "Zerdüş'ten almaktadır. "Zerdüş" kelimesinin kökeni "Zaratustra"dır. Zarat (güzel) ve ustra (develer) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Dolayısı ile "Zaratustra"; "güzel develere sahip olan" anlamına gelmektedir. Zerdüşçülük; Zerdüş tarafından eski İran dininin reform edilmesi ile kurulmuştur. Zerdüşçülük; Hz. Ömer'in İran'ı fethetmesi ile İran'ın resmi dini olarak kabul edilmiştir ve hemen hemen millî dini hüviyetini almıştır. Orta Asya'ya ne zaman geldiğı ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Fakat kültürel bakımdan ele alındığında, Türk uygarlıkları içerisinde etkili

bir inanç olduğu gör÷lmektedir (Oymak, 2002). Örneğin; Zerdüşçölükte horoz ve cennet kuşu önemli bir konuma sahiptir. Bu hayvanlar Zerdüşçölükte güneş ve ateşin sembolü olarak kabul edilmektedir. Bahsi geçen sembollerin Türkleri de etkilediği gör÷lmektedir (Çatalbaş, 2011).

2.1.4.7. Hristiyanlık

Hristiyanlık, Hristiyanlara mensup bir dindir. Hristiyanlar (Christiani), “Hristos” (Christ) ‘a bağlı olan, ona inanan insanlardır. Hristos (Christ) sözcüğü, İbranice “Mesih” sözcüğünün Yunancaya çevrilmiş halidir. Hristiyanlık tek Tanrı inancı çerçevesinde şekillenen bir din olmakla birlikte temelinde, insanların kurtarıcısı ve Tanrı’nın oğlu olan Hz. İsa (Hristos) ve haç yer almaktadır (Challaye, 2007).

Türklerin ise Hristiyanlık ile tanışmalarının MS 2. Yüzyıla kadar gerilere gittiği rivayet edilmektedir. Orta Asya’ya ve Balkanlara gelen Türklere yönelik yoğunlaşan misyonerlik faaliyetlerinin, Orta Asya’da Nesturi Hristiyan misyonerleri eliyle yürüt÷ldüğü gör÷lmektedir. Bölgeye Nesturi Hristiyanların girişinin ticari faaliyetler yolu ile olduğu, ticari aktiviteleri için bölgeye gelen ve kendi dinlerini yaymaya çalışan bu insanlar aracılığı ile pek çok Türk’ün bu dini tanıyarak benimsediği belirtilmektedir (Baş, 2016). Bununla birlikte Türklerin Hristiyanlıktan etkilendiklerini görebilmek mümkündür.

Hristiyanlık dininde resim sanatı ile Kutsal Kitap ressamlığı yaygındır ve sanatın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Kaplan, 2017). Bu noktada, insan, hayvan gibi figüratif unsurlardan oluşan örneklere rastlanmaktadır. Hristiyan dininde hayvan figürleri, genellikle sembolik motifler halinde karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil’de, en çok kuzu, koyun ve balık gibi sembolere rastlanılmıştır. Bunların dışında az da olsa at, aslan, deve, sığır (dana, öküz), domuz, köpek, tilki, kurt, eşek, keçi, horoz, karga, güvercin, yılan (karayılan, engerek yılanı), akrep, çekirge ve sinek gibi hayvanlar ile ejderha sembolleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu hayvan sembollerinin bazılarının İncil’de yer alan sembolik ifadeleri şu şekildedir: Yılan akı ve köt÷lüğü, koyun inananı, günahsız ve saf insanı, güvercin ise saflığı temsil etmektedir. Tüm İncillerde Tanrı’nın ruhunun bir güvercin şeklinde göklerden Hazreti İsa’nın üzerine indiği anlatılmaktadır. Bir diğer kutsal metinde yer alan ifadelerde, keçiler günahkâr insanları, koyunlar iyi insanları simgelemektedir. Bunların dışında yer alan başka bir ifade de köpek ve domuzun aşağılandıkları gör÷lmektedir (Armutak, 2008).

2.1.4.8. İslamiyet

İslamiyet güncelliğini koruyan ve birçok topluluk tarafından benimsenmiş evrensel bir dindir. Türkler, belli bir dönemden itibaren geleneksel dinlerinden yavaş yavaş kopmuş ve bahsi geçen bu evrensel dini yani İslamiyet'i benimsemeye başlamışlardır. Bu noktadan sonra Türklere ait geleneksel inançlarda yer alan birçok sembol ve motifin, İslamiyet inancı, kültürü, olguları ile kaynaştığı ve hayatiyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir (Çatalbaş, 2011).

Dinî anlayış ve bazı durumlardaki tutuculuk nedeniyle hayvan figürlerinin mitolojik anlamda İslamiyet sonrası önem kaybına uğramıştır. Bu dönemde hayvan figürlerinin dinle çelişmeyen farklı yorumlarının ön plana çıktığı görülür. Özellikle türeyiş, yaradılış, Tanrısallık gibi özelliklerin hayvanlara atfedilmesine son verilmiştir.

2.2. Atasözleri

Bir dilin söz varlığı içinde yer alan atasözleri, bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan ve yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir (Aksan, 2020). Atasözleri; bir toplumun duygu, düşünce, kültür ve inanç yapısını, millî değerlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtan, dil varlığını zenginleştiren kalıplaşmış ifadelerdir (Ekiz, 1994). Geçmişten günümüze ulaşan bu ifadeler yaşantı ve deneyimler sonucu ortaya çıkmış ve benzer durumlarda kullanılmaya başlanmıştır. Söyleyeni belli olmayan ve bu anlamda anonim özellik taşıyan atasözlerinin en temel özelliği öğüt verici nitelikte olmalarıdır. (Bulut, 2020). Olaya ve duruma göre ayrı bir ders verici niteliği bulunan atasözleri, gelecek nesillere aktarılan en büyük dil/ifade miraslarından biri olarak değerlendirilir.

2.2.1. Atasözü Tanımları

Uzun tecrübe ve deneyimler sonucu oluşan atasözleri; çoğunlukla bir tümce biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelik sözlerdir (Aksan, 2015). Atasözleri, birkaç kelimedenden meydana gelen dağarcıklarına rağmen, büyük düşünceleri anlatmalarının yanında, çeşitli sebeplere bağlı olan değişimleri de kültür, dil ve edebiyat hayatımızın vazgeçilmez bir parçalarıdır (Sakaoğlu, 2005). Toplumun yaşayan kültürü olan, dile estetik değer ve zenginlik kazandıran atasözleri; dünyanın her dilinde var olup, atalarımızın çeşitli hayat deneyimlerinden edindikleri, düşünce ve inanışlarını, değer yargılarını, dünyaya bakışlarını, öğütlerini, yol gösterir

biçimde çoğu zaman metaforik olarak anlatarak kuşaktan kuşağa ulaşan toplumun ortak malı olan sözlerdir (Çelik, 2018).

Atasözleri, bir milletin idealini yansıtan, millî özelliğe sahip, nesilden nesile aktarılan edebiyat örnekleri veya hayatın çeşitli konularıyla ilgili ibret veya öğüt verici özlü sözlerdir (Altaylı, 2010). Atasözleri; atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir (Aksoy, 2016). Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere atasözleri; geçmişten günümüze miras kalan, uzun yaşantıların ve çeşitli deneyimlerin sonucu ortaya çıkan dilsel ifadelerdir. Bu ifadeler, millî değerleri ve idealleri gelecek nesillere aktarmanın önemli araçlarıdır. Atasözleri, kıssadan hisse niteliği taşıyan özlü anlatım araçlarıdır.

2.2.2. Atasözlerinin Özellikleri

Toplumların yıllardır benimsediği, ataların hayat tecrübelerine, duygu ve düşüncelerine dayanan atasözleri; belirli kurallar dâhilinde oluşmuştur. Kalıp şeklinde bulunan bu sözler biçim ve yapı özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Atasözlerinin oluşmasında etkili olan ve onları diğer kalıp ifadelerden ayıran başlıca özellikler şöyledir (Bulut, 2020):

1. Atasözleri kalıplaşmış ifadelerdir. Dolayısıyla sözcüklerin yeri değiştirilemez, yerlerine yakın anlamlı, eş anlamlı ifadeler getirilemez. “İki kere iki dört eder.” ifadesi yerine “Dört kere dört on altı eder.” ifadesi kullanılamaz.

2. Atasözleri kısa ve özlü sözlerdir. Gereksiz kelime ve yinelemelerden kaçınılır. “Dost acı söyler.” “Ağız yer, yüz utanır.” “Uçan kuş aç kalmaz.” “Marifet iltifata tabidir.”

3. Atasözlerinin çoğu mecaz anlam taşır. Anlatımda benzetmelerden yararlanılır. “Minareyi çalan kılıfını hazırlar” “Ağaç yaşken eğilir.” “Sakla samanı gelir zamanı.”

4. Bazı atasözlerinde kelimeler gerçek anlamında kullanılır. Benzetmeye gerek kalmaz. Cümleden ilk çıkarılan anlam doğrudur. “Bugünün işini yarına bırakma.” “Dost bin ise az, düşman bir ise çoktur.”

5. Bazı atasözleri benzer anlam taşımaktadır. Aynı konu ile ilgili farklı kurulan ifadelerdir. “Derdini söylemeyen derman bulamaz.” “Ağlamayan çocuğa meme vermezler.”

6. Atasözleri ahenkli ve coşkulu anlatım biçimleridir. Söyleyişi etkili kılmak amacıyla söz uyumlarına dikkat edilir. “Düğün el ile, harman yel ile...” “Gönülsüz yenen aş ya karın ağrıtır ya baş.”

2.2.3. Türk Dili ve Kültüründe Atasözü

Dil insanlar arasında iletişimi sağlayan aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini taşıyarak millet olma bilincini devam ettiren bir araç, kendi içerisinde kuralları olan bir sistemler bütünüdür (Akay Ahmed ve Fişekçioğlu, 2019). Dil insanlar arasında iletişimi sağlarken bünyesinde yeşerdiği topluluk ile birlikte gelişmektedir. Aynı zamanda dil toplumun kültüründen de etkilenmektedir. Yani dil aynı zamanda kültür ile de doğrudan karşılıklı bir etkileşim içerisinde. Kültür açısından dili tanımlamak gerekirse her kültürün kendi kimliğini yansıtan bir dili vardır. Bu kimlik tarihsel bir süreçte toplumsal tüm birikimlerden oluşur (Akay Ahmed ve Fişekçioğlu, 2019). Dili etkileyen kültürel birikimlerin başında toplumun içtimai müktesebatını teşkil eden atasözleri gelmektedir.

Tarihin her döneminde, duygu ve düşünceleri ifade etmeye yarayan, anlatımı daha canlı ve etkili kılan ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerden biri de atasözleridir. Atasözleri köklü Türk dilinin zenginliğini oluşturan temel unsurların başında gelmektedir. En eski Türk kaynaklarında dahi sıklıkla karşılaşılan atasözleri, Türklerin yaşantı ve tecrübelerini gelecek nesillere aktarmalarına olanak sağlamıştır (Bozkurt, 2012).

Türk kültüründe atasözlerine ilk olarak Orhun Abideleri'nde rastlanmaktadır. Orhun Abideleri, en eski yazılı kaynak olması nedeniyle Türk kültürü açısından büyük önem sahiptir. Göktürk Devleti döneminde yazılan bu eserde bugün dahi kullanılan atasözlerinin temelleri bulunmaktadır (Ergin, 2015). Atasözlerini içeren bir diğer önemli eser olan Divanü Lûgat-it Türk, Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılmış olup Türk dilinin bilinen en eski sözlüğüdür. Sözlük özelliği yanı sıra destan, şiir, atasözü, ninni, fıkra gibi terimleri de kapsayan bu eser, günümüz dil hazinesinin oluşmasında büyük öneme sahiptir (İlhan, 2008). Atasözleri için önemli bir kaynak olan Divanü Lûgat-it Türk'te atasözleri terimi, Arapça "mesel", Türkçe "sav" sözcükleriyle karşılık bulmuştur. Divan edebiyatında ve Osmanlıca'da atasözü kavramı için "mesel" ya da "darb-ı mesel" ve çoğul şekli olan "durub-i emsal" kullanılmıştır. Bugün ise Türkçede yaklaşık yüz yılı aşkın süredir atalar sözü ya da çoğullukla atasözü/ atasözleri kavramı kullanılmaktadır" (Aksoy, 2016).

Oğuz Türklerinin gelenek, görenek, kültür ve yaşayış tarzlarının anlatıldığı Dede Korkut Hikâyeleri, baştan sona ve atasözlerinden oluşan bir eserdir. Yaklaşık olarak 15. yüzyılda yazıya geçirilen bu eserde hem nazım hem de nesir birlikte kullanılmaktadır. İçerisinde on iki hikâye bulunan Dede Korkut kitabının bugün elimizde iki yazma nüshası vardır (Gül,

2008). Hikâyelerin giriş bölümünden itibaren ifadeler, çeşitli söz kalıpları şeklinde oluşmaktadır. Bu söz kalıpları günümüzde kullanılan atasözlerinin temellerini oluşturmaktadır (Ergin, 2015).

13. yüzyıla gelindiğinde mesnevi, gazel gibi türlerde kullanılmaya başlanan atasözleri, dile yeni bir soluk ve ahenk getirmiş ve millî duyguları canlandırmada önemli bir araç haline gelmişlerdir. Çoğu zaman İran edebiyatının klişeleşmiş mazmun ve kaidelerinden imtina eden şairler için kaynak olmuş, eserlere sadelik, yerlilik ve millilik kazandırmıştır (Karacan, 1998). Atasözlerinin oluşturduğu bu etki 15. yüzyıl Divan şiirinde de kendini göstermiş; birçok şair tarafından mecaza yöneliş, kelimeleri başka anlamlarla buluşturma akımı başlamıştır. Arapça ve Farsça etkisinin arttığı bu dönemde atasözleri üzerinde yabancı kelimelerin etkisi görülmüş ve kullanılan Türkçe kelime sayısı ciddi oranlarda azalmıştır.

17. yüzyıla gelindiğinde yabancı etkisi yerini tekrar millileşmeye bırakmış ve eserlerde öze dönüş başlamıştır. Bu döneme öncülük eden iki önemli isim Nabi ve Sabit olmuştur. Eserlerinde millî duyguları hâkim kılan halk söyleyişlerine yer veren bu şairler, sıklıkla atasözlerine başvurmuşlardır. Günümüz tarihine gelindiğinde ise bu alanla ilgili önemli derlemeler yapan ve atasözlerini bilimsel dayanaklar ile açıklayan çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir (Bulut, 2020).

2.3. Atasözlerinde Hayvan Figürü

İnsanın varoluşundan itibaren en çok etkileşim içinde olduğu varlıklar hayvanlardır. Eski devirlerde insanlar ilk olarak, en temel gereksinimleri olan yiyecek arayışına girmişler ve bunun sonucunda avcılık faaliyetlerini keşfetmişlerdir. Önce çeşitli av aletleri geliştirmişler, sonrasında ise avlandıkları hayvanların etlerini çiğ olarak tüketmeye başlamışlardır. Ateşin bulunmasıyla birlikte insanlar hem ısınma ihtiyaçlarını gidermiş hem de eti pişirmeyi öğrenmişlerdir. Ayrıca avladıkları hayvanların derisinden kıyafetler yaparak bedenlerini soğuktan ve dış etkenlerden korumuşlardır. Yerleşik hayata geçildikten sonra tarımla uğraşmaya başlayan insanlar özellikle at, eşek, inek gibi hayvanların gücünden yararlanmışlar, tekerleği icat edip at arabasını kullanmışlar, güvercinleri eğitip haberleşmeyi sağlamışlardır (Bulut, 2020).

Bireysellikten çıkıp uygarlık boyutuna geçildiğinde her topluluk kendi varlığını temsilen belirli simgeler oluşturma ihtiyacı duymuştur. Gücü ve bağımsızlığı gösteren bu simgeler genellikle kurt, geyik, kartal, aslan, kaplan, boğa gibi hayvanlardan oluşmaktadır.

Hatta mitler, efsanevi hayvanlar üzerine kurulmuştur (Solmaz, 2022). Mısır mitolojisindeki Phoenix, İran mitolojisindeki Simurg ve Hint mitolojisindeki Garuda'nın Arap ve İslam kültüründeki yansıması Anka ya da Zümrüdüanka olmuştur. Aynı benzerlikleri gösteren Karakuş ise Türk kültürü ve mitolojisine aittir (Çoruhlu, 2019a).

Bulunulan coğrafya, inanç ve değerler sistemi de hayvan motifinin toplumsal alanda şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin Türk toplumu açısından Göktürk Türeyiş Destanı'nda görülen kurt motifi, tuğlar ve bayrakların tepesinde yer alma yoluyla bir devlet sembolü olmuştur. Bunun yanında kurt, rehber ve kurtarıcı işlevinde karşımıza çıkmaktadır (Ögel, 2020b). Yıldırım Bayezid ile Timur arasında yapılan Ankara Savaşı'nın kaybedilmesinde hesap edilmeyen tek nokta Timur'un getirdiği filler olmuştur. Türkler coğrafyası bakımından kurda ne kadar aşına ise file de o kadar yabancısıdır. Bu yüzden Türkler için fil bir sembol niteliği taşımamaktadır. Bir başka örnek ise domuzdur. İslam dininde haram kılınan domuz, Türk toplumu için özel bir anlam ifade etmemekle birlikte söz varlığı içinde de genelde kullanılmamaktadır. Toplumların hayvanlara yüklediği anlamlar kendi kültürel ve sosyal değerlerinin belirlediği sınırlar dâhilinde görülmektedir (Parsıl, 2021). Bu da tarihi yorumlamada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur.

Atalar mirası olarak kabul edilen atasözleri; geçmişten günümüze gelen, farklı deneyimlerin belirli kalıplar şeklinde aktarıldığı dilsel ve kültürel değerlerdir. Toplumsal olayların ve tabiatın elde ettiği unsurların etkisiyle şekillenen bu özlü sözlerin amacı her zaman az sözle çok şey anlatmaktır (Selimler, 2022). Bu anlamda hayvanlar her zaman doğada insanın işini kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Zira hayvanlar, insanın doğada en çok etkileşim içinde bulunduğu canlıdır. Dolayısıyla duygu ve düşünceleri aktarmada en etkili yol başka bir canlının şeklinden ve hareketlerinden benzetmeler ve mecazlar kurarak yararlanmaktır. Bu nedenle atasözleri; duygu ve düşünceleri, günlük yaşantı ve deneyimleri aktarırken sıklıkla hayvanlara başvurmaktadır. Bulunulan coğrafyanın ve millî unsurların etkisiyle seçilen hayvan motifleri bulunduğu toplumun kültürünün de birer aynası olmaktadır (Erginer, 2010).

Atasözleri ve kullanımlarında hayvanlar vahşi ve evcil hayvanlar olarak iki grupta ele alınmaktadır. Vahşi hayvanlar, genellikle saldırgan ve korkutucu doğalar sebebiyle kullanıldığı atasözlerinde 'gücü, özgürlüğü, bağımsızlığı ve hâkimiyeti' temsil etmektedir. Tarihte her topluluk varlığını güçlü sembollerle pekiştirmek ve benimsetmek ihtiyacı

duymuştur. Bu nedenle ‘aslan, kaplan, boğa, kurt, kartal’ gibi temsilleri bayraklarında ve armalarında sıklıkla kullanmışlar, devlet adamlarını bu hayvanların özellikleriyle bağdaştırmışlardır. Evcil hayvanlar ise günlük hayatta her zaman karşılaşılan, en çok etkileşim kurulan hayvanlardır bu nedenle korku veren, tehdit eden bir unsur olarak algılanmazlar. Dolayısıyla atasözü kullanımlarında gücü simgeleyen bir anlamları olmamakla birlikte genelde fiziksel görünüşleri ve hareketleri ile ilgili söylemler bulunmaktadır (Beşen-Delice, 2022).

Örneğin, “Ak koyunun kara kuzusu da olur.” atasözü bu duruma örnektir. Koyunun dış görünüşünden ve yavrulama özelliğinden yola çıkılarak, her zaman iyi olan iyi sonuç vermeyebilir, kötü çıkması da muhtemeldir anlamı verilmek istenmektedir. Ayrıca insanların birbirlerini eleştirdiği ya da karşısındakine açıkça söylemeye çekindiği duygu ve düşünceleri ifade ederken hayvanlara başvurarak onları argolaştırdığı da görülmektedir. Örneğin “Eşek hoş laftan ne anlar” atasözü eşiği kaba, incelikten anlamayan, görgüsüz ve bilgisiz kimseleri ifade etmede kullanılan bir argodur.

Orta Asya’dan günümüze kadar uzanan Türk kültürü, zengin bir söz varlığına sahiptir. Ataların emaneti sayılan ve yol gösterici nitelikte olan atasözleri, söz varlığının en eski ve canlı örneğidir. Doğayla, toplumla, inançla ve geleneklerle şekillenen Türk kültüründe, konargöçer yaşam şartları nedeniyle hayvanlarla sürekli bir etkileşim içinde olduğu bilinmektedir. Öyle ki tarih kaynaklarında atı evcilleştiren ilk topluluğunun Türkler olduğu söylenmektedir (Sertkaya, 1995). Atın evcilleştirilmesiyle birlikte topluluklar kültürel anlamda gelişmeye başlamış ve birbirleriyle olan ilişkileri ivme kazanmıştır.

At, Türk kültüründe savaşçı ruhun, gücün ve bağımsızlığın sembolü olmuş ve adeta bedeninin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Eski bir atasözü olan ‘At, avrat, silah ödünç verilmez’ ifadesi Türk toplumunun bağlı bulunduğu değerleri göstermek adına söylenmiş bir sözdür. Türk-İslam anlayışına göre bu üç unsurun ödünç verilmesi söz konusu dahi değildir. At dışında yine birçok hayvan Türk kültüründe kendine yer edinmeyi başarmıştır. Öyle ki; İslamiyet öncesi dönemde güneş yılı esaslı 12 Hayvanlı Türk Takvimi kullanılmış ve her yıl başka bir hayvan adıyla anılmıştır. Gelecek her yılın belirlenen hayvanın özelliklerine göre şekilleneceğine inanan Türkler, takvimde yer alan hayvanlardan hareketle çeşitli kehanetlerde bulunmuşlardır (Özavşar, 2019).

Örneğin o yıl sığır yılı ise savaşların çok olacağına, balık yılı ise yağmurun çok yağacağına, bu yüzden bolluk ve bereket getireceğine inanmışlardır. Takvimde yer alan diğer hayvanlar ise şöyledir: Sıçan, pars, tavşan, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz. Atasözlerinde kullanılan çeşitli hayvan motifleri üzerinden bu örnekleri arttırmak mümkündür. Örneğin “Havlayan köpek ısırılmaz.” atasözü, köpeğin fiziksel özelliklerinden ve davranışlarından yararlanarak kurulmuş bir benzetmedir. Burada anlam, çok fazla bağırıp çağıran kimselerin eylemli bir saldırıda bulunmayacağıdır. Ya da “Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.” atasözü yine belirli bir gerçekliğe dayanmaktadır. Başkasına yem olmama gayreti hayvanlar açısından gerçek anlamda bir olguyken, insanlar açısından ise ortak yapılan işten ayrılıp tek başına işe koyulanların karşılaşılan durumlara karşı desteksiz ve savunmasız kalması halini anlatmaktadır.

Türk tarihinde sözlü kültür, toplumsal hayatta yaşanan münasebetler neticesinde şekillenmiştir. Günlük hayatta en çok karşılaşılan unsur hayvanlardır ve her türlü duygu ve düşünceyi aktarmada insanlara kolaylık sağlamışlardır. Özellikle bozkır kültürüyle yetişen Türk toplumu için hayvan, medeniyete giden yolda önemli bir faktör olmuştur. Atasözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Zira atalar kültürünü benimseyen, köklerine sıkı sıkıya bağlı olan ve özünü kaybetmeyen Türk toplumu, başından geçen her durumda hayvanlara ve onların bıraktığı etkilere başvurmuştur (İnce, 2015). Hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda kullanılan ata yadigarı bu sözler, bulunan etkileşimin en canlı örneğidir ve öz kültürün izlerini taşımaktadır. Bu sayede millî olma ülküsü kendi öz değerleri ve öz benliği etrafında şekillenmekte ve nesiller boyu devam etmektedir.

Geçmişten günümüze, insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişki tarihe yön veren önemli bir unsur olmuştur. Bu ilişki, insanların yaşamsal faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden iletişimsel becerilerin şekillenmesine, duygu ve düşünce yapılarının aktarılmasına kadar birçok alanda etkisini göstermiştir. İnsanların yaşantı ve deneyimleri sonucu ortaya çıkan ve sözlü kültür öğeleri olan atasözleri; insanı konu alan her durumdan beslenmekte, bu durumlar etrafında şekillenmektedir (Karaman, 2017). Bu anlamda hayvan motifinin atasözlerine konu olması kaçınılmazdır. Zira insan fitratına en yakın varlık hayvanlardır. Toplumsal rollerin, gözlenebilen gerçeklerin yanı sıra insanlar; birbirlerine söyleyemedikleri, itiraf edemedikleri ya da eleştiremedikleri yönleri hayvanlara yükledikleri çeşitli anlamlar ile dile getirmektedir. Atasözlerinin bu duruma örnek ifadeler olduğu söylenebilir.

2.4. İlgili Araştırmalar

Lee (2023) tarafından yapılan ve Kore ve Türk kültüründe bulunan hayvan atasözlerinin ifade yöntemi ve içerisindeki farklılıklar- benzerlikler açısından incelemeyi amaçlayan çalışmada; her bir hayvan için Korece ve Türkçe ortak imgeler ve ortak imgelerin ötesinde hayvanın atasözlerinde nasıl ifade edildiği ortaya konmuş, Korece ve Türkçe atasözlerinde benzer olarak, insanlara yakın olan hayvanların aynı olduğu ve ortak anlayışı taşıdığı tespit edilmiştir. Araştırmada; coğrafik, kültürel, inançsal ve geleneksel farklılıkların atasözlerinde bazı hayvanlara daha fazla ağırlık verilmesine neden olduğu da saptanmıştır.

Beşen-Delice (2022) tarafından yapılan ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan hayvan adlarına yüklenen olumlu ve olumsuz anlamları belirlenmeyi hedefleyen çalışmada; kendi anlamı dışında başka bir anlamı karşılamak için kullanılan hayvan adı göndergesinin hangi özelliğinin bu yeni anlam için referans noktası alındığı hakkında bir kanaate ulaşmak istenmiştir. Çalışmada Azerbaycan Türkçesinin açıklamalı sözlüklerindeki bütün hayvan adları belirlenmiş ve bunlardan kendi anlamı dışında başka anlam ya da anlamlar yüklenmiş olanlar bu anlamlara göre sınıflandırılmıştır. Yine atasözlerini konu alan sözlüklerde hayvan adları geçen atasözleri, o hayvan adının hangi gösterilene işaret ettiğine göre değerlendirilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu verilere göre hayvan adları, olumlu ve olumsuz anlam yüklenenler olmak üzere iki ana başlık altında alt başlıklara bölünerek incelenmiştir.

Alptekin (2021) tarafından yapılan ve Türk destanlarında hayvan sembolizmi çerçevesinde “Deve” figürünün incelendiği çalışmada; diğer kavimler gibi Türk boyları arasında ongun kabul edilen hayvanlarla ilgili olarak İslamiyet’in kabulünden önceki ve sonraki dönemlerde hayvan ata veya hayvan ana motifi kültürel hayatta yansıdığı, devenin hayvan ata olarak benimsenmesinde Türk kavim ve boylarının menşeleri ile hükümdar ve hükümdar sülalesinin menşeleriyle ilgili olan efsaneler etkili olduğu, devenin mitik dönemden beri kültür hayatımızda önemli bir sembol olduğu tespit edilmiştir.

Parsıl (2021) tarafından yapılan ve Türk destanlarında çeşitli simgesel anlamlara sahip olan hayvan imgesinin 1950’den günümüze Türk resim sanatı içerisinde eser veren sanatçıların eserleri analiz edilerek, sanatsal bir anlatım biçim ve içeriği bağlamında incelemeyi amaçlayan çalışmada; öncelikle mit, mitos, mitoloji, mitoloji ve efsane, Türk mitolojisi, Türklerde hayvan simge ve sembollerinin oluşumunda etkili olan dinler, Türk

destanlarında yer alan hayvan simge ve sembolleri, Türk destanlarında yer alan renkler incelenmiştir. Daha sonra, 1950-2020 yılları arasında, Türk resim sanatında Türk destanlarında hayvan simge ve sembollerini resimlerinde kullanan sanatçılar ve yapıtları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, söz konusu sanatçıların konu kapsamına giren eser örneklerinde, esin kaynağını Türk destanlarından aldığı anlaşılan hayvan simge ve sembollerini hem simge ve sembol hem de plastik olarak bir ifade aracı olarak kullandıkları tespit edilmiştir.

Bulut (2020) tarafından yapılan ve dil ve kültür bağlamında Almanca ve Türkçede hayvan adları içeren ve atasözlerini incelemeyi ve anlamsal olarak karşılaştırmayı amaçlayan çalışmada; atasözlerinin kökenleri hakkında kültürel bir alt yapı oluşturulmaya çalışılmış, kültürün evrensel gerçekliği olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada, Türk ve Alman kültüründe hayvan adları içeren ifadelerin bir kısmında birebir eşdeğerlikler olduğu; ayrı hayvan adıyla oluşup aynı anlama gelen atasözlerinin yanı sıra karşılığı bulunamayan ifadelerin de mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Kurucu (2020) tarafından yapılan ve Türk dili ve edebiyatı açısından atasözlerinin önemini vurgulamayı ve atasözlerinde hayvanlara yüklenen duygu durumlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmanın giriş bölümünde atasözlerinin kaynakları, Türk edebiyatında atasözlerinin oluşumu, Türk kültüründeki önemi ve hayvanlarla kurulan atasözlerinin Türk kültür dünyasındaki yeri açıklanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Kosova Türkleri ve Türkçesine, ikinci bölümde Türk kültüründe hayvan kavramına ve bu hayvanlara yüklenen anlamlara yer verilmiştir. Hayvan adları dokuz başlık altında toplanmıştır: Evcil hayvanlar, vahşi hayvanlar, kuşlar, böcekler, sürüngenler, yumuşakçalar, eklem bacaklılar, kurbağa ve balık. Türkiye’de standart dilde atasözlerinde kullanılan hayvan adları, Türkiye bölge ağızlarında ve Kosova Türkçesinde atasözlerinde kullanılan hayvan adları alfabetik olarak sıralanmış ve sonuç bölümünde tablolarla ilgili hayvanlara ait sayısal veriler gösterilmiştir.

Ezer-Yeşilova (2019) tarafından yapılan ve Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerini simge ve sembol bağlamında değerlendirmeyi amaçlayan çalışmada; Türk mitolojisi ve Türk destanlarında yer alan hayvan sembolleri üzerinde durulmuş, mevcut hayvan sembolleri, çağdaş Türk sanatçıların çalışmaları ile Türk mitolojisi, Türk tarihi ile sanatçıların özgün yorumları ve plastik yaklaşımları ele alınarak incelenmiştir. Araştırmada Türk mitolojisi içerisindeki hayvan simge ve sembolleri; öz kültür, öz tarih ve sanat tarihi

ile ilişkilendirilerek irdelenmiş; bireyin bilişsel, psikomotor ve duyuşsal davranış gelişimine büyük bir katkısı olan sanat eğitiminin millî değerlerle ilişkili bir şekilde planlanması gerektiği önerilmiştir. Araştırmada, Türk mitolojisinin ve içindeki sembolik ifadelerin teorik ve uygulamalı olarak plastik sanatlar eğitimi içerisinde yer alması önerilmiştir.

Özavşar (2019) tarafından yapılan ve atasözlerinde kullanılan hayvan isimlerinin yüklendikleri duygu değerini, sözlükler bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlayan çalışmada; olumlu duygu değeri kazanan hayvan adlarının aslan, at, karınca, keklik, kumru, şahin olduğu; olumsuz duygu değeri kazanan hayvan adlarının ise akrep, ayı, balık, ceylan, eşek, fare, hindi, kaplumbağa, karga, katır, keçi, kedi, köpek, kurbağa, domuz, deve kuşu, leylek, manda, maymun, ördek, öküz, sinek, tavşan, tavuk, tilki, yılan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demir ve Demir (2017) tarafından yapılan ve atasözleri ile mitolojik düşüncenin ilgisi bakımından Türk kültüründe bazı hayvanların konu alındığı çalışmada; TDK'nin Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nün veri tabanında bulunan 2396 adet atasözü taranmış, 554 tane atasözünde adı geçen hayvanlar mitolojik bağlamına göre incelenerek at, kurt, inek-öküz (boğa), yılan, it/köpek, domuz, aslan, ayı, fare/sıçan, koyun/koç, tavuk/horoz, deve ve keçi Türk destanlarındaki yerine göre atasözlerinde kullanım şekli araştırılmıştır. Araştırmada; bazı hayvan adlarının, atasözlerinde mitolojik kökenine bağlı olumlu/olumsuz anlamlarda kullanılırken bazı hayvan adlarının da mitolojik kökeninden uzak işlevsel özelliklerine göre kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tansü ve Güvenç (2015) tarafından yapılan ve eski Türk destanlarında hayvan motiflerini işleyen çalışmada; Türk kültüründe çok fazla karşımıza çıkmasa bile Türk destanlarında önemli bir yere sahip olan ve Türklerin başka kültürlerden aldığı Anka, Garuda, Grifon, Simurg gibi hayvanlar incelenmiştir. Ayrıca Türk kültürü ve mitolojisi için çok önemli ve bir bakıma Türklerin simgesi olan kurt, kartal, at ve geyik gibi hayvanların da kapsama alındığı çalışmada; bütün hayvanların Türkler için kutsal sayıldığı ve özellikle at, kaplan, kurt, aslan gibi hayvanların bolluk, bereket ve refahı temsil ettiği tespit edilmiştir.

Düşmez (2014) tarafından yapılan ve Türkiye Türkçesi bölge ağızlarında içinde hayvan adı geçen atasözlerinin eşdizimlilik, karşıdizimlilik ve seçimlik ögeler bakımından inceleyerek Türk kültüründe, Türk bilişsel yapısında hayvanların yerini belirlemeyi ve ortaya çıkan kavram profillerini göstermeyi amaçlayan çalışmada; Türkiye Türkçesi bölge

ağızlarında içinde hayvan adı geçen atasözleri sıralanmış, hayvan adlarıyla ilgili kökenbilgisel bilgiler verilmiş ve incelenen atasözlerinde hayvan adlarının kullanım sıklıkları belirlenmiştir. Bu atasözleri daha sonra eşdizimlilik, karşıtdizimlilik ve seçimlik öge bakımından incelenip sınıflandırılmıştır. Kavram profilleri hakkında açıklama yapıldıktan sonra belirlenen kavram profilleri şekillerle görselleştirilmiştir. Değerlendirme ve sonuç bölümünde elde edilen bulgular sıralanmış, gerekli görülen yerlerde tablolar ve şekillerden yararlanılarak yorumlar yapılmıştır.

Çatalbaş (2011) tarafından yapılan ve Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada; özellikle at, kartal, kurt, koç ve koyun gibi hayvanların birer sembol haline geldikleri, arslan, simurg, garuda, ejderha gibi mitolojik olan ve olmayan bir kısım hayvanların ise büyük oranda yabancı kökenli olmakla birlikte, Türk inançlarında yaygın olarak kullanıldıkları, hayvan sembollerinin İslamiyet'ten önceki devrede Şamanizm, gök, yer, su, atalar tasavvurlarıyla ilgili olarak oluştuğu; aynı sembollerin Taoizm, Maniheizm ve Budizm'i kabul eden çeşitli Türk topluluklarında yeni inançların getirdiği sembollerle birleştiği ve benzeri durum İslamiyet'ten sonra da kısmen söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma “gözlem, görüşme veya doküman incelemesi” gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir. Üzerinde araştırma yapılan olgu ve olaylar kendi bağlamında ele alınarak, insanların onlara yükledikleri anlamlar açısından yorumlanır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010).

Nitel araştırmalar, araştırmanın tasarlanması ve gerçekleştirilmesinde araştırmacıya esneklik sağlamakta ve araştırmanın her aşamasında duruma göre yeni yol, yöntem ve yaklaşımlar geliştirme/değiştirme olanağı sunmaktadır. Ayrıca nitel araştırmaların keşfedici ve tümevarımcı özellikleri bulunmaktadır (Neuman, 2022). Veri analizi açısından yorumlayıcı özellikleri bulunan nitel araştırmalarda sonuçları genelleme kaygısı güdülmez ve esnek yapısı nedeniyle araştırma tasarımının oluşturulması ve araştırmanın gerçekleştirilmesi süreci kolaylaşır (Karataş, 2017). İfade edilen nedenler, bu çalışmada nitel yöntemin tercih edilme nedenleridir.

Tarih bağlantılı araştırmalar genellikle geçmişte yer almış bir görüş, bir akım, bir olay, bir olgu ya da bir kuruma yönelik araştırmaları kapsamaktadır. Tarih bağlantılı araştırmalarda konuyla ilgili dokümanların ve kayıtların incelenmesi esastır. Geçmiş anlatan kayıtlar, kitaplar, dergiler, gazeteler, mektuplar, makaleler, romanlar, popüler kaynaklar ve kültür dokümanları tek tek ya da bütün halde bu tür araştırmaların kapsamında yer alır. Araştırmacının bu dokümanları anlaması yorumsal bir bakış açısı gerektirmektedir (Denzin, 2018; Kırıçoğlu, 2009). Bu çalışmada Türk destanları ve atasözleri kaynaklar incelenerek yorumlandığı için çalışma nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Buradan yola çıkarak, nitel olarak tasarlanmış olan araştırmada doküman analizi yöntemi esas alınmış; konu ile ilgili kaynaklar incelenerek, sınıflandırılarak ve yorumlanarak araştırma süreci tamamlanmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Doküman incelemesi yönteminin uygulandığı bu çalışmada, tezin kuramsal çerçevesini oluşturmak, destanlar ve teze konu hayvanlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermek ve hayvanların destanlardaki işlenişini/ilişkisini açıklayabilmek amacıyla ana dokümanlar/kaynaklar olarak Bahattin Ögel'in "Türk Mitolojisi I-II.", "İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi" ve "Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II"; İbrahim Kafesoğlu'nun "Eski Türk Dini", "Türk Millî Kültürü", "Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler"; Saadettin Yağmur Gömeç'in "Türk Destanlarına Giriş"; Ziya Gökalp'in "Türk Töresi"; Yaşar Çoruhlu'nun "Türk Mitolojisinin Kısa Tarihi", "Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi", "Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar" ve "Türk Mitolojisinin Ana Hatları; Pertev Naili Boratav'ın, "Türk Mitolojisi"; Ali Öztürk'ün "Çağların İçinden Türk Destanları" ile Ali Duymaz'ın "Türk Destanları" adlı eserler kullanılmıştır.

Bu çalışmada, destanlarda geçen hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl yer aldığını belirlemek için ise ana dokümanlar/kaynaklar olarak; Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"; Mustafa S. Kaçalın'ın "Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler"; Mehmet Hengirmen'in "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" ile Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü" adlı eserler kullanılmıştır.

Ayrıca konuyla ilgili çeşitli kitap, makale, tez, bildiri ile diğer birçok yazılı ve elektronik doküman da incelenmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç bildiren hayvan figürlerini atasözleri bağlamında incelemeyi amaçlayan bu araştırmada veriler doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2023). Bir başka ifadeyle doküman analizi, basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir (Bowen, 2009). Bu süreç, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Yazılı materyaller doküman olarak nitelendirilmekle birlikte; fotoğraflar, resimler ve videolar da dokümanları

oluşturmaktadır (Güzel-Candan ve Ergen, 2014). Kısacası, araştırma konusu hakkında diğer kişi ya da kurumlar tarafından yazılmış, hazırlanmış ya da yaratılmış çeşitli yazı, belge, yapım veya kalıntının toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak kabul edilmektedir (Seyidoğlu, 2016).

Bir araştırmanın konusu hakkında bilgi sağlayan her türlü yazılı materyale doküman (belge) denilmektedir (Balcı, 2022). Doküman, alanyazında fiziksel veri olarak da adlandırılmakta ve kişilere, topluluklara ya da kültürlerle ilişkin önemli bilgiler içermektedir (Baş ve Akturan, 2017). Doküman analizi çalışmalarında iki tür belge/doküman kullanılmaktadır: Birincil belgeler ve ikincil belgeler. Birincil belgeler, incelenmesi istenen belirli bir olayı veya davranışı deneyimleyen kişiler tarafından üretilen, onların görgü tanıklarına atıfta bulunan belgelerdir. İkincil belgeler ise, olay yerinde bulunmayan ancak olay/konu ile bilgileri sonradan derlemiş veya belgelerde yer alan bilgileri okumuş kişiler tarafından üretilen belgelerdir (Bailey, 2007). Eğitim alanında yapılan çalışmalarda doküman analizi yöntemi sık kullanılmaktadır. Çoğu zaman araştırılan konuyla ilgili hazırlanmış tezler, kitaplar veya makaleler analiz edilerek araştırma olgunlaştırılmaktadır. Bu araştırmada ikincil belgeler esas alınmıştır.

Araştırmada incelenen olgu veya olaylarla ilintili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması, doküman analizi olarak tanımlanmaktadır (Creswell ve Poth, 2018). Araştırılan konu ile ilgili literatür taramasını da içeren doküman analizi, elde edilen verilerin/belgelerin sistematikleştirilmesini sağlar. (Baxter ve Jack, 2008; Lincoln ve Guba, 1985).

Doküman analizi; uygun dokümanları bulma, dokümanların orijinalliğini kontrol etme, kodlama ve kategorilendirme için bir sistem oluşturma, dokümanı/veriyi analiz etme ve veriyi kullanma (Merriam, 2009) aşamalarından oluşmaktadır. Araştırmacı öncelikle konuyla bağlantılı olarak Türk destanları hakkında yeterli bilgi içeren kaynakları belirlemiş ve belirlediği söz konusu temel eserleri kütüphanelerden ve internet ortamından temin etmiştir. Sonraki aşamada, belirlenmiş olan dokümanların/eserlerin alanyazında kabul görüp görmediği araştırılmış ve bu amaçla konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiş, bu kaynakların çalışmalarda kullanılma oranları izlenmiş, kaynaklar ve yazarları hakkındaki yorumlar/açıklamalar/bilgiler derlenmiştir. Kodlama ve kategorilendirme için bir sistem oluşturma aşaması, dokümanların anlaşılması ve çözümlenmesi aşamasıdır. Bu süreçte

araştırmacı ulaştığı dokümanları birbirleriyle ilintili ve bazen karşılaştırmalı olarak çözümlemeye çalışmıştır.

Dokümanlar analiz edilirken önce konu belirlenmiş ve her konu her eser nezdinde ayrı ayrı ele alınmış, bir eserde ulaşılan bir bilgi diğer eserlerde teyit ettirilerek ilerleme sağlanmıştır. Doküman analizinin yapıldığı araştırmalarda, veriler üzerinde işleme dayalı analizlerden ziyade, anlamlı bağlar kurulacak ve birtakım çıkarımlarda bulunulacak tarzda düzenlemelerin yapılması söz konusu olduğundan (Can, 2024), belgelerde/kaynaklarda yer alan verilerin öznel yorumlayıcısı olarak araştırmacı, analiz sürecini olabildiğince titiz ve şeffaf halde yürütmüştür.

3.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, dokümanlardan/kaynaklardan elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Betimsel analiz, elde edilen verilerin önceden belirlenen bir plan dâhilinde sistematik ve açık bir şekilde betimlenmesine dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmayı amaçlayan betimsel analizde veriler önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenir. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Karasar, 2023).

Ulaşılan verileri bilgiye dönüştürmeyi ve söz konusu bilgiyi anlaşılır bir biçimde okuyucuya sunmayı kolaylaştıran bir yöntem olması, elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yönteminin tercih edilmesini sağlamıştır. Betimsel analiz sürecine uygun olarak bu çalışmanın ana bölümünde destan, Türk destanları, Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin oluşum süreci ve Türk destanlarında yer alan hayvan sembolleri üzerinde durulmuştur. Akabinde Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç bildiren hayvan figürlerinin Türk destanlarında yer alma şekilleri ve anlamları kapsamlı olarak açıklanmış; söz konusu hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl ve hangi anlamda yer aldıkları ortaya konmuştur. Bu amaçla bilgiler konu başlıklarına göre tasnif edilmiş, tasnif edilen bilgiler araştırmanın amacı ve alt amaçları doğrultusunda kategorize edilerek sunulmuştur.

Türk destanlarında geçen hayvan figürleri ile ilgili alanyazını taramak için YÖKTEZ ve Google Akademik veri tabanlarından “destan, figür, kültür, atasözü” anahtar kelimeleri ile arama yapılmıştır.

Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”; Mustafa S. Kaçalın’ın “Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler”; Mehmet Hengirmen’in “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” ile Metin Yurtbaşı’nın “Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü” adlı eserler tarandığında araştırmaya konu olan hayvanlar ile alakalı olan atasözlerinin kahir ekseriyetini ortak olduğu tespit edildiği için kaynak ayırımına girmemek düşüncesi ile bulgulara verilen atasözlerinde kaynak göstermeye gerek görülmemiştir.

Araştırmaya konu olan hayvanlar tespit edilirken öncelik olarak Türk destanlarında sıklıkla vurgulanmaları ve vurgulanırken kahramanlık, yiğitlik, cesaret, korku, tehlike, soyluluk, değer ve güç bildiren yönlerinin ön plana çıkarılmış olmasına dikkat edilmiştir.

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. Türk destanlarında sıklıkla yer alan hayvan figürlerine ilişkin bulgular

Türkler, yaşam tarzları ve kültürleri nedeniyle hayvanlarla iç içe yaşamış bir millettir. Hayvanları seven, onlarla bir arada yaşamayı fırsata dönüştüren Türkler; zaman zaman da vahşi hayvanlardan korkmuş, onlardan korunma yöntemleri geliştirmişlerdir. Türkler, öldükten sonra ruhun yapacağı seyahatte atının da sahibine eşlik edebilmesi adına kişiyi atıyla birlikte gömmeye geleneği görülen bir millettir. Bazı Türk devletlerinin bayraklarında hayvan sembolleri kullanması dikkat çekicidir. Türk tarihine ve kültürüne bakıldığında hayvanların Türklerin yaşamlarındaki önemi görülmektedir. Bu durum tabii olarak kullanılan dile de etki etmiştir. Türkler için kutsal kabul edilen, kıymetli hayvanlardan kurt, eserlerde çokça rastladığımız bir hayvandır. Gücü temsil eden kurt; yol gösterici, soyun devamını sağlayan bir varlıktır dolayısıyla hayvan ana, hayvan ata sembolizmi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kartal, hükümdarı veya beyleri temsil eden bir sembol; at zenginliğin, gücün, dostluğun ve sadakatin sembolü olmuştur. Aslan ve kaplan cesareti ve yiğitliği sembolize ederken, boğa ve koç gücü temsil etmişlerdir.

Hayvanlar hayatın pek çok alanında insanların yanında yer alan canlılardır. Kendi doğasına uygun yaşayan gezegenin bu canlıları, adeta insanların ev arkadaşları gibidir. Dolayısıyla insanlar en ilkel dönemlerden en gelişmiş dönemlere kadar hayvanları gözlemleyerek onlardan faydalanmıştır. Dünyanın en eski tarihî eserlerine bakıldığında insanlar tarafından taşlara, eşyalara, duvarlara işlenmiş olan hayvan figürleri dikkat çekmektedir. Benzer görseller tarih boyunca elde edilen birçok arkeolojik kazı ürününde karşımıza çıkmaktadır. Yaşam boyunca hayvanlarla olan yakın ilişki, günlük hayatta kullanılan ürünlere yansıdığı gibi yaşamı ifade etme biçimi olan sanata da doğal olarak etki etmiştir. Dünya kültüründe hayvanlar çeşitli kavramların sembolleri olarak kendilerine yer bulmuştur. Hayvanlar, insanların hayatına öyle etki etmiştir ki dünya kültüründe bazı hayvanların kutsal kabul edildiğini hatta Tanrı'nın bedenlenmiş hali olarak iz bıraktığını görmekteyiz.

Türk destanlarında sıklıkla yer alan ve özellikle kahramanlığı, yiğitliği, cesareti, korkuyu, tehlikeyi, soyluluğu, değeri ve gücü simgeleyen hayvanlardan bazılarına (Kurt/Bozkurt, At, Kartal, Aslan/Arslan, Kaplan, Boğa, Koç, Ejderha) ilişkin ayrıntılar aşağıda verilmiştir.

4.1.1. Kurt/Bozkurt

Türk destanlarında Kurt, Bozkurt adıyla geçer. Göktürkler dişi kurda “ulu ana”, Uygurlar erkek kurda “ulu ata”, Oğuzlar ise kurdu kendilerine büyük savaşlarda yol gösteren bir kılavuz olarak görmüşlerdir. Bazı Türk destanlarında (Bozkurt Destanı, Ergenekon Destanı, Uygur Türeyiş Destanı) Türklerin kurt soyundan türediği anlatılır. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Han tarif edilirken bazı yönlerden kurda benzetilir. Yine aynı destanda, Tuman’ın yırtıcı hayvanların, kurtların dilini bildiği hikâye edilir. Hükümdar olması üzerine bir şölen veren Oğuz Han, tebaasına “Kök böri bolsıngıl uran.” (Bozkurt sesi savaş parolamız olsun.) der. Bu destanda yer alan başka bir motif de gök yeleli erkek bir kurdun Oğuz Kağan’a yol göstermesidir (Gülşen, 2013).

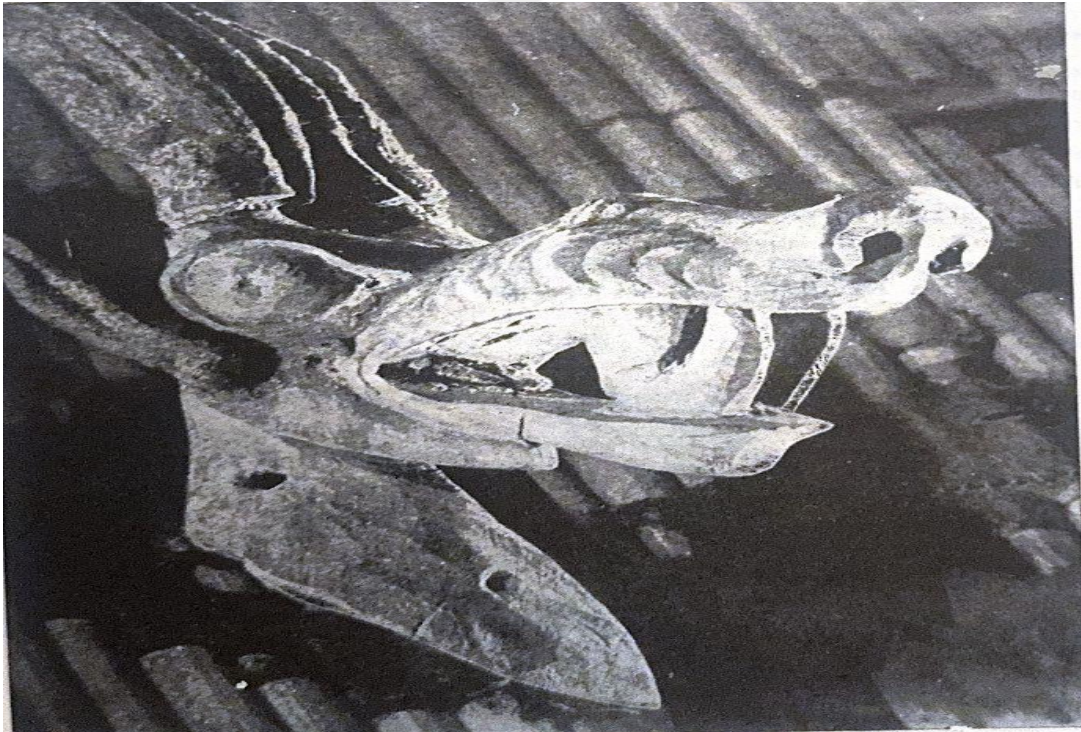

Görsel 4.1. Gök Kurt Tasviri

VI-VIII. yüzyılın ortalarına kadar egemenlik kurmuş olan Göktürklerin soy kütüğü ile var olma hikâyesinin anlatıldığı, en önemli destanlarından biri olan Bozkurt Destanı’nda, Türk milletinin dirilişi anlatılmıştır (Sepetçioğlu, 2004). Göktürklerin Bozkurt Destanı’nda, düşmanları tarafından yok edilen Türk soyundan arta kalan bir çocuğu dişi bir kurdun himayesine alıp beslediği, onunla ilişkide bulunarak yeni bir neslin üremesini sağladığı hikâye edilir. Bu yeni nesil çocuklarından birinin adı da Asena’dır (bozkurt). Yine Göktürk destanlarından Ergenekon Destanı’nda Türklerin Ergenekon’dan çıkmasını sağlayan hakan da Börte Çene (Bozkurt) adını taşır. Uygurların Türeyiş Destanı’nda da kurt motifi yer alır (Kolot, 2021).

Oğuz Kağan Destanı'nda en çok adı geçen hayvanlardan biri de kurttur. Hatta destanın başlangıcında Oğuz Kağan tarif edilirken "Beli kurt gibi." ifadesi kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın bazı güçlü yanları da bu güçlü hayvana benzetilmiştir. Oğuz Kağan halkını toplayıp onlara buyruk verirken "Bozkurt olsun bize uran" diye seslenmiştir. Destanda boz (gök) renkli kurt ortaya çıkmaktadır. Gök renginde olması doğrudan Tanrı'yla ilişkili olduğunun işaretidir. "Bozkurt" bu nedenle kutsal sayılmıştır. O dönemde Türkler savaşlarda veya zorda kaldıkları zaman bozkurdun kendilerine yardımcı olacağı inancını taşımışlardır. Oğuz Kağan Destanı'nda kurt, gökten inen bir ışıktan çıktığı, tüyünün ve yelesinin gök renginde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca erkek cinsiyetinde kullanılması onun temelinde ata kültürünün olduğunu göstermektedir (Güven, 2003).

Kurt, Türk destanlarında genellikle yol gösterici, kurtarıcı, türeme sembolü olarak hayvan ana veya hayvan ata şeklinde görülmektedir. Şamanlık inancında da bozkurdun kutsal sayıldığı, dualarda adının geçtiği bilinmektedir. Türk destanlarındaki bozkurt motifi Moğollar tarafından da benimsenmiştir. Türk toplum yapısına uygun olarak zamanla bu kavramlar genişlemiş ve devlet, hükümdarlık, kahramanlık vb. manalar kazanmıştır. Günümüze kadar da Türklere özgü bir sembol olarak etkisini sürdürmüştür (Ögel, 2022).

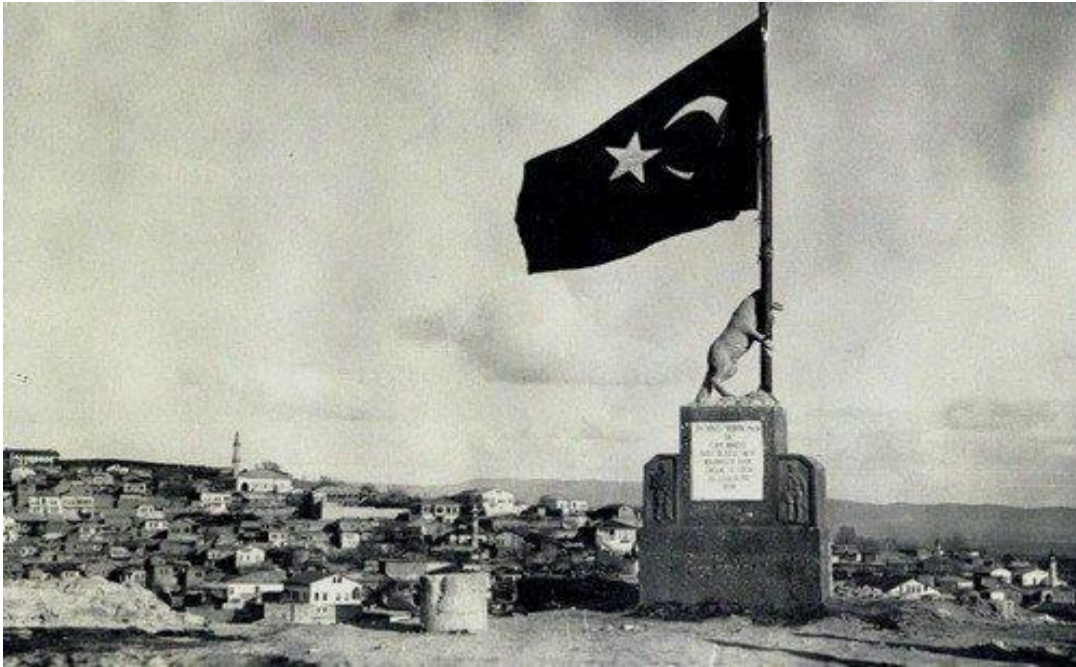
Görsel 4.2. Boynuzlu Kurt Başı Motifi

Dünya tarihine ve edebiyatına yön veren çok zengin sözlü ve yazılı kültür unsurlarına sahip olan Türkler, göçler, savaşlar ve ticari ilişkiler neticesinde birçok kavimle etkileşim içinde bulunmuşlardır. Bu etkileşim sonucunda henüz yazının bulunmadığı devirlerde zengin bir sözlü kültür halkın dilinde boydan boya, nesilden nesle aktararak günümüze kadar gelmiştir. Sözlü kültür ürünlerinden efsaneler ve destanlar ayrı bir öneme sahiptir. Destanlarda yer alan ağaç, ışık, kurt vb. gibi motifler destanların kilit noktalarını oluştururlar. Bu motiflerden kurt motifi, Türklerin yaradılışı ve soylarının devamını sağlamasıyla ilgili anlatılan efsanelerin varlığı dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir (Kolot, 2021).

Kurt adı, Türkçe sözlüklerde köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan (*canis lupus*) olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011). İlk kez Divânü Lugâti't-Türk'te kurt biçiminde görüldüğü belirlenen bu ad, "köpekgillerden yırtıcı hayvan" anlamındadır. Anlaşılacağı gibi, eski Türkçede de kurt biçimindedir. Ayrıca, Oğuzcaya özgü olan ikinci anlamın, böri (kurt) sözcüğüne ilişkin bir tabudan kaynaklanmış olması muhtemeldir (Düşmez, 2014). Türkler, atalarının boz renkli bir kurt olduğuna inanırlar. Kurt, bir totemdir. O, bir hayvan ata veya hayvan ana sembolüdür (Armutak, 2002). Efsane ve destanlardan hareketle Türklerde en önemli hayvanın, kurt olduğunu görüyoruz. Kurt, Türklerin atası olmuş, bazen yol gösterici, bazen kurtarıcı olarak görülmüştür (Durmuş, 2007).

Kurt, Orta Asya ve İç Asya'da hayvancılık ve avcılıkla geçinen toplumların en çok korktuğu hayvanlardan biri olmuştur. Fizikî kuvvetleri ve yırtıcılıkları nedeni ile doğaüstü güçlerinin olduğu düşünülerek korkuyla karışık bir saygıyla anılırken, gök kaynaklı ve hayvan ata sembolü olan kurt tasvirlerine, Şaman alet ve elbiselerinin üzerinde de rastlanılmaktadır (Çoruhlu, 2019b). Kurt, Türkler için çok önemli bir hayvandır. Günlük yaşantısında hayvanlarını ve kendisini kurttan korumak zorunda olmak, kurda yönelik bir korku oluşturmuştur. Kurdun ürkütücü gücü nedeniyle ona Tanrısal güçler atfedilmiş ve böylece kurt en önemli hayvan motiflerinden biri olarak Türk destanlarında yerini almıştır (Beşen-Delice, 2022). Tarih boyunca birçok Türk devletinin ya bayrağında ya da devlet armasında kurt sembolü kullanılmıştır. İslamiyet'ten sonra ise Tanrısal konumunu kaybeden kurt, "yiğitlik ve cesaret" sembolü olarak devam etmiştir (Çatalbaş, 2011).

Dinî inançların, coğrafi koşulların ve iklimsel özelliklerin Türklerin yaşam tarzları üzerinde ekili olduğu bilinmektedir. Orta Asya'nın bozkır, orman ve çöllerden oluşan coğrafi yapısı nedeniyle bu coğrafyanın neden olduğu hayat şartlarının beslediği inanç sisteminin İslamiyet'ten önceki Türk yaşam tarzında büyük etkisi görülmektedir. Türklerin yaşadığı coğrafyanın çetin ve zorlu şartları Türklerde karakteristik izler bırakmıştır. Bozkır coğrafyasında yorulmak ve yenilgi bilmeyen, avlarına saldırırken planlı ve teşkilatlı bir yol izleyen, genellikle gruplar halinde yaşayıp içerisinde hiyerarşik yapının hâkim olduğu kurt sürüleri Türklerin sosyal yaşamına ve kültürüne örnek teşkil etmiştir. Türkler yaşamlarında örnek aldıkları bu hayvanı kutsallaştırmış, hayvan ana, hayvan ata kültü içerisinde büyük yer ve önem vermişlerdir. Yol gösterici kılavuz, kurtarıcı ve türeme sembolü olarak kurt figürü, Türk destan ve efsanelerinde geniş yer bulmuştur.

Görsel 4.3. Kahramanmaraş'ta Bayrak Tutan Bozkurt Motifi

Orta Asya'da kurtlar, sürü hâlinde yaşarlardı ve başlarında ihtiyar ve tecrübeli kurtlar vardı. Saçları kırlaşmış bu ihtiyar kurtlar, sürüleri için en uygun şartları arıyorlardı. Bu sebeple Türkler, en öndeki ihtiyar yeleli 'Gök Kurt'a önem verirlerdi. Bu kurtlar Tanrı'nın bir rengi ve bir sembolü hâlinde idiler (Ögel, 2022). Tarihi süreç içerisinde tabiat ile iç içe yaşamlarını sürdüren Türklerin, kurdu hem korkulan hem de kutsallaşmış bir hayvan olarak algıladıkları görülmektedir. Yazılı Türk kültürü kaynaklarında "böri, börü, kök börü, kurt, gök kurt, gök yeleli kurt, bozkurt" gibi çeşitli adlarla anılan kurdun Türk kültüründe önemli

bir yeri bulunmaktadır (Keskin, 2012). Türklerin türeyiş destanlarının başkahramanı olan kurt, Türk kültüründe türeyişin ve önderliğin sembolü olarak yer almıştır (Yiğit, 2018). İslâm dininin bir inanç sistemi olarak toplumsal kabul görmesinden sonra da kurdun yiğitlik, kahramanlık ve cesaret sembolü olarak toplum hayatında yer edindiğini görüyoruz.

Coğrafi koşullar ve geçim uğraşları insanların hem inançları üzerinde hem de hayvanlara ilişkin algılarının oluşumunda etkili olan öğelerdir. Türklerin konargöçer bozkır yaşamı, hayvanlarla çok yakın temasta bulunmalarına neden olmuştur. Hayvancılık yapan Türklerin kurtla ilişkilerinin ana kaynağını da bu uğraşların oluşturmaktadır. Yırtıcı özelliği ve hayvanlara yönelik zarar verici yönü, kurdun tehlikeli ve korkulan bir varlık özelliği kazanmasına neden olmuş ve ona doğaüstü güçler atfedilmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde kurda yönelik gelişen hayvan ata kavramı, kurdun devlet ve hükümdarlık gibi unsurların sembolü olmasını sağlamıştır. Çin kaynaklarında egemenliği ve yiğitliği sembolize eden kurt (Çoruhlu, 2019b); Uygur Oğuz Kağan Destanı'nda ve Başkurt Türklerinde, kılavuz olarak betimlenmiştir. Türk destanlarında gök unsuruna bağlı olarak aydınlığın sembolü olan kurt (Kafesoğlu, 1980), destanlarda Türk'ün yaşam ve savaş gücünü sembolize eder (Banarlı, 2022). Her ne kadar kurt, İslamiyet'ten sonra, Tanrısal konumunu büyük oranda yitirmişse de yiğitlik, cesaret ve güç sembolü olmaya devam etmiştir (Bayat, 2017).

Görsel 4.4. İç Moğolistan'da Bulunan M.Ö.IV-III. Yüzyıla Ait Bronz Kurt Motifi

Türk destanlarında en önemli hayvanlardan biri olan kurt; Türklerin türediği ve Türklere yol gösteren bir varlık olarak kabul edilir. Efsaneye göre; sefere çıkan Oğuz Kağan, Buz Dağı'nın eteklerinde bir çadır kurdurmuş ve burada dinlenirken gökten bir ışık inmiştir. Bu inen gök yeleli bir erkek kurttur ve Oğuz Kağan'a hitaben "Ey Oğuz, sen Uruma sefere gideceksin, bende sana yol göstereyim." demiştir (Togan, 1981). Oğuz Kağan bozkurdu takip ederek sefere çıkmış, Urum ve Urus hükümdarlarını yenerek Çin, Hind, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmiştir (Turan, 2010).

Devlet ve hükümdarlık gibi unsurların simgesi olmuş olan kurt, birçok Türk-Moğol kabilesine de isim olmuştur. Göktürk hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atası bir dişi kurttur (Kafesoğlu, 2021). Efsaneye göre; Aşina kabilesi komşu bir devletin saldırısına uğramış ve kabile yok edilmiştir. On yaşlarında bir oğlan çocuğu dışında kabilenin bütün üyeleri öldürmüştür. On yaşında olan bu çocuğun da elleri ve ayakları kesilmiş ve çocuk bir bataklığa atılmıştır. Bir dişi kurt bu oğlan çocuğunu kurtarmış ve onu büyütmüştür. Daha sonra oğlanla kurt arasında bir ilişki gelişmiş ve kurt oğlandan hamile kalmıştır. Kurt on erkek çocuk doğurmuştur. Bu çocuklar dışardan evlenmişler ve her birinin ayrı soyadı olmuştur. Aşina bunlardan birisidir (Ekşi, 2017; Taşağıl, 2018).

Kurt motifi üzerine önemli bir örnek de Uygurlara ait olan Türeyiş Destanı'dır. Efsaneye göre; Hun kağanının, kimseyle evlendirmeye kıyamadığı iki kızı varmış. Kağana göre onlar ancak Tanrı ile evlenebilirlermiş. Kağan ülkenin kuzeyine insan ayağının basmadığı bir yüksek yerde kale yaptırarak kızlarını buraya yerleştirir. Birkaç yıl sonra kale etrafında bir erkek kurt görünür. Kızlardan küçük olanı bu erkek kurtla evlenmek ister ancak ablası, bir hayvanla evlenemeyeceğini, eğer evlenirse atalarının şerefini zedeleyeceğini söyleyerek karşı çıkar. Bunun üzerine küçük kız onun hayvan olmadığını, aslında kurt kılığına bürünmüş Tanrı olduğunu ifade ederek kurtla evlenir ve çocukları olur. Bu çocuklar zamanla büyüyerek çoğalırlar. Sonuç olarak Uygurların tarih sahnesine çıkışı bu efsaneye dayandırılmaktadır ((Eberhard, 2018; Özkan, 2018).

Görsel 4.5. Kurt ve At Tasvirleri

Yukarıda verilen efsaneler ve örnekler, Türk kültüründe kurt figürünün önemini ortaya koymaktadır. Kurt figürünün efsaneler dışında, Türklerin inançlarına ilişkin ritüellerini gerçekleştiren Şamanlar tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Şamanlar, kurdun hayvan biçimine girmiş yardımcı bir ruh olduğunu düşünmüşlerdir (Tuna, 2017). Türkler gök tüylü ve gök yeleli olarak tanımladıkları kurdu, renginden dolayı Tanrı'nın elçisi olarak kabul etmişlerdir (Ögel, 2020a). Özellikle destanlarda kurt figürünün, Türklerin soy kaynağını belirlemede önemli bir rol aldığı görülmektedir. Kurt, Türkler için birleştirici ve yol gösterici bir kutsal ruhtur. Göktürkler dişi kurdu “ulu ana”, Uygurlar erkek kurdu “ulu ata”, Oğuzlar ise kurdu “kılavuz” olarak kabul nitelendirmişlerdir (Gülşen, 2013).

Bozkır yaşamıyla bütünleşmiş olan kurt hem sosyal hayatın hem de dinî yaşamın içerisinde önemli bir kültürel varlık olarak yer almıştır. Kurdun Türk topluluklarında üst düzeyde öneme haiz olmasının temel nedenlerinden biri, onun ata olarak görülmesidir. Türk aile yapısında yer alan baba-ata figürü ile ataerkil toplumsal yapı, bu önemi artıran unsurlardır (Altun, 2019). 6. ve 7. yüzyıllarda kurt-ata inancı Türk kültüründe önemli bir yer

tutmuştur. Taş kabartmalar üzerine kurt figürleri yapılmış ve Göktürk hakanları, ataları için otağlarının önüne altın kurt başlı tuğ dikmişlerdir (Kalafat, 2009). Kurt figürü Türklerde güç, cesaret, kahramanlık, zafer, devlet, hükümlanlık, hükümdarlık, kılavuz, totem, Tanrı, türeme, yardımcı ruh, aydınlık, hayvan ana, hayvan ata olarak algılanmıştır (Gülhan, 2015). “Böri” de denilen kurt, hayvan ana-ata kavramının gelişmesiyle hükümdarlık sembolüne dönüşmüş ve Türklere özgü bir sembol olmaya devam etmiştir (Alyılmaz, 2003). Kurt figürlerine ilişkin bazı semboller, İslam dinini etkisiyle bazı anlamlarını yitirmişse de yiğitlik, cesaret ve güç sembolü olma özelliğini sürdürmüştür (Çoruhlu, 2017b).

Konargöçer bir millet olan Türkler, çevrelerinde bulunan komşularının tehditlerinde dolayı sürekli bir teyakkuz halinde olmuşlardır. Bu teyakkuz hali birlik olmalarını da sağlamıştır. Bundan dolayı Türkler hem savaşçı yönleriyle hem de birlik halinde yaşama özellikleri nedeniyle kendilerini kurtla özdeşleştirmişlerdir (Karataş, 2022). Doğadaki üstün gücü, liderlik özelliği ve koruyucu yapısı nedeniyle kurt Türk boylarının beğenisine mazhar olmuş ve kurdun kutsal bir ruh taşıdığı inancı oluşmuştur (Saman, 2020).

Türeyiş efsanelerinin başkahramanı olan kurt, Türk destanlarında Tanrı’nın gönderdiği kutsal hayvan, kurtarıcı kahraman ve koruyucu ruhtur (Bayat, 2017). Hayvancılıkla geçim sağlayan Türklerin yaşam tarzları ile kurdun üstün özellikleri arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Kurdun doğası gereği teşkilatlı hareket etme özelliği Türkler tarafından örnek alındığı gibi, kurdun avlanma teknikleri de savaş stratejisi olarak benimsemiştir (Demir ve Demir, 2021).

Türk destanlarında ve Oğuznamelerde “kurt”, gücü ve kudreti temsil etmekle birlikte bir “haberci” olma özelliğiyle de karşımıza çıkmaktadır. Kurt, haberlerini Tanrı katından alan bir habercidir (Bahadır, 2015). Türk destanlarında kurt gücün, özgürlüğün ve kurnazlığın sembolü ve tehlikenin habercisi olarak ele alınmıştır (Bolat, 2022). Türklere göre kartal insandan Tanrı’ya doğru; kurt ise, Tanrı’dan insana doğru haber getirendir (Özçelik, 2005). Kurt yeri geldiğinde Türklerin soyunun yok olmasını engellemiş, yeri geldiğinde Türklerin ordularına yol göstererek onların zaferler kazanmasında etkin rol oynamıştır. Türklerin kendi karakteristik yapısına benzerliği ile her zaman kurt motifi diğer motiflere nazaran ön planda kalmış ve günümüzde bile kendine her zaman, Türk kültürü içinde yer bulmuştur.

Türk destanlarında kurt, Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir. Şamanizm inancını yaşayan Türkler arasında kurt yaşam ve savaş gücünün önemli bir işaretidir. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde kimi Türk boylarının bayrak ve flamalarına sembol olarak yerleşmiştir. Uygurlara ait Türeyiş Destanında Tanrı bir erkek kurt şeklinde yere inmiş, bir Türk hakanının kızı ile evlenmiş ve Uygur nesilleri böyle türemiştir, diye anlatılmaktadır. Göktürk destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak Oğuz'la konuşan kurt, yeri geldiğinde Oğuz'un ordusuna yol göstermiştir (Bahadır, 2015).

4.1.2. At

Tarih boyunca Türk milletinin her zaman en yakınında bulunan; ona günlük hayatında, göçerken, savaşırken, avlanırken en iyi hizmet eden hayvan, attır. Bu nedenle atın Türkler için en kıymetli, en önemli hayvanlardan olduğu söylenirse yanlış olmaz. At, tarih boyunca Türk milletinin yol arkadaşı ve bu milletin kıtalar arasındaki yolculuğunun en önemli aracı olması dolayısıyla söz varlığında da önemli bir yere sahiptir (Beşen-Delice, 2015). Orta Asya'nın birçok bölgesinde ve Anadolu'da mezar taşlarına işlenen, minyatürlerde ve motiflerde yer alan at; Kazak, Kırgız, Yakut ve Hakas Türklerinde kızların çeyizinde değerli bir hediye olarak görülmektedir (Doğan, 2001). Oğuz Türkleri için at, diğer Türk boylarından daha farklı bir yere sahiptir. Oğuzlarda at etinin yenmemesi de ata bakışın farklılığının en önemli göstergelerindendir.

Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde at, önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde Türk halkının konargöçer kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır. Devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur. Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini sahibi bulunduğu atla birlikte yaşar. Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer. Türkler, atların denizden çıkan, dağdan inen ya da gökten, rüzgârdan, mağaradan gelen kutsal aygırlardan türediğine de inanırlardı (Elçin, 2019).

Geçmişten günümüze bütün Türk topluluklarının gerek günlük yaşamlarında gerek sosyal ve kültürel yaşamlarında atın önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk kültüründe kahramanla bütünleşmiş olan at zenginliğin, kuvvetin, dostluğun ve sadakatin simgesi olmuştur. Türk kültüründe at, kahramanın yaşamında en yakınında bulunan hayvan olmanın

yanında, ölümünde de mezarına konmak suretiyle en yakınında olma rolünü sürdürmüştür (Bahadır, 2015). Türklerin ekonomik, askerî, sosyal ve dinî yaşamlarında sıkça yer alan at, bazen olağanüstü güçlere (uçmak, konuşmak, yol göstermek, akıl vermek vb.) sahip olduğu, bazen de kahramana Tanrı tarafından gönderildiği algısıyla kutsallaştırılmıştır. Bu kutsiyet atfetme durumu, kahramanla birlikte ata da ilahî bir kimlik kazandırmıştır (Dilek, 1997).

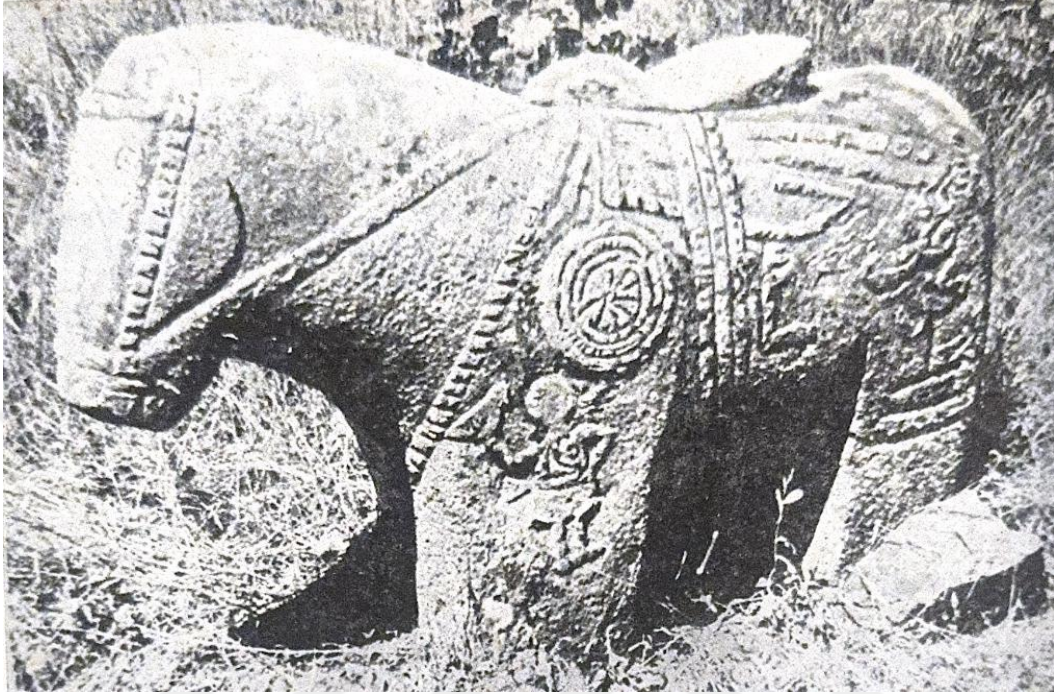

Görsel 4.6. Uygur Dönemine Ait Duvar Resminde Yer Alan At Tasviri

Eski Türklerde atın önemi, ekonomik değerinin yanında savaş aracı olarak kullanılmasından da kaynaklanmaktadır. Tarihte süvari tekniğini bulmak suretiyle ata binen ilk kavim Türk kavmidir. Türklerin tarihte büyük devletler kurmaları, birçok topluluğa hâkim olmaları evcilleştirdikleri at sayesinde olanaklı olmuştur. Türklerde devletin at üzerinde kurulduğunu ve at üzerinde yönetildiğini görüyoruz. Konargöçer yaşamın getirdiği bir sonuç olarak hayvancılıkla uğraşan Türkler hayvanlar konusunda uzmanlaşmış bir topluluk olarak farklı renk ve özellikte atlar yetiştirmişlerdir. Bu atlar renklerine, beneklerine, vücut biçimlerine göre “yağız”, “böğrül” gibi adlarla adlandırılmışlardır (Kafesoğlu, 2021).

Türk destanlarında yer alan ve farklı soylardan gelen atlar bulunmakta ve bu atların da her birinin kendi soyundan gelen kutsallıklara sahip olduğu bilinmektedir. Araştırmacılar Türk destanlarında kutsiyete sahip olan bahsi geçen atları, gök menşeli atlar, rüzgâr menşeli atlar, toprak menşeli atlar ve su menşeli atlar olarak sınıflandırmışlardır (Gökçimen, 2010). Türkiye Türkleri de Hun Türkleri gibi atın rüzgârdan yaratıldığına inanmışlardır. Böylece

atın hızı rüzgârla sembolize edilmekte, rüzgârın hızının ve gücünün ata geçtiğine inanılmaktadır. Türk destanlarında at, çağın en önemli ulaşım ve iletişim aracı olarak yer alırken, kuşlardan bile daha hızlı olduklarına vurgu yapılmaktadır (Doğan, 2006).

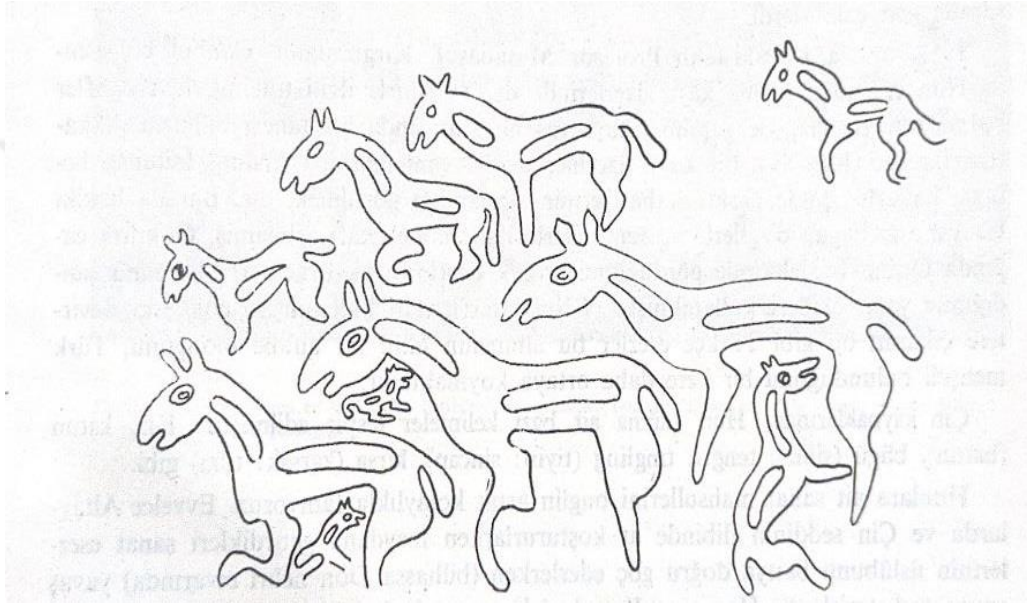

Görsel 4.7. Azerbaycan’da 11. YY.a Ait At Biçiminde Mezar Taşı

At sözcüğü, en eski dönemlerden beri aynı şekilde kullanıldığı için atasözlerinde en çok kullanılan hayvan adı olarak karşımıza çıkmaktadır. At kıymetlidir, ata sahip olmak ayrıcalıktır. Bu düşünce, atasözlerinde de yer bulmuştur (Beşen-Delice, 2015). Gerek gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası olması gerekse de inancın bir gereği olarak at Türk kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Ata atfedilen bu önem, Türkistan kültüründe ata zarar vermeyi ya da onu öldürmeyi suç saymıştır. Masallarda kanatlı ve bilge olarak tanımlanan atlar (Gezgin, 2019); zaman zaman yemin ifadesi olarak “ant” sembolü olarak kurban edilmişlerdir (Roux, 2005). At, Türklerin varlık ve yaşam mücadelelerinde kader ortağı, kahramanın dengi ve yol arkadaşı olarak algılanmıştır (Keskin 2020; Sarpkaya, 2021).

Türklerin konargöçer bozkır yaşamaları, hayvanlarla ilgili algılarını şekillendirmiştir. Atın toplumsal yaşamda aktif rol oynayan bir hayvan olması, Türk kültüründeki önemini artırmıştır (Ocak, 2007). Şamanistlerde şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurban

hayvanı olarak algılanan at, Altay Türklerinde Gök Tanrı'ya sunulan en değerli kurban olarak kabul görmüştür. Kurgan denilen Türk mezarlarında öteki dünyada ölüye hizmet etmesi amacıyla gömülmüş at kadavralarına rastlanması ata verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Çatalbaş, 2011). Türk Hayvan Takviminde yıl sembolü olan at, Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede sahibinin yakın arkadaşı ve zafer ortağı sayılmıştır. Kuvvet ve kudretin sembolü olan at, zenginliği de temsil etmiştir. At çoğu zaman uzun ömrün, mutluluğun, refahın, doğruluğun, şöhret ve iyiliğin simgesi olmuştur (Sarıkcıoğlu, 2011).

Görsel 4.8. Altaylarda Kaya Üzerine Çizilmiş Çizgisel At Tasvirleri

At Türk destanlarında yenilmeyen, yorulmayan ve konuşabilen bir hayvan olarak tasvir edilmiştir. Ruh taşıyıcı olarak kabul edilen at şamana göğe çıkma aracıdır. At Tanrı'ya kurban edilen en müstesna varlıktır (Köprülü, 2005). Eril olan Çoban Yıldızı'nın atların koruyucusu olduğuna inanılmıştır (İnan, 1991). Binek hayvanı olarak savaşlarda gösterdiği üstün performansından dolayı at Türklerde Savaş Tanrısı gibi algılanmış ve kutsallaştırılmıştır (Dalkıran, 2017).

Bazı boyların türeyiş efsanelerinde at figürü yer almaktadır. Yakut kabilelerinden bazıları beyaz lekeli attan türediklerine inanırlardı. Beyaz at veya beyaz lekeli at, üzerinde benekleri bulunan atlar gök ile bağdaştırılır ve uğurlu olduklarına inanılırdı. Ayrıca

Kitanların Türeyiş Efsanesi’nde beyaz at ön plana çıkmakta ve Kitanların atası olan erkeğin beyaz bir ata bindiğine ve bu at ile bir öküz arabasını süren ilk ananın birleşmesinden Kitan kavminin ortaya çıktığına inanılır. Bu sebepten ilk sekiz kabile sonbahar ve ilkbaharda inandıkları Tanrı’ya beyaz bir at ve boz bir inek kurban ederlerdi (Çoruhlu, 2020).

Türk dillerinde “at”, “yılık”, “yunt”, “kısarak” ve “aygır” gibi sözcüklerin varlığı, atların Türkler için olan önemini ortaya koymaktadır (Sümer, 1999). Ayrıca at etinin ve sütünün de eski Türklerde makbul sayılması ayrı önem ifadesidir (Emiroğlu, 2003). Şaman inancında, at şamanı öteki dünyaya taşıyabildiği için ölümün de simgesi olmuştur (Başbuğ, 2012). At şeklinde yapılmış mezar taşlarına ulaşılmış olması, atların ölümle ve ata ruhlarıyla ilişkilendirildiklerini göstermektedir (Çoruhlu, 2019c). Eski Türk inançlarında bir hayvanın sırtında seyahat etme anlayışının, İslamiyet’in kabulünden sonra Sırat Köprüsü’nden kurban edilen koyunun sırtında geçme şekline dönüştüğü söylenebilir (Kafesoğlu, 2023).

Görsel 4.9. Nahçıvan’da 17. YY.a Ait At Biçiminde Kabir Taşı

Atlar, Türk kültüründe ve tarihinde sahiplerinin en yakınında yer almış sadık hayvanlardır. Atlar seyahat ve savaş araçları oldukları gibi, günlük yaşamda gücünden, hızından ve sütünden yararlanılan bir hayvandır. Bu nedenle, savaş ve yiğitlik sembolü olan atların kuyrukları bağlanmıştır. Atlar kahramanların en yakın arkadaşı, elde ettikleri zaferlerin ortakları ve yol arkadaşları olarak kabul görmüşlerdir. Bu sebeple atlar yiğitlik,

cesaret, dostluk, hükümdarlık, beylik ve taht sembolü olagelmışlerdir (Seyhan, 1995). Atın kuyruğunun bağlanması savaşa hazırlığı ifade ederken, atların kuyrukları aynı zamanda devlet simgesi olarak kullanılmıştır (Babayar, 2007).

Türk destanlarında at simgesi vazgeçilmez bir unsurdur. Bu metinlerde at; binek hayvanı, yük taşıyıcı, savaş bineği; etinden ve sütünden yararlanılan bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, sahibini düşmana karşı uyaran kardeştan de öte bir dosttur. At, övgülerle anlatılan, sevgi ile söz edilen ve birtakım kutsal anlamlar içeren, Türklerin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî hayatında mühim bir yeri olan oldukça önemli bir simgedir.

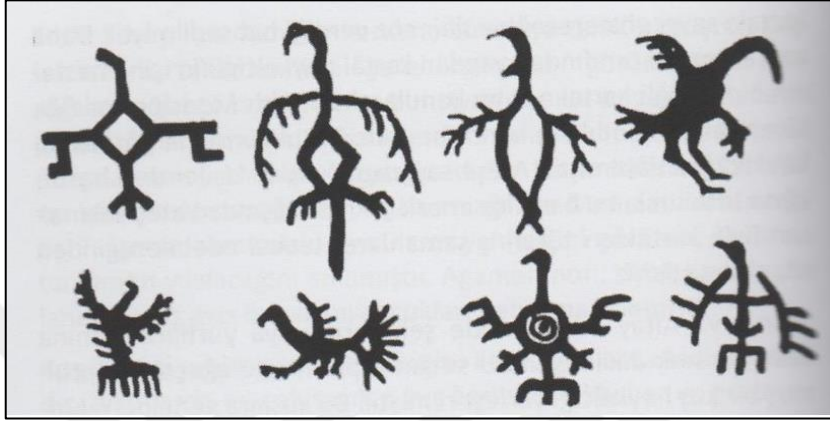
4.1.3. Kartal

Eski Türklerde kartal, insanların arkadaşı ve silahı olduğu gibi, aile ekonomisine de önemli katkılar sağlayan bir hayvan olmuştur. Kartal, Türk topluluklarının neredeyse tamamında saygı duyulan ve değeri verilen bir varlık olmuştur. Kuşlar arasında gücü, uçuş becerisi, dağların tepesinde, ağaçların en yüksek yerlerinde yaşaması, kanatlarını gerdığı zaman yeryüzünü kaplaması ve Tanrı'nın habercisi olma özelliğiyle kartal, en dikkat çeken yırtıcı kuştur (Anbarlı-Bozatay ve Güler, 2017). Gök Tanrı'nın simgesi olarak kabul edilen kartalın dikkate değeri kudretli özelliklerinin, bozkır yaşamında zamanla diğeri avcı kuşlara da aktarıldığı söylenebilir (Güven, 2014; Kafesoğlu, 1980).

Türk destanlarında, kartalın da aralarında bulunduğu doğan, şahin gibi yırtıcı kuşlar türeyiş efsanelerinde büyük rol oynamaktadırlar. Birçok efsanede karşımıza çıkan bu kuşlar genellikle türeyiş efsanelerinde hayvan ana ve hayvan ata olarak görülmektedirler. Kuşların Gök Tanrı'ya yakın olabilme özelliğine sahip olduklarına olan inancı, kuşların göğe yükselme Tanrı'dan türeme algısı oluşmasına neden olmuştur (Önal, 2009). Hayvan atayı veya yardımcı ruhlardan birini sembolize eden ve zaman zaman şaman kıyafetleri üzerine işlenmiş olan kartal, önemli bir türeme simgesi de olmuştur (Tansü ve Güvenç, 2015). En yüksek ruhları taşıdığına inanılan kartal, Gök Tanrı'nın timsali olarak dünya ağacının tepesinde tasavvur edilmiştir (Çoruhlu, 2020).

Bir efsaneye göre, Tanrılar kötülükle (hastalık, ölüm) mücadele etmek üzere insanlara bir şaman göndermeye karar verirler ve bu amaçla kartalı gönderilir. Ancak insanlar hem dilini bilmedikleri için hem de kuş soyundan olduğu için kartalı önemsememişlerdir. Bunun üzerine Tanrılardan kendisine konuşma yetisi vermesini veya insanlara bir “Buryat” şaman göndermesini talep etmiştir. Tanrılar, yeryüzünde rastlayacağı ilk kişiye şamanlık yetisi

vermesini emrederek kartalı tekrar dünyaya göndermişler. Kartal yeryüzüne indiğinde bir ağacın altında uyuyan bir kadını görüp onunla çiftleşir ve kadın ilk şaman olacak bir oğlan çocuk doğurur (Eliade, 2001).

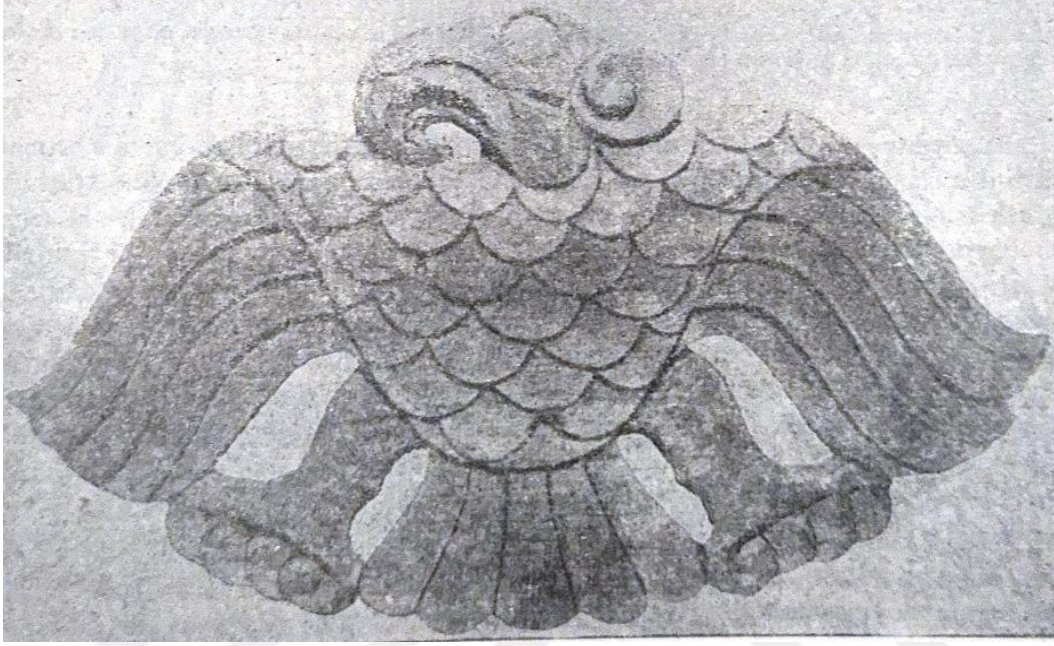

Görsel 4.10. Altay ve Sibirya Şamanları ile İlgili Kartal Tasvirleri

Anadolu Selçuklularındaki kartalın “çift başlı” olarak tasvir edilmesi dikkate değer bir durumdur. Bu durumu Türk sanatındaki simetri tutkusuyula açıklayan araştırmacılar olduğu gibi; koruyucu ruhla, egemenlik kuran ruhun birleşerek iki kat güçlü bir varlık oluşturmasıyla açıklayanlar da bulunmaktadır (Çoban, 2015). Çift başlılık “yer altı-yer üstü”, “gece-gündüz”, “doğu- batı” şeklindeki bir zıtlığı, ikircikli bir tasavvuru simgelemektedir. “Çift başlı kartal”, bir araya gelerek artmış, çoğalmış ve pekiştirilmiş gücü, kudreti temsil etmektedir (Çoruhlu, 2019a). Gerek Selçuklularda ve gerekse Selçuklu sonrası Türk devletlerinin sikkelerinde, kale duvarlarında, saray kapılarında, mezar taşlarında çift başlı kartalın tasvir edilmiş olması, kartal figürünün önemini göstermektedir (Özkartal, 2015).

Kartal, Türklerin hem animizminde hem de gündelik yaşamlarında önemli konuma sahip bir ongun niteliği taşımaktadır. Dağlık bölgelerde yaşama özelliklerinden dolayı, kartallara daha çok Altay bölgesinde rastlandığı söylenebilir (Esin, 2017). Türk

destanlarında ve Orta Asya Şamanizmi'nde “göğün direği” veya “göbeği” sayılan bir yıldız tünemiş bir Tanrı elçisi olarak tasavvur edilen kartal, şamanlara yardım eden yedinci yardımcı hayvan ruhu olarak kabul edilmiştir (Çoban, 2015). Bir kadınla bir kartalın ilişkisinde bir erkek çocuğun dünyaya geldiği efsanesi, kartalı bir türeme-ata figürüne de dönüştürmüştür.

Görsel 4.11. 2. Başagar Kurganı'ndan Çıkarılan Ağaçtan Oyma Kartal Tasviri

Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat-it Türk adlı eserinde yer alan efsaneye göre; kartal iki yumurta yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Yumurtaların birinden av köpeklerinin en hızlısı olan barak, diğerinden ise küçük bir kartal çıkar (Roux, 2021). Uygurca kaleme alınmış olan Irk Bitig adlı kitapta ise karakuş olarak isimlendirilen, karada ve denizde canı ne isterse avlayan yırtıcı bir kuş tasvir edilir ki bu kuşun kartal olduğu söylenir (Uyanık, 2021). Yusuf Has Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig isimli eserde Jüpiter gezegenine karşılık olarak kartal anlamına gelen karakuş terimi kullanılmıştır (Karataş, 2022). Ayrıca kartal figürüne arkeolojik eserlerde de rastlanmaktadır. Kültigin'e ithafen yapılan heykelde Kültigin'in tacının üzerinde bir kartal motifi bulunmaktadır (Uzun, 1996). Kartalın ilk şaman olarak Tanrı tarafından yeryüzüne kötü ruhları kovması için gönderildiği efsanesi, kartalın sadece basit bir motif değil bir ongun olduğunu göstermektedir. Türkler kendilerine özgü ve doğanın güç koşullarında hayatta kalmayı başaran yırtıcı hayvanlara çoğu zaman kutsiyet atfettikleri görülmektedir (Karataş, 2022).

Kartalın, tüm kültürlerde ve Türk destanlarında, kuvvet-kudret sembolü olarak tasvir edildiği söylenebilir (Karataş, 2022). Kartal motifinin Türk sanatında çini, taş, maden, kilim, kumaş vb. malzemelerde sıkça görüldüğü bilinmektedir (Deniz, 2005). Anadolu insanı kuş ile olan ilişkisini şiir ve hikâyelerine konu ettiği gibi, kullandığı günlük eşyalarında ve süs eşyalarında da kuş figürlerini kullanmışlardır. Bazen töz olarak kabul ettikleri çift başlı kartalı ibadethanelerin girişine ve devlet saraylarının heybetli kapılarına yerleştirmişlerdir. Anadolu’da kuş bazen sevgi ve sevgili, bazen de ölen kişinin ruhu olmuştur. Kuş bazen de kartal olarak kuvvetin ve kudretin simgesi olmuştur (Özkartal, 2015).

Görsel 4.12. 1. Tüekta Kurganı’ndan Çıkarılan Ağaçtan Oyma Kartal Tasviri

Kartal, İslamiyet’in kabulünden sonra da kendisine yüklenmiş olan güç, kuvvet, kudret ve cesaret vasıflarını devam ettirmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde iyiliğin, özgürlüğün ve yiğitliğin sembolü olan kartal (Alsan, 2005); Hun, Göktürk, Uygur, Avar, Abbasi, Gazne, Fâtımî, Eyyûbî ve Büyük Selçuklularda kudret ve kuvvet sembolü, totem, hayat ağacı sembolü, aydınlık, güneş, talih, bilginlik ve haberci olarak sembolize edilmiştir. Kartal aynı zamanda göklerin hâkimi ve özgürlüğün simgesidir (Erden, 2016). Türkler için kartal figürü de kurt figürü gibi önem atfedilen figürlerdendir. Türklerin “Yerde kurt, gökte kartal ol.” deyişleri de bu iki figürün önemini ortaya koymaktadır (Karataş, 2022).

4.1.4. Aslan/Arslan

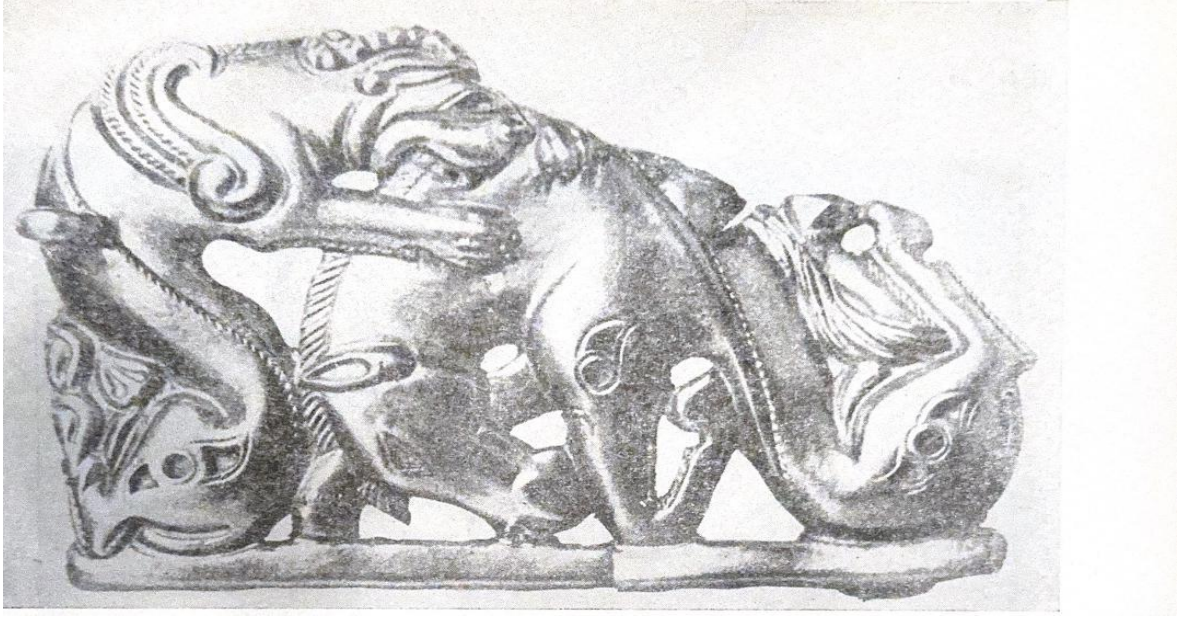
Hayvanların kralı olarak kabul edilen aslan her dönemde ve her mitolojide gücün sembolü olarak kullanılmıştır. Aslanın sadece yelesi ve postu bile yiğitliği anlatmak için kullanılır. Aslan hükümdarın kendisi ve tahtını simgelemektedir. Yiğitliğin, cesaretin ve mertliğin, simgesi olan aslan Dede Korkut Hikâyelerinde karşılaşılan bir semboldür. Dede Korkut Kitabı'nda “Amıt soyunun aslanı” ve “erenlerin aslanı” tasvirleriyle aslan figürünün büyüklüğü, hakimiyeti, yenilmezliği, gücü ve önderliği simgelenmiştir. Türk destanlarında aslan, kurt sembolünde olduğu gibi anaçlık ve yardımseverliği sembolize etmiştir (Özkartal, 2012).

Görsel 4.13. Boynuzlu Aslan Figürü

Aslan tarihte bütün milletler tarafından güçlü bir avcı hayvan olarak görülmektedir. Aslanın diğer hayvanlar karşısında avcı konumunda ve avladığı hayvanları kolayca alt edebilmesi ona karşı korku ve saygı uyandırmaktadır. Bu sebeple aslan, güç ve hâkimiyet ile özdeşleşmiştir (Durmuş, 2007). Aslan, kedigiller familyasından olup Asya ve Afrika coğrafyasında yaşayan, yırtıcı, iri cüsseli, kuvvetli, et yiyici bir vahşi memeli türüdür (Çağbayır, 2007). Günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan “aslan” sözcüğünün, eski ve yeni Türk şivelerinde “arıslan”, “arsılan”, “arsalan”, “astlan”, “arıştan”, “arttan” gibi kullanımlarına da rastlanmaktadır (Öztürk, 2019). Farsçadaki “şîr”, Arapçadaki “esed (asad)” sözcükleri, “aslan” sözcüğünün eş anlamlıları olarak kullanılmaktadır (Gök ve Abbasoğulları, 2015).

Oğuznamelerde aslan, adına sık rastladığımız hayvanlardan biridir. Metinlerin çeşitli yerlerinde kimi zaman gücün, kuvvetin ve liderliğin timsali olarak, kimi zaman yiğitlerin ve beylerin ne kadar cesur ve kahraman olduklarını ifade etmek için benzetme unsuru olarak, kimi zaman da çeşitli atasözlerinde mecazî anlamlar içererek farklı şekillerde geçmektedir (Bahadır, 2015). Aslan sembolü Oğuz Kağan Destanı'nda kimsenin ona kolay kolay yaklaşmadığı kudretli ve yenilmez bir hayvan olarak tasvir edilmektedir (Gök ve Abbasoğulları, 2015).

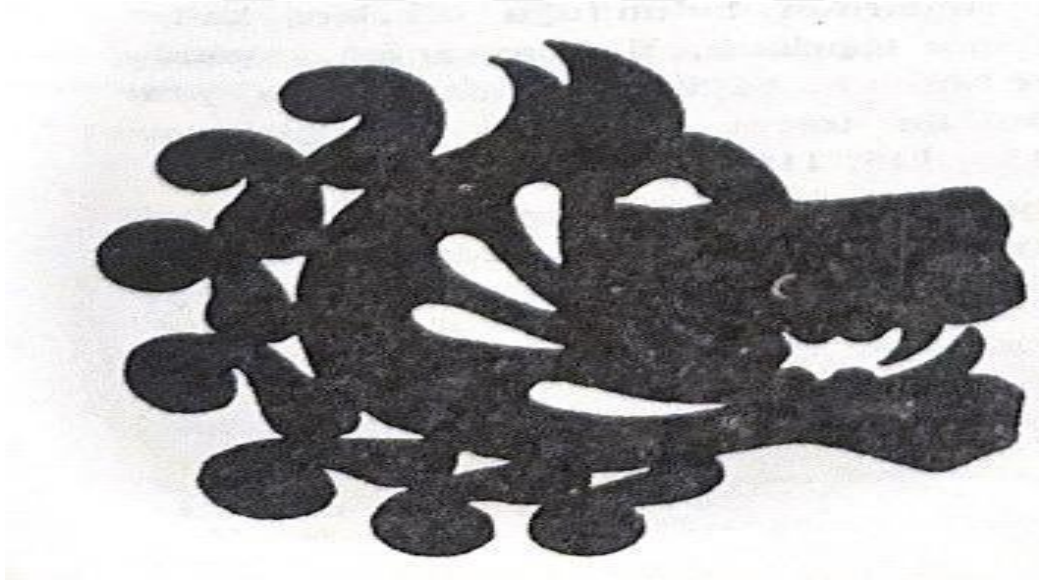

Görsel 4.13. Altın Kemer Tokası Üzerinde Görülen Bir Aslanın Bir Ata Saldırması Tasviri

Aslan kelimesinin farklı Türk lehçelerinde farklı okunuşları ve söylenişleri bulunmakla beraber, en sık kullanılanının “arslan” ve “aslan” olduğunu görüyoruz. Aslanın avına pençeleriyle asılmasından dolayı aslan adını aldığı muhtemeldir. Türk destanlarında de buna benzer olarak aslan, çoğunlukla gücün ve liderliğin timsali olarak yer almaktadır (Bolat, 2022). Dolayısıyla, Türk destanlarında aslanın bir kişinin üstün güçlere sahip olduğunu belirtmek amacıyla kullanıldığını müşahade ediyoruz. İslamiyet'ten sonraki Türk sanatında bazı menkıbelerde aslanın velileri temsilen kullanıldığı görülmektedir. İslâmiyet'ten sonraki tasavvurlarda bir kısım Müslümanlarda ve Türklerde aslan, Hz. Ali'nin sembolü sayılmıştır (Çoruhlu, 2019b). Mevlâna, Mesnevi'de aslanı yine mertliğin simgesi olarak kullanırken, hakikatin sırrına ermiş ve kılavuzluk eden kimseleri temsilen de kullanmıştır.

Aslan, erken devirlerden beri Türklerin tanıdığı ve sanat eserlerinde kullandığı figürlerdendir. Hatta Çin kaynaklarından bazı Türk kavimlerinde “aslan oyunu” denilen folklorik bir oyunun oynandığı, haraç veya vergi olarak aslan verildiği ve aslanın hükümdarlık sembolü olduğu bilinmektedir. Yırtıcı hayvanların çoğunda olduğu gibi aslan da savaş, zafer, galibiyet, güç ve kudret sembolü olmuştur. Aslanın postunun ve uzun yelesinin de yiğitlik sembolü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hatta Türklerde uzun saç ile aslan yelesi arasında bu anlamda sembolik bir ilişki kurulmuştur. İslamiyet’ten sonra da aslan simgeciliği aynı anlamlandırmalarla devam etmiştir (Çoruhlu, 2020).

Geçmiş milletlerin birçoğunda genellikle güç ve ihtişamın sembolü olarak kullanılan aslan figürü, Müslümanlar arasında Hz. Ali’nin ünvanı ve sembolü olarak kabul görmüştür (Sarıkcıoğlu, 2011). Savaşın, mücadelenin, galibiyetin, zaferin ve gücün sembolü olan aslanın Budizm inancında bazen Tanrı’yı, bazen de hükümdarı simgelediği olmuştur. Aslan figürü, Türker’in İslamiyet’i kabullerinden sonra da anlamını ve önemini sürdürmüştür (Çoruhlu, 2020).

Görsel 4.15. 1. Pazırık Kurganı’nda Bulunan Keçeden Yapılmış Aslan Başı Tasviri

Aslan savaş meydanlarında zaferi simgelerken, iyi ile kötünün mücadelesinde iyiliğin galibiyetini, aydınlık ile karanlığın çatışmasında ise aydınlığı simgelemiştir. Uzun yelesiyle yiğitliğin ve kudretin simgesi olan aslan, batı Türk dünyasında Tanrısal bir varlık olarak görülmektedir (Çoruhlu, 2020). Uygur ve Oğuz bölgelerinde çok fazla insana “aslan” ismini verilmiş olması, aslanın çok daha önceden tanındığının delili sayılmıştır. Türklerin

yaşadıkları bazı bölgelerde kurdun yerini alan aslan (Roux, 2020), İslamiyet'in kabulünden sonra da önemini korumuştur (Çatalbaş, 2011).

Güç, kuvvet, ihtişam, yiğitlik, cesaret, asalet ve hâkimiyet gibi simgesel anlamlarıyla Türk tarihi boyunca pek çok şekilde kullanılagelmiş olan aslan; birçok Türk devletinde paraların üstünde, bayraklarda, hükümdar tahtlarında, mimari ve edebi eserlerde yer almıştır (Öztürk, 2019). Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar ve Selçuklularda aslan ismi başta hükümdarlar olmak üzere, devletin ileri gelenlerinin isimleri olarak devam etmiştir (Durmuş, 2007). Gücün ve önderliği sembolize eden aslan, cesareti ve savaşçı özelliğiyle hanedanlık ve hükümdarlık simgesi olmuş ve bu nedenle hükümdarlara ünvan, ad veya sıfat olarak "aslan" ismi verilmiştir (Tuncer, 2012).

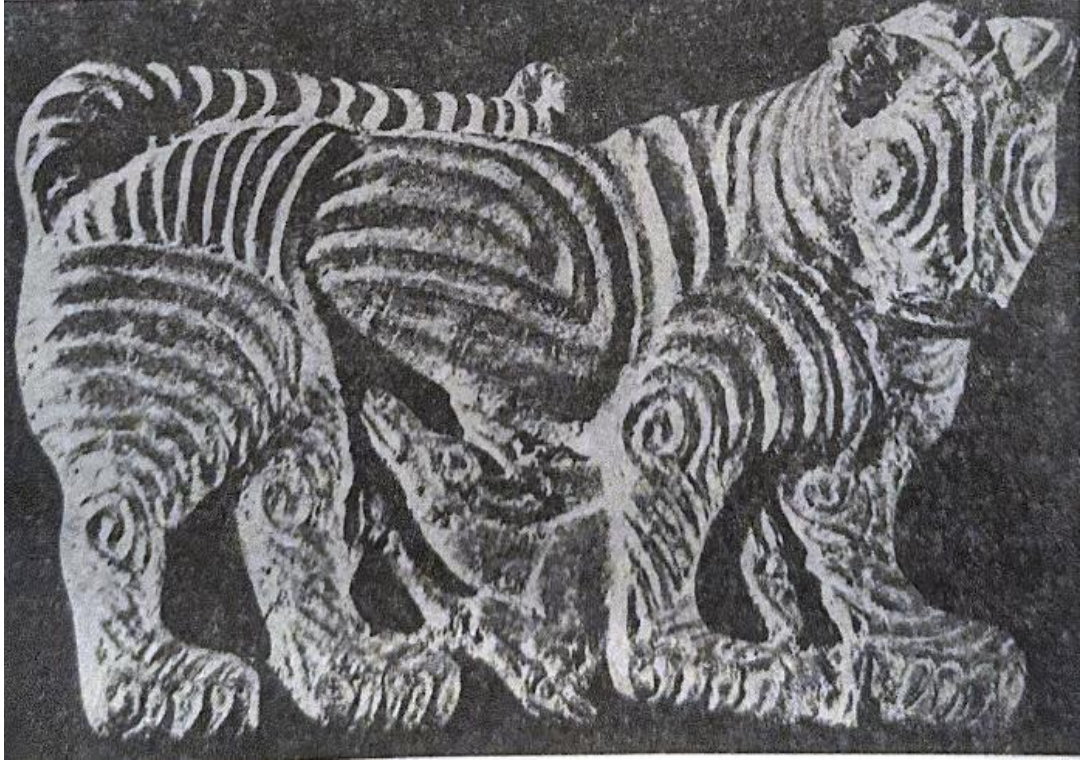
4.1.5. Kaplan

Kaplan, Türk topluluklarının ve yiğitlerinin (alp) en eski tözlerindendir. Kaplanın Türk mitolojisinde yer alması ve Türk kültürü çerçevesinde ele alınması Çin kültürünün etkisiyle olmuştur. Dolayısıyla kaplanın Türk kültüründeki anlamı, Çin kültüründeki anlamıyla paralellik göstermektedir. (Ögel, 2020a). Orta ve İç Asya'daki araştırmalarda, kaplan figürünün güç ve yiğitlik sembolü olduğuna dair birçok eser bulunmuştur. Kaplan postu, Budist inanç sisteminde hükümdarların güçlerini ve kudretini temsil etmiştir. Aslana benzer şekilde taht sembolü olarak da kullanılan kaplan, İslam dininin kabulünden sonra da sembolik anlamlarını korumuştur (Çoruhlu, 2020).

Görsel 4.16. 2. Pazırık Kurganı'ndan Çıkarılan Bir Eyer Örtüsünde Yer Alan Bir Kaplanın Bir Geyiğe Saldırısını Sembolize Eden Tasvir

Oğuznamelerde kaplan, çok sık olmamakla birlikte metinlerin çeşitli yerlerinde çoğunlukla kahramanların güçlü, kuvvetli ve yenilmez olduklarını anlatmak amacıyla benzetme unsuru olarak geçmektedir. Özellikle, Asya halklarının mitolojilerinde önemli bir yer tutan kaplan, ateşin yeraltı ya da gökyüzünden çalınarak insana getirilmesinde önemli rol üstlenmiştir (Bahadır, 2015). Oğuznamelerde kaplanın, kahramanın yiğitliği övülürken benzetme amaçlı kullanıldığını da söyleyebiliriz. Bu benzetmelerde de kaplan gücün ve yenilmezliğin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 4.17. Yavrusunu Emziren Bir Ağaçtan Oyma Dişi Kaplan Tasviri

Kaynaklara göre, Kırgızların ataları olan Cye-gular, takvimlerinde kaplan yılı ifadesini kullanmışlardır (Çoruhlu, 2017a). Yenisey-Kırgız kültür çevresini anlatan av sahnesi tasvirlerinde, okçu binicilerin önünde koşan hayvanların kaplan oldukları anlaşılmaktadır (Ögel, 2020a). Bazı Türk söylemlerinde aslanın önceli olarak ifade edilen kaplan, cesur ve kararlı, ağzı açık bir halde düşük seviyedeki bir Tanrı olarak tasvir edilmektedir (Roux, 2012). Eski Türklerde bazen ruh bazen de Tanrı olarak karşımıza çıkan kaplan, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde 3. yıla adını vermiştir (Çoruhlu, 2017b). Kaplan, erken dönemde Türk kavimleri tarafından tabulaştırılmış ve ona saygı duyulmuştur. Kaplana duyulan saygı öldürülmesini yasaklamıştır. Esik Kurganı ve I. Tüekta Kurganı alanlarında yapılan

çalışmalarda elde edilen çeşitli sanat eserlerinde kaplanın gücü, yiğitliğı ve hükümdarın kudretini sembolize ettiğı tespit edilmiştir (Çoruhlu, 2017a).

4.1.6. Boğa / Öküz

Vahşi kuvvetin ve üreme gücünün sembolü kabul edilen boğa (Sarıkcıoğlu, 2011), eski Türk destanlarında önemli bir yer tutmuştur. Alplık sembolü olan boğa, kuvvet ve kudretin sembolü olarak hükümdarlığı simgelemiştir. Dede Korkut hikâyelerinde güç, kuvvet ve yiğitlik sembolü olan boğa, burç sembolü olarak 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yılı temsil etmiştir (Çoruhlu, 2020). Damızlık erkek sığırı belirten “boğa” kelimesi, Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde “buka”, Orta Kıpçaklarda ve Çağatay lehçesinde “buga” olarak görölmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te boğa kelimesinin karşılığı yine “boka” olarak yer almaktadır (Besli, 2010).

Eski Türklerde alplık simgesi olan boğa, göğ mensup (gök boğa) olarak kabul edilmiştir (Beydiz, 2016). Dede Korkut Hikâyeleri'nde boğa güç ve yiğitlik simgesi olarak kullanılmış, hikâyelerdeki kahramanlar, boğayı yenerek güçlerini ispatlamışlardır (Çoruhlu, 2020). Ayrıca efsanelerde anlatıma konu olan boğanın eril Tanrı'yı simgelediğı görölmektedir (Çoruhlu, 2017a). Boğa, mitolojik olarak boynuz kültü altında Türkler tarafından kutsal sayılırken; Oğuz Han, mitolojide üremeyi temsil eden Ay Tanrı'nın yeryüzündeki simgesi olan boğa ile özdeşleştirilmiştir (Bayat, 2017).

Görsel 4.18. Altay Pazırık Kurganı'nda Bulunmuş Olan Kutsal Boğa Figürü

Boğa figürü Türklerde; güç, kudret, yiğitlik, hükümdarlık ve devlet sembolü; gök-yer unsurları, töz, savaş ilahı, tenasül sembolü olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2019c). Budist

inanışta dört yönden birinin hayvansal ifadesi olan boğa, gök unsuruna işaret ederek “gök boğa” olarak da adlandırılmıştır (Babayar, 2007). Türk destanlarında hükümdarın siyasi gücünü ifade eden boğa, hükümdarlarla ve ilahlarla ilgili bir sembol olarak da yer almıştır.

Göktürk döneminde Göktürk sülalesini sembolize eden boğa, Uygurlar döneminde de aynı sembolik anlamlarda kullanılmış ve Irk Bitig’de de aynı adla yer almıştır (Esin, 2017). Uygurlar tarafından Budizm ve Maniheizm inanç sistemlerinin kabulünden sonra da boğa ile ilgili güç, kuvvet ve kudret temalı tasavvurlar devam etmiştir. İslami inanç sisteminin benimsenmesinden sonra da boğa aynı anlamlarda varlığını devam ettirmiştir (Gömeç, 2018).

Görsel 4.19. Bronz Kemer Tokası Şeklinde Boğa Motifi

Eski Türklerde boğa kahramanlık arması ve sembolü olmuş, aynı zamanda savaş ilahı olarak anlam kazanmıştır (Tansü ve Güvenç, 2015). Boğa ve onun yüksek bölgelerde yaşayan bir türü olan “kotuz”, gücün ve kudretin simgesi olarak hükümdarı ve hükümdarlığı temsil etmiştir. Tonyukuk Yazıtları’nda yer alan, hükümdarın yağlı semiz bir boğayla karşılaşması sahnesi/anlatısı bu konuyu desteklemektedir (Çoruhlu, 2020). Ayrıca, Noyun Ula’daki Hunlara ait mezarlarda boğa kabartmalarının görülmüş olması, boğanın önemli bir tarihi figür olduğunu göstermektedir (Ögel, 2022). Türk tarihinde boğanın önemi, Türklerin tarım ve hayvancılığa verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. İnsanlara hizmet eden yararlı

bir varlık olarak görülen boğaya, öfkeli ve dik başlı anlamlarının da yüklendiği görülmüştür (Kurucu, 2020).

4.1.7. Koç / Koyun

Koyun ve özellikle beyaz koç, eski Türklerde Gök Tanrı'ya sunulan kurbanlar arasındadır. Gücün, kuvvetin ve alplığın simgesi olan koç, bazı zamanlar hükümdarlık arması olarak kabul edilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra koç, gücü, egemenliği, kuvveti ve yiğitliği simgelerken; Hz. İsmail'in kurban olarak Allah'a adanmasıyla, kurban ve ölümü de temsil eden bir anlam kazanmıştır (Çoruhlu, 2019b).

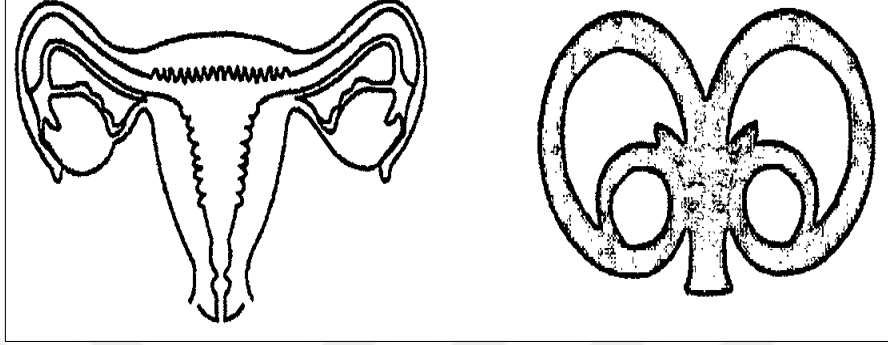

Görsel 4.20. Pazırık Kurganında Bulunan Pars ve Koçun Mücadelesi Sahnesi

Tarımın yapılmadığı kısıtlı imkânlarla sahip uçsuz bucaksız Asya steplerinde konargöçer bir yaşam süren Türkler için koyun, koç, keçi, teke başlıca geçim kaynaklarından olmuştur. Bu yüzden Türkler için kutsallık kazanmış, mitolojilerinde yer almış ve totem olarak kabul edilmiştir. Koç gücü simgelerken dağ keçisi de arma olarak kullanılmıştır (Parsıl, 2021). Koç, eski Türklerin Gök Tanrı'ya kurban ettikleri hayvanlardan biridir. Kurban edilen diğer hayvanlardan olan koyun ve dağ keçisi -bunlar özellikle matem törenlerinde yere de kurban ediliyordu- ile karşılaştırıldığında koçun daha çok gökle ilişkilendirildiği görülür. Bu nedenle koç, “güç, kuvvet ya da cesaret” simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2019b).

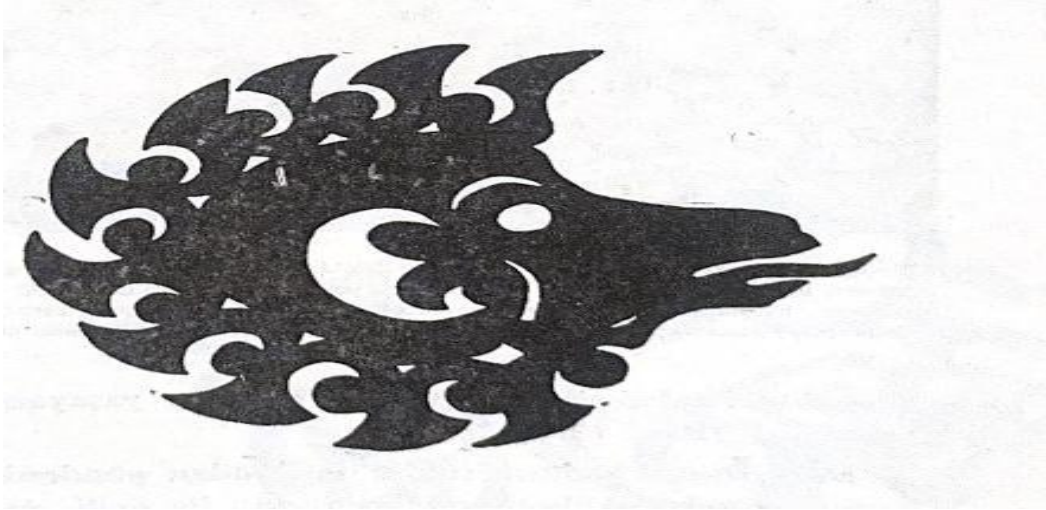
Koç, bazı Türk kavimlerinin türeyiş efsanelerinde görülmektedir. Bu efsanelerde koç ata sembolü veya türeme sembolüdür. Bu efsanelerin birinde, iki buğday tanesinden hamile

kalan ve iki çocuk dünyaya getiren kadının kocası, mallarını üç oğlu arasında eşit olarak bölmekte ve geriye deve ile koç açıkta kalmaktadır. Açıkta kalan deveyi öz oğluna, koçu ise ortanca oğluna vermektedir. Deveyi alan çocuktan türeyenlere “Tölös”, koçu alan çocuktan türeyenlere ise “Koçkar” denilmiştir (Ögel, 2022). Dolayısıyla Türk destanlarında koçun bir türeme ve doğurganlık sembolü olarak değerlendirildiği de görülmektedir (Alyılmaz, 2015).

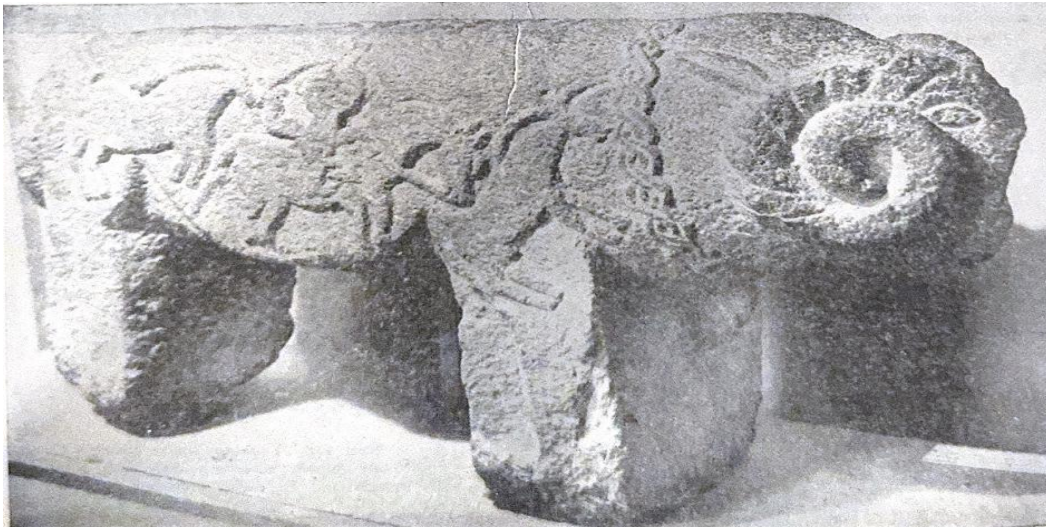
Görsel 4.21. Doğurganlığın Koç Başı ile Sembolleştirilmesi

Hun çocuklarının yetişme çağlarında ilk önce koç sırtında biniciliği öğrendikleri, ok atma kabiliyetlerini bu şekilde geliştirdikleri; önce sincap, gelincik ve kuşlara, daha sonra da tilki ve tavşanlara ok atarak atıcılığa alıştıkları, bu sayede büyüdüklerinde ise usta at binicisi ve okçu oldukları bilinmektedir (Alarslan, 2021). Göktürklerde ekonominin temeli at sürülerine dayandırılmışken, Uygurlarda koyun (koç) ve sığıra dayandırılmıştır (Ögel, 2020b). Oğuz Kağan Destanı'nda geçen "altın tavuk, gümüş tavuk, ak koyun ve kara koyun" gibi sözlerin, eski Türk ekonomisinin çobanlık ve çiftçiliğe dayandığını gösterdiği ancak kutsallık ve tapınmayla ilgili herhangi bir belirtinin olmadığı anlaşılmaktadır (Kafesoğlu, 2023).

Görsel 4.22. 1. Pazırık Kurganı'nda Bulunan Keçeden Yapılmış Koç Başı Tasviri

Koç aynı zamanda kurban hayvanı olarak da görülmektedir. Koç erken devirlerde Gök Tanrı'ya kurban edilmekteydi. Kurban şekillerinden ilginç bir şekli Kalmuklarda görülmektedir. Gök koç veya koruyucu ruhun koçu olan bir beyaz koça kutsallık atfedilerek yaşlanıncaya kadar o koça kesinlikle dokunulmamaktadır. Yünü kırılmamakta ve satılamamaktadır. Bu koç yaşlandığında ise yerine daha genç olan koç kutsanarak komşuların çağırıldığı bir törende yaşlı olan koç kesilerek yenmektedir. Koç göğsü kurban edildiği gibi yer unsurlarına da kurban edilmekteydi (Odabaşıoğlu, 2022)

Görsel 4.23. Nahçıvan'da Bulunan Koç Heykeli Biçiminde Kabir Taşı

Türk destanlarında kült bir hayvan olan koç; gücü, hâkimiyeti ve koruyuculuğu sembolize etmiştir. Koçu güç, hâkimiyet ve koruyuculuk sembolü haline getiren de

boynuzlarıdır. Boynuz, Türk destanlarında arkaik bir unsur olarak gücü temsil eder. Boynuzlu bir hayvan olarak koç, eski Türkler tarafından kurban törenlerinde Tanrı'ya sunulan bir varlıktır (Türkmen, 2008). Koç figürü Türklerde erkekliği, üretkenliği, bolluğu, bereketi, yiğitliği, savaşçılığı, kahramanlığı, cesareti ve asaleti simgelemektedir (Alyılmaz, 2015).

4.1.8. Ejderha / Yılan

Türk destanlarında ejderhanın yılan kavramıyla ilişkilendirilerek tasavvur edildiği görülmektedir. Mitolojik bir varlık olan ejderha, çok hızlı büyüyen, ağzından ateşler saçan, insanları yiyen ve korkutan olağanüstü sürüngen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İslamiyet öncesindeki Türk mitlerinde ejderhaların gökyüzü ve su ile ilgili olduğu düşünülmüştür. Ürkütücü ve genellikle zarar verici yönü ön planda olan ejderhanın, ilk Türk devirlerinde bazen bolluk, güç, kudret, bereket gibi özelliklerle de anıldığı görülmüştür. İslam dininin kabulünden sonra ejderha tapınma unsuru olmaktan çıkmıştır (Sarpkaya, 2014).

Ejderha, aslan, yılan, timsah ve kartal gibi birden fazla hayvanın özellik ve niteliklerini bünyesinde toplayarak her toplumun kendi hayal gücüne göre biçimlenmiş doğaüstü melez bir yaratıktır. Bazı araştırmacılara göre ejderhanın ana şekli timsahtan meydana gelmekte ve kertenkele veya timsahı andıran uçan yaratık olarak belirtilmektedir (Alantar, 2007). Roux, ejderhayı yılan ailesinden yılanların kralı olarak ve kışın yerin altında, yazın ise yukarı çıkarak gökyüzüne ulaşan iki değerlikli Tanrısal bir varlık olarak tanımlamaktadır (Roux, 2012). Kaynaklarda ejderlere genellikle gök veya yer ejderi olarak iki şekilde rastlanmaktadır. İki farklı yaratık gibi algılanan bu ejderler aslında tek bir ejderdir. Kışın yer altında yaşayan ejderha yaz ayları geldiğinde yer altından çıkıp gökyüzüne yükselerek gök ejderi adını almaktadır (Odabaşıoğlu, 2022).

Türk halk anlatılarından özellikle efsane ve masallarda ejderha motifiyle sık karşılaşılmaktadır. Ejderha, bir Türk destanı olan Saltuknâme'de: "Ejderha şeklen tavusa benzer; kanatları horoza, ayakları arslana, kuyruğu horozunkine benzer. Cüssesi dahi bir deve kadar var. Havaya kanat açup uçdı kim..." cümleleri ile tasvir edilmektedir (Koçak ve Gürçay, 2017). Önemli Türk destanlarından olan Er Töştük destanında, Er Töştük'ün bir ejderha ile savaştığı anlatılır. Er Töştük, büyük ağacın yanına geldiği zaman, bir ejderhanın ağaçtan yukarı tırmanarak çıktığını görmüş. Bu ağacın üzerine de her sene bir kartal

yavrularmış ve ejderha da yuvaya çıkıp onları yermiş. Er Töştük kılıcına sarılınca hemen ejderhayı öldürmüştür. Az sonra kartal gelmiş ve yavruları ile iyilik ve kötülük üzerine konuşmuştur (Ögel, 2020b).

Görsel 4.24. Ejderha ile Savaş Sahnesi

Çin mitolojisine ait bir figür olmakla birlikte, ejderhanın Türk destanlarında de geniş bir yer bulduğunu görüyoruz. Daha önceleri bolluk, bereket, refah ve güç sembolü olarak simgeleştirilen ejderhanın, Ön Asya kültürüyle girilen temastan sonra kötülüğün sembolü olarak algılanmaya başladığını fark ediyoruz. Çin’de imparatorluk sembolü olan ejderha, 12 Türk Hayvanlı Takvimi’nde de yıl sembolü olarak yer almıştır (Çoruhlu, 2020).

İnsanlar tarafından çok korkulan ve çoğu zaman seilmeyen hayvanlardan biri sayılan ejderha/yılan Türk mitolojisinde ilk olarak Yaratılış Destanı’nda karşımıza çıkmaktadır (Fidan, 2019). Altay Yaratılış Destanı’nda, yılan Erlik’in aldatıcı bir hayvan olduğu belirtilmiştir. Çünkü yılan ve köpek, yenilmesi yasaklanan dört daldaki meyveleri korumakla görevlendirilmiştir. Erlik, ilk insanlar olan Törüngey ve Eje’yi yasak meyveyi yemeleri için kandırmaya çalışırken yılan ağaca çıkarak elmayı ısırıştır. Bu arada Erlik’in sözlerine kanan ve yılanın yaptığını gören Eje de elmayı ısırır ve ısırarak istememesine rağmen Törüngey’in ağzına sürer. O anda her ikisinin tüyleri dökülmüştür. Yaratıcı Ülgen, bu işin sorumlusunun kim olduğunu sorduğunda köpek, yılan, Törüngey ve Eje bütün suçu birbirlerine atmıştır. Bunun sonucunda hepsine ceza veren Ülgen yılanı dönerek, "şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun öldürsün." demiştir. Her şeyin sonunda Törüngey ve Eje dünyada, şeytan da yer altında yaşamaya mahkûm edilmiştir (Çoruhlu, 2020).

Türklere Çinlilerden gelen bir motif olmakla birlikte, ejderha Türk destanlarında önemli bir yer tutmuştur (Bakırcı, 2014). Türkler ejderhayı “ejder”, “yilbegen”, “jilbegen”, “celbegen” olarak isimlendirmişlerdir (Bayat, 2017). Pullu vücutlu, timsah ayaklı, kanatlı, çatal kuyruklu ve sivri boynuzlu olarak tasvir edilen ejderha, yılanın dönüşüm yaşamış halidir. Ejderhanın, yılan ile vahşi mandanın ya da ceylanın çiftleşmesinden türemiş bir yaratık olduğuna da inanılmıştır (Ocak, 2005).

Görsel 4.25. Bir Türk Halısı Üzerine Nakşedilmiş Ejderha Motifi

Kırgız Türkçesinde “acıdar”, Tatar Türkçesinde “ajdaha”, Türkmen Türkçesinde ise “ajdar” olarak adlandırılan ejderhanın (Türktaş, 2013), göğe yükselerek yağmurun yağmasını sağladığı ve böylece bolluk ve bereketin oluşmasına katkı sağladığı tasavvur edilmiştir. Kaldı ki, Uygur Türkleri gök çarkının bir çift ejderha tarafından çevrildiğine inanmışlardır (Çoruhlu, 2020). Ejderha, Türk destanlarında, masal ve hikâyelerinde efsanevi bir varlık olarak yer almaktadır. Genellikle hikâyelerde yer alan ejderhalar çoğunlukla kuyuların içerisinde yer alan saraylarda veya pınar başlarındaki mağaralarda yaşayarak su kuyularını kurutmaktadırlar. İnsan eti ile beslenen bu yaratıklar genç kızları kaçırmak saraylarına hapsetmekte ve kaçırılan kıza âşık olan delikanlı, ejderhayı öldürerek genç kızı kurtarmaktadır (Alsan, 2005).

Türk ikonografisinde etimolojik açıdan “büke”, “luu”, “nek”, “kök-luu”, “abırğa”, “acırga”, “indel-endek” ya da “yelbüke” olarak isimlendirilen ejderha, hem bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi hem de kuraklık, kötülük ve insanlara zarar verip korku salan bir yaratık olarak düşünülmüştür (Duman, 2019). Ağızdan alevler saçan, dişlerinden asit akıtan, vücudu zırhla kaplı, uçabilen devasa bir yılan olarak tasvir edilen ejderhanın, bazen Tanrıların emrinde olduğu bazen de kendi başına hareket ettiği görülür. Suda ve gökte yaşadığına, yağmurun yağmasına vesile olduğuna inanılan ejderha, mağarada yaşayıp hazinelerini koruyan bir varlık olarak Hun Türklerinin bayrağında kendisinde yer bulmuştur (Önal, 2009). Devasa bir yılan olarak da tasvir edilen ejderha, Dede Korkut Hikayeleri’nde, Oğuz Kağan Destanı’nda ve Türk toplumlarının inançlarında yer edinmiştir (Duman, 2019).

4.2. Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin atasözlerinde nasıl yer aldıklarına ilişkin bulgular

Atasözleri atalarımız tarafından kurulmuş, gözlem ve yaşanmışlıklar sonucunda üretilmiş, birçok konuyla ilgili olarak söylenebilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan öğüt verici sözler olarak tanımlanabilir (Solmaz, 2022). Muhteva açısından oldukça zengin sözlü yaratmalar olan atasözlerinin temel özelliklerden biri, iletilmek istenen mesajın mecazlar vasıtasıyla ilgili kişiye aktarılmasıdır. Bu nedenle, atasözlerinde benzetme sanatı oldukça yaygın kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu yaygın kullanım, atasözlerinde birçok hayvan figürünün de yer almasını sağlamıştır.

Atasözleri, toplumların yaşam tarzlarını ve değer yargılarını ortaya koyan, az sözle çok kavram ve yargının ifade edildiği nesilden nesle aktarılan söz birlikleridir (Çotuksöken, 2003). Sözlü kültürün önemli öğelerinden olan atasözleri, yazısı olmayan toplumlarda sözel ifade edilme özellikleriyle eğitici ve öğretici bir söz varlığı olarak görev yapmaktadır (Walter, 2014). Dünyanın her dilinde var olan atasözleri, insanoğlunun tecrübelerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden oluşur (Aksan, 2015).

Doğal yaşamın bir parçası olan insan, özellikle avcı-toplayıcı dönemde doğa ve doğada var olan varlıklarla kutsala varan bir ilişki içinde olmuştur. Doğada var olan ve insanın en yakın temasta bulunduğu varlıkların başında hayvanlar gelmektedir. İnsanoğlu çoğu zaman bu hayvanlara saygı duyduğu gibi bu hayvanlarla ilgili çok çeşitli kültürel ve sanatsal

yaratımlar ortaya koymuşlardır (Siddiq 2019). Bu sanatsal yaratımlar heykel olabildiği gibi mağara duvarlarına kazılan resimler ya da kayaların üzerine yapılan kabartmalar da olabilmektedir. Aynı zamanda insanların hayvanları birçok toplumsal ritüellerde, oyun ve etkinliklerde taklit ettikleri de görülmüyor. İnsanların söz varlıklarında da hayvan sembolizminden üst düzeyde yararlandıkları bir gerçektir (Keskin 2020).

Atasözlerinde yer alan hayvanların seçiminde, toplumun dini, sosyo-kültürel ve çevresel koşullarının etkili olduğu açıktır. Yaşanılan coğrafyada en sık karşılaşılan ya da gündelik hayatta en çok yararlanılan hayvanların atasözlerinde kullanıldıkları ve mesajların bu figürler üzerinden verildiği görülmektedir. Bu nedenle, Türk atasözlerinde hayvan figürleri ve hayvan sembolizmi çok sık kullanılmıştır. Bu bağlamda, kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç ve ejderha figürlerinin yer aldığı bazı atasözleri aşağıda sunulmuştur:

4.2.1. Kurt / Bozkurt

Geniş ve sağlam bir göğüs yapısına, uzun bacaklara, güçlü pençelere, kalın bir boyuna sahip olan kurt, bu özellikleriyle en büyük avcılardan biri olma sıfatına haiz olmuştur. Birçok medeniyete ve kültüre simge olmuş, korku ve saygı uyandırmış olan kurt, yeryüzündeki en ikonik canlılardan biri kabul edilmiştir. Azim, koku alma, keskin görüş, güçlü hafıza, güçlü çene kasları ve keski dişler kurtları üstün yırtıcılar olmalarını sağlamıştır. Kurt/bozkurt figürünün yer aldığı atasözleri aşağıda sunulmuştur:

- Aç kurt aslana saldırır.
Açın gözü kararmıştır. O, karnını doyurmak için gerekirse ölümü göze alarak kendisinden kat kat güçlü olan yaratıklarla boğuşur.
- Aç kurt yavrusunu yer.
Aç olan, karnını doyurmak için canavarlığın en korkuncunu yapar.
- Çobansız koyunu kurt kapar.
Koruyucusu, yöneticisi bulunmayan kişiyi ve topluluğu düşman ezer.
- Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin.
Sana emanet edilen işi, sahibinin isteğine uygun olarak yap. Kötü bir sonuç ortaya çıkarsa sen sorumlu olmazsın.

- Gezen kurt aç kalmaz.
Rızkını çıkarmak için gezip dolaşan, şuraya buraya başvuran kimse aç kalmaz.
- Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur.
Tehlikeler, zararlar olmasa her şey alabildiğine gelişir.
- Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
Her şeyini yitirmiş olan kişinin saldırgana bir şey kaptırmaktan korkusu olmaz.
- Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner).
Koruyucusuz halka, bekçisiz ülkeye düşman saldırır.
- Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür.
Saldırgan birisiyle karşılaşacak olan kişi, kendisini koruyacak önlemi almalıdır.
- Kurt dumanlı havayı sever.
Kendi yararına bir işi yapmak için fırsat kollayan kişi, kimsenin bu işe engel olamayacağı, karışık zamanı sever.
- Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.
Güçlü iken herkesin kendisinden çekindiği kişi, gücünü yitirdikten sonra güçsüz ve aşağılık kimselerin oyuncağı olur.
- Kurt komşusunu yemez.
Bir kişi ne denli azgın ve kötü düşünceli olursa olsun yakınlarına dokunmaz.
- Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez.
Kişi, yer yurt, kılık, kıyafet değiştirse de huylarını değiştirmez.
- Kurtla görüşürsen köpeğini yanından ayırma.
Saldırgan birisiyle karşılaşacak olan kişi, kendisini koruyacak önlemi almalıdır.
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
Saldırgan ile güçsüzün, zarar veren ile zarar görenin yan yana bulunduğu yerde tehlike vardır.
- Kurtla ortak olan tilkinin hissesi ya tırnaktır ya bağırsak.
Güçlü ile hileci ortak olsa güçlünün dediği olur. Hileci, ortağının kendisine vereceği, işe yaramaz paya razı olmak zorundadır. Yoksa parçalanma tehlikesi vardır.
- Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez).
Miktarı saptanarak bir kimseye teslim edilmiş olan eşya iyi korunur.

- Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.
Arkadaşlarından ayrılıp tek başına iş yapma yolunu tutan kişi, koruyucusuz, desteksiz kalır; büyük zararlara uğrar.
- Tevekkelin (tevekküllünün) eşeğini kurt yemez.
Gereken tedbirleri aldıktan sonra daha fazla titizlik göstermeyip sonucu Tanrı'nın dileğine bırakan kimse rahat eder. Zarar kaygısı çekmez.
- Ürümesini bilmeyen köpek (it), sürüye kurt getirir.
Ölçülü, hesaplı konuşmasını bilmeyen kişi, durup dururken başına dert açar ve çevresindekiler için tehlikeli bir durum yaratır.
- Yalnız kalanı kurt yer.
Yardımcısı bulunmayan kişi, kendini tehlikeden koruyamaz.
- Yatar kurttan gezen (yelen) tilki yeğdir (iyidir).
Az güçlü olup çalışan, çok güçlü olup çalışmayandan daha başarılı olur.
- Azan kurda, kızan köpek.
Belalı kişinin hakkından şerli kişi gelir.
- Her gün gezen kırda, bir gün uğrar kurda.
Sakıncalı işlerle uğraşan kimse, günün birinde tehlikenin kurbanı olur.
- Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm Ode ondan.” demiş.
İşini başkasına inanmayarak kendisi gören, üzülmez; rahat eder.
- Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser.
Öyle sinsi ve kurnaz kimseler vardır ki adı zalime, haine ve kötüye çıkmış kimselerden daha tehlikelidirler.
- Koyun güden kurdu görür.
Görevini yaparken gereken dikkati gösteren kişi, doğabilecek sorunları sezer.
- Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz.
Önemli kimseleri çekemeyip onlara dil uzatanlar çok olur.
- Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti.
Malını, varlığını başkaları kullandı, kendisine bir şey kalmadı.
- Hangi dağda kurt öldü?
Birisinden beklenmeyen bir davranış görüldüğünde şaşma ve sitem bildirmek için kullanılan bir söz.

- Kurdun oğlu akıbet kurt olur.
Kişi sonunda kendi karakterini, aslını, düşüncesini atalarına benzer biçimde ortaya koyar.
- Eski kurt, yolunu şaşırılmaz.
Tecrübe kişinin birçok problem ile karşı karşıya gelmesine mâni olur.
- Kurt yavrusu it olmaz.
Her şey aslına çeker.
- Koyunu kurda emanet etme.
Bir kişinin veya bir grup insanın, güçlü ve tehlikeli bir düşmana veya duruma karşı savunmasız veya korunmasız bir konumda olan birini bırakmasıdır.

Kurt, Türk destanlarında önemli bir figürdür. Türkler için kurt anadır, atadır. Türklerin bir dişi kurttan türedikleri efsanesi, özellikle dişi kurdun çok önemli ve korunması gereken bir hayvan olmasını sağlamıştır. Kurt, Türkler için bir rehber, bir yol göstericidir. Hükümdarlık sembolü olarak da kullanılan kurt; özgürlüğü, hırsı, savaşçı ruhu, cesareti temsil etmektedir. Kurtlar bağımsızlığı, egemenliği, gücü, dayanıklılığı sembolize eder ve kurda yüklenen bu özellikler atasözlerinde sıkça yer alır. Aklın, cesaretin, yol göstericiliğin sembolü olan kurt bu özellikleriyle atasözlerinde kendine yer bulur. Türk kültür tarihinde bôri, bôrü, kök bôrü, kurt, gök kurt, gök yeleli kurt, bozkurt gibi çeşitli adlarla karşımıza çıkan kurt, Türk atasözlerinin mesaj içerikli benzetmelerinde sıkça yer alır.

“Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz.” atasözü önemli kimseleri çekemeyip onlara dil uzatanların çok olacağına işaret eder. “Kurt dumanlı havayı sever.” atasözü fırsatçıların, kötü niyetli kişilerin sürekli karışık zamanları kolladıkları anlamındadır. “Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.” atasözü güçlü insanın, gücünü yitirince, zamanında kendisinden çekinenlerin eğlencesi olacağını ifade eder. “Kurt komşusunu yemez.” atasözü kişi ne kadar kötü olursa olsun yakınlarına zarar vermez anlamında kullanılmaktadır. “Kurt köyünü değiştirir, huyunu değiştirmez.” atasözü, kötü bir kişi nereye giderse gitsin, kötü huylarını yanında götürür anlamındadır. “Kurda konuk giden, köpeğini yanında götürür.” atasözü saldırgan biriyle ilişkide bulunan kişinin korunma önlemlerini alması gerektiğini hatırlatır. “Kurda ‘Neden ensen kalın?’ demişler, ‘İşimi kendim görürüm de ondan.’ demiş” atasözü, insan kendi işini kendisinin yapması durumunda daha güçlü olacağını vurgular. “Kurtla ortak olan tilkinin hissesi ya tırnaktır ya

bağırsak.” atasözü güçlüyle ortaklık eden kimsenin kazançtan pay olarak ancak güçlüden kalanı alabileceği açıklanır. “Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser.” atasözü, bazı sinsi ve kurnaz kimselerin, adı zalime çıkmış nicelerine taş çıkarttıkları anlamındadır. “Çobansız koyunu kurt kapar.” atasözü, başı, yöneticisi bulunmayan kişiyi ve topluluğu düşmanın ezeceğini ifade eder. “Sürüden ayrılanı kurt kapar.” atasözü, topluluktan ayrılan veya mensup olduğu toplumun değerlerini önemsemeyen kimsenin bunun bedelini ödeyeceğini açıklar. “Ölmüş eşek kurttan korkmaz.” atasözünde, her şeyini kaybetmiş olan kişinin bir şeyler kaybetme korkusunun olmayacağı ifade edilir. “Sayılı koyunu kurt kapmaz.” atasözünde miktarı/adedi belirlenerek bir kimseye teslim edilen eşyanın iyi korunacağı anlatılır. “Ürümesini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir.” atasözü, beceriksiz kimselerin topluma zarar vereceklerini anlatır.

Kurt kutsal kabul edilirken, korkulan bir canlı olarak da tarihte yerini almıştır. Bu durum atasözlerine de yansımıştır. Türk atasözlerinde kurt olumlu ve saygınlık anlamında kullanıldığı gibi olumsuz anlamda da korku ve zarar verici yönüyle ifade edilmiştir. “Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner).” ve “Çobansız koyunu kurt kapar.” atasözlerinde kurdun zarar verici ve avcı özelliği vurgulanmıştır. “Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.” ve “Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz.” atasözlerinde kurt yiğit tipi ile özdeşleşmiş ve kurda duyulan saygı ifade edilmiştir. “Kurt köyünü değiştirir, huyunu değiştirmez.” ve “Kurt dumanlı havayı sever.” atasözlerinde ise kurdun tabiatına vurgu yapılmış ve karakteristik özellikleri üzerinden mesajlar verilmiştir.

4.2.2. At

Türkler için konargöçer hayat kültüründe atlar, bir çiftlik hayvanından daha fazlasıdır. Türk kültüründe at kutsal bir canlı olarak görülür; bütün yaşamını at üstünde geçiren Türkler atın etinden, sütünden, gücünden yararlanmış ve atı evcilleştirmişlerdir. Kadın-erkek fark etmeksizin Türklerin hepsi at kullanır, biner ve üstünde savaşır ok atabilirdi. Türkler yaşamları boyunca atları ile kardeş, yoldaş ve sırdaş olmuşlardır. Böylece atasözlerinde atın önemli bir yeri olagelmıştır. Türkçenin en geniş sözcük, terim ve atasözü varlığının at kavramıyla ilgili olduğunu görüyoruz. Çünkü Türkler, gözlemledikleri veya deneyimledikleri gerçekleri ifade ederken ve insanla ilgili olguları belirlerken en sık haşır neşir oldukları hayvan olan atı esas almışlardır (Aksan, 2011). At figürünün yer aldığı atasözleri aşağıda verilmiştir:

- Aç (arık) at yol almaz, aç (arık) it av almaz.
İş gördüğünüz kimseleri aç bırakırsanız kendilerinden yararlanamazsınız
- Ağanın gözü ata tımandır.
Ağanın gözü atın üzerinden eksik olmazsa ata iyi bakılır.
- Alma alı, satma kır, ille doru, ille doru; yağızında binde biri.
Atın renk tonları içinde en beğenileni doru renktir. Kır fena sayılmaz. Ama al renk beğenilmez.
- Abdal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşı girerse yağ oldum sanır.
Görgüsüz kişi layık olmadığı bir işin başına geçerse, gerçekten değeri varmış gibi bir kuruntu gösterir.
- Arık ata kuyruğu (da)yüktür.
Güçsüz kişi, kimseye yardım edecek durumda değildir. Bu yardım ne kadar az ve yardım edilecek kimse ne kadar yakını olursa olsun.
- Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez.
Geçimi sağlanmayan kişi, ne kadar sıkıştırılırsa sıkıştırılsın, iş görmez.
- Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.
Güçlü kimsenin korkutucu sözleri, güçsüz kimseyi kıpırdayamaz duruma getirir.
- At yedi günde, it yediği günde (belli olur, semirir).
Değerli kişilikler, zamanla gelişir. Kısa zamanda beliren kişilikler gerçek değer taşımayanlardır.
- Atın ürkeği, yiğidin korkağı.
At da kişi de hep tehlike karşısında imişler gibi uyanık olmalı, tetikte bulunmalıdırlar.
- Atın varken yol tanı ağa varken el tanı.
Elde bulunan olanaklardan zamanında yararlanarak gezip dolaşırsak, eş dost edinmek gerek.
- At ile avrat yiğidin bahtına.
Kişinin satın aldığı atları ve evlendiği kadından memnun kalıp kalmayacağı önceden kestirilemez. Her ikisi de talihine kalmıştır.
- At kaçmaz, et kaçır.
Atın iyi koşması için iyi beslenmiş olması gerek.

- At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü.
Türkler; atlarını, yurtlarını, eşlerini kutsal sayar, onların uğur getireceğine inanırlar.
- Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz.
Herkes durumuna, değerine göre davranışta bulunulur; iş verilir. Değersiz kişi, kendisine de değerli kişi gibi ilgi gösterilmesini beklememelidir.
- Atlar tepişir, arada eşekler ezilir.
Güçlü kimseler birbirlerine girerler. Bundan, aralarında bulunan güçsüzler zarar görür.
- Atlı kaçar, kaçar; yaya arkasına ne düşer?
Büyük işlere, bunu başaracak gücü olanlar girişir. Olanakları bulunmayanlar böyle işlere niçin girişirler?
- Atlıya saat olmaz.
Atla yolculuk yapan kimse için bir yolun kaç saatlik olduğu söz konusu değildir. Atlı, isterse be saatlik yolu bir saatte alır. Bunun gibi, bol olanakları bulunan kimse, uzun bir süre içinde yapılabilecek işi kısa zamanda yapıverir.
- At olur meydan olmaz, meydan olur at olmaz.
Gerekli şartlar her zaman bir arada bulunmaz.
- At ölür, itlere bayram olur.
Yüksek kimselerden birinin ölümü ya da görevden ayrılması, kimi zaman, aşağılık kimselerin işine yarar.
- At ölür meydan(nalı) kalır, yiğit ölür an(namı) kalır.
Yaşayan bir gün ölür. Ancak yaşayışına bağlı birtakım izler sürüp gider. At ölmekle birlikte onun koştugu meydanın kalması, insan ölmekle birlikte adının anılması gibi...
- At sahibine (ağasına, biniciye) göre kişner.
Birinin yönetimi altında çalışan kişi, tutumunu yöneticisinin durumuna göre ayarlar.
- Atta, avratta uğur vardır.
İnanişaya göre at ve kendisiyle evlenilen kadın eve uğur getirir.
- Atta karın, yiğitte burun.
İyi koşan atın karnı, yiğit erkeğin burnu büyük olur.
- Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek.
Attan düşen, kazayı hastalanmakla atlatır. Eşekten düşen için ölüm tehlikesi vardır.

- Atım tepmez, itim kapmaz deme
Herkesin yaradılıştan birtakım sert huyları vardır. Bunlar eğitimle bir dereceye kadar yumuşatılabilir. Size çok bağlı bulunan kişiler bile, bir zaman gelir, kendilerini tutamaz, sizi incitirler.
- Atına bakan ardına bakmaz.
Görevini eksiksiz yapan, aracını iyi kullanan kişi, kendini kötü duruma düşmekten kurtarmış olur. Nitekim iyi bakılmış ata binen, düşman bana yetişecek mi, diye ardına bakmaya gerek duymaz.
- Atın bahtsız arabaya düşer.
Değerli, ama yazgısı kötü kimseler, kişiliklerine yakışmayan ağır ve aşağılık işlerde kullanılabilirler.
- Atın dorusu, yiğidin delisi.
Atın doru renkli olanı, kişinin gözünü budaktan sakınmayanı beğenilir...
- Atın ölümü arpadan olsun.
Kimi kişilerin felsefesi şudur: Sevdiğim yiyecekleri tıka basa yiyeyim de hasta olursam olayım, dahası, ölürsem öleyim.
- Atı atasıyla, katırı anasıyla.
İyi kişi temiz soyu ile kötü kişi aşağılık, karışık soyu ile tanınır, anılır.
- At binicisini tanır (bilir).
İşçi, yöneticisinin işten anlayıp anlamadığını bilir ve çalışmalarını ona göre yürütür.
- At (olur) bulunur meydan bulunmaz, meydan (olur) bulunur at bulunmaz.
Bir işi başarabilmek için gerekli olan koşullar her zaman eksiksiz olarak ele geçmez. Biri bulunursa öteki bulunmaz; öteki bulunursa beriki bulunmaz.
- At at oluncaya kadar sahibi mat olur.
Bir çocuk, bir işçi yetiştirebilmek için çok para, çok emek, çok zaman ister. Onlar yetişir ama, yetiştiren de her bakımdan yorulur, yıpranır.
- At beslenirken, kız istenirken.
At, besili, bakımlı olduğu zaman hem gösterişlidir hem de en çok işe yarayacak durumdadır. Satılacaksa o zaman satılmalıdır. Kız da körpeliği, güzelliği geçmeden, isteyenleri varken evlendirilmelidir.
- At arıklıkta, yiğit gariplikte.
At zayıf iken, kişi garip iken çetin sınavlarını verirler.

- Ata eyer gerek, eyere er gerek.
Bir işletmeyi önce donatmalısınız; sonra da iyi bir yöneticiye teslim etmelisiniz ki istediğiniz verimi alabilesiniz.
- Ata arpa, yiğide pilav.
Yaratığın gücü, gelişmesine yarayan şeyle artar.
- Ata binen nalını, mihini arar.
Kişi, kullanacağı şeyin ayrıntılarını da almalı, eksik bir durumu kalmamasına dikkat etmelidir.
- Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.
Ata bindiğin zaman insafsızlık etme, hayvanı çok hırpalama. Buna Tanrı razı olmaz. (Ya da ata bindiğin zaman böbürlenme; böbürleneni Tanrı sevmez), attan indiğin zaman da onun yemini, suyunu, tımarını unutma.
- Ata da soy gerek, ite de.
Bütün yaratıkların soylusu üstün niteliktedir.
- At, adımına göre değil, adamına göre yürür.
Atın yürüyüşü binicisinin yönetimine bağlı olduğu gibi, bir işin yürüyüşü de iş başındakinin bilgisine, çabasına, tutumuna göre değişir.
- Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.
Ata iyi baktıktan sonra, yora yora bininiz; korkmayınız, sarsılmaz.
- At yiğidin yoldaşdır.
Türk, atı çok sever. O yüzden atı kendine en yakın arkadaş olan yoldaş olarak görmektedir.
- At binenin, kılıç kuşananın.
Bir şey, onu elde etmek yolunu bilen, bir şeyden yararlanma, onu kullanmasını becerebilenin hakkıdır.
- Beleş (bahşiş) atın dişine (yaşına, dizginine, yularına) bakılmaz.
Para verilmeden gelen şey, eksiği, kusuru olsa da hoş karşılanır.
- Berk kaçan atın boku seyrek düşer.
Olağanüstü hızla yapılan iş -gereken özen gösterilemeyeceğinden- olumlu sonuç vermez.

- Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin.
Üzerinde yük bulunan at, yokuş aşağı inerken zorluk çeker, hırpalanır, aksar, sakatlanır, düşüp ölebilir. Ancak üzerinde yük de olsa, yokuşa çıkmaya iyi dayanır.
- Bir mılh bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır.
Herhangi bir olayı, bir işi, bir ödevi küçük saymamak, önemle ele almak gerekir. Küçük görünen işler, büyük sonuçlar doğurabilir:
- Bir sürçen atın başı kesilmez.
Şimdiye değin sizi memnun etmiş olan kişi bir kez yanlış bir iş yapmışsa onun için eskiden edindiğiniz kanıyı hemen değiştirmeyiniz ve kendisine ağır bir ceza vermeyiniz.
- Boş torba ile at tutulmaz.
Çıkar göstermezseniz bir kimseyi bir yere bağlayamazsınız.
- Canı yanan eşek attan yürük olur. (Canı acıyan eşek atı geçer).
Bir durumdan canı yanmış olan kişi, o durumun bir daha gelmemesi için elinden gelen çabayı harcar ve gücü yetmez sanılan işleri bile başarır.
- Dokuz at bir kazığa bağlanmaz.
Bir işin başına, tanınmış kişiliği bulunan birçok kimse birden getirilmemelidir. Çünkü anlaşamazlar; birbirlerine saldırırlar.
- Dost dostun eyerlenmiş atıdır.
Gerçek dost, arkadaşının sıkışık zamanında yardımına koşmaya hazır durumdadır.
- Eğreti ata (emanet ata, el atına) binen tez iner.
Geçici olarak başkasının malını ve yetkisini kullanan kişi, çok geçmeden bu mal ve yetkiyi asıl sahibine bırakacaktır.
- Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.
Soysuz kişi soyluluk, bayağı şey yüksek nitelik kazanamaz. Kötü maya, dönüşüp iyi olmaz.
- Gelini ata bindirmişler, “Ya nasip!” demiş.
Kesin sonuç alınmadan, hiçbir işe oldu bitti gözüyle bakılmamalıdır. Umulmadık engeller işi bozabilir.
- Gem almayan atın ölümü yakındır.
Dik kafalı, söz dinlemez, hırçın kişi, davranışının büyük zararını görür.

- İrmaktan (çaydan, dereden) geçerken at değiştirilmez.
Bir yöntemden başka bir yönteme geçerken tehlikeli davranışlardan sakınmak gerekir.
- İki at bir kazığa bağlanmaz.
Başına buyruk olmak isteyen iki kişi, aynı iş üzerinde birlikte çalıştırılmaz; aralarında anlamazlık çıkar, kavga çıkar.
- İnsan ayaktan, at tırnaktan kapar.
Birçok hastalıklar insana ayağını üşütmesinden, ata da tırnağı yoluyla gelir.
- Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş.
Aşâğılık duygusu içinde bulunan kişi, kendisini olduğu gibi göstermeye utanır da kötü yönünü gizler, sadece iyi yönüyle övünür.
- Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan(tüyünden).
Kişi kiminle arkadaşlık ederse ondan etkilenir, huy kapar.
- Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır.
Kendisine karşı değeri varmış gibi davranılan değersiz kişi, gerçekten değer bulunduğunu sanır.
- Küheylan at, çul içinde de bellidir.
Cevherli insan, kılık kıyafeti düzgün olmasa da değerini yitirmez.
- Ortak atın beli sakat olur.
Her ortak, daha çok yararlanmaya çalışacağından ortaklık malını tez yıpratırlar.
- Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede?
Herkes kendisini buyurucu durumda görür, iş yapmakla yükümlü saymazsa ortadaki işi kim yapar?
- Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.
Yağmur altında yünleri ıslanan koyun, pek gösterişsiz duruma düşer. Oysa at, daha çok çevikleşir. Böylece koyun daha değersiz, at daha değerli görünür.
- Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat.
Sana üç öğüt: Komşun kötü ise başka yere göç, eşin geçimsizse ayrıl, atın azgınsa sat, kurtul.
- Yaşı at pazarında sorarlar.
İnsanların değeri, yaşlarıyla değil, başlarıyla ölçülür. Yaşlarına göre değerleri değişen yaratıklar, hayvanlardır.

- Yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) pek (yavuz) olur. ,
Yumuşak huylu kimselerin kızması, korkunç olur. Çünkü bunlar, ancak sabırlarını taşıran olaylar karşısında tepki gösterirler. Bunun için davranışları, aşırı bir öfkenin patlamasıdır. Her şeye kızan kimsede, bu denli taşkın öfke bulunmaz.
- Yavuz (yürük) at yemini (yavuz it ününü) artırır.
Görevini başarı ile yürüten kişi, bunun mükâfatını görür. Ödüllendince de görevini daha büyük bir çaba ile yapar.
- Yiğit yiğide at bağışlar.
Yiğit, arkadaşı için her sıkıntıya katlanır. Onun işine yarar diye en değerli varlığını bile bağışlar.
- Yoksul ala ata binse, selam almaz.
Görmemiş kimse (geçici olarak bile) görmüşlerin durumuna erse, herkese yüksekte bakar; kimseye selam vermez olur.
- Yularsız ata binilmez.
Bir disipline bağlı olmayan işin başına geçmek doğru değildir.
- Yürü kata kamçı olmaz.
İşini ivedilik ve yeterlikle yapan kişiyi sıkıştırmak gerekmez.
- Yürük ata paha olmaz.
İşini ivedilik ve yeterlikle başaran kimsenin değeri çok büyüktür.

Yukarıda örnekleri verilen atasözlerinden de anlaşılacağı üzere, atın Türklerin toplumsal yaşamındaki önemi, atasözlerinde de sıkça yer almasını sağlamıştır. At figürü atasözlerinde kahramanlık, yiğitlik, güç, kudret, yücelik, dostluk, soyluluk sembolü olarak ele alınmıştır. Bazen, kötü olarak bilinen ya da kötülenmek istenen eşek ile köpeğin karşısına asalet figürü olarak konan at, bazen de soyluların bineği olarak nitelendirilmiştir. At ve avradın (kadın, eş) birlikte zikredilmesi de Türk kültüründe ata verilen değeri göstermektedir. Namus kavramıyla özdeşleştirilmiş olan kadın figürüyle anılması, ata olan değeri, güveni ve sevgiyi göstermektedir. Atasözlerinde avrat ve at, yiğidin tamamlayıcı unsurları olarak ele alınırken; at, statü sahibi olmanın önemli bir göstergesi olarak kabul edilir.

At ve yiğit sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla atasözlerinde yiğitlerin diğer özelliklerine de vurgu yapılmaktadır. “Atın dorusu, yiğidin delisi...” atasözü ile yiğitlik özelliklerine at üzerinde vurgu yapılmıştır. Bazı atasözlerinde ise iyi bir atın nasıl olması

gerektiği, atların özelliklerine gönderme yapılarak açıklanmıştır. “Alma alı, sat yağızı; bin doruya, besle kırı.” ve “Atın dorusu, yiğidin delisi...” atasözlerinde doru renkteki atın makbul olduğuna vurgu yapılmıştır. Bazı atasözlerinde de atın hızı “Atlıya saat olmaz.” sözü ile anlatırken, bazı atasözlerinde de atın sosyal hayatta mevki göstergesi olarak kullanıldığını “Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır.” görülmektedir.

At ve it sözcüklerinin birlikte kullanıldığı atasözlerinde, Türk kültüründe değerli görülen atın, değerli kabul edilmeyen it/köpek ile karşılaştırıldığı görülmektedir. “At ölür itlere bayram olur.” atasözü bu duruma örnektir. Türk destanlarında önemli bir unsur olan at, atasözlerinde başka hayvanlarla karşılaştırılmakta ve özellikle it bu karşılaştırmalarda aşağı olarak kabul edilmektedir. “Ata da soy gerek, ite de.” atasözünde it ile karşılaştırılarak atın Türk kültüründeki değerine vurgu yapılmaktadır. “Atlar tepişir, eşekler arada ezilir.” atasözünde benzer bir karşılaştırma yapılmak suretiyle at yüceltilirken eşek aşağı bir varlık olarak algılanmaktadır. Atasözlerinde mertlik ve savaşçılık göstergesi olarak meydan ve at sözcükleri birlikte kullanılmışlardır. “At bulunur, meydan bulunmaz; meydan bulunur, at bulunmaz.” atasözü bu duruma bir örnektir.

4.2.3. Kartal

Kartal göz alıcı tüyleri, keskin bakışları, uçuş gücü ve hızı, yuvasının yükseklerde oluşu nedeniyle Türk kültüründe dikkate değer yırtıcı bir kuş olmuştur. Kartal figürü, gök ile yer arasındaki iletişimi sağlayan bir elçi, güç ve erki temsil eden bir varlık ve bazı kavimlerin atası olma özellikleriyle Türk destanlarında ön plana çıkmaktadır (Güngör, 2016). Kartal figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir.

- Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden.
Bir kimseye en büyük kötülüğü kendisine çok yakın olanlar yapar.
- Kartalın beğenmediğini kargalar kapışır.
Zenginlerin beğenmeyip attıkları nesneler, yoksullar için değerli mallardır.
- Kartala borçlanan hep gökyüzüne bakar.
Güçlü birinden herhangi bir şey ödünç alınırsa kişinin aklı hep ondadır.
- Kartallar dövüşsün, bir sehim de bize düşsün.
Güçlü figürlerin mücadelesi neticesinde güçsüzler de arta kalanlardan pay kapmak ister.

- Bir güvercini yenmek bir kartal için şeref değildir.
Denk olmayan iki varlığın mücadelesinde güçlünün galibiyeti ona bir şey kazandırmaz.
- Kartal sinek avlamaz.
İstenilen verimin elde edilemeyeceği işe kimse girmek istemez.
- Kartalın yaşlılığı, serçenin gençliğinden yeğdir.
Güçlü olan en zayıf döneminde bile güçsüze göre daha güçlüdür.
- Tavuğun laneti kartalı öldürmeye yetmez.
Yaradılış gereği kişi ulaşamayacağı konumdaki bir kişiyi konuşarak güçsüzleştiremez.
- Ördek yavrusu kartal yuvasında da büyüye pençeleri olmaz.
Fıtrat karakterin çekirdeğidir. Dışına çıkabilmek pek mümkün olmaz.

Ölümü ve cenneti simgeleyen kuş figürü, Orhun Anıtları'nda da kullanılmaktadır. Gökyüzü seyahati esnasında şamana yardımcı olan varlık kartaldır (Roux, 2012). Gücü, kudreti ve özgürlüğü temsil etmesi nedeniyle sevilen bir varlık olan kartal atasözlerinde de bu özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Yırtıcı ve saldırgan olması yönüyle bazen olumsuz imajı da bulunan kartal, özgür ve bağımsız olmayı simgeleyen bir figürdür. “Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden.” atasözü, bir kimseye en büyük kötülüğün kendisine çok yakın olan kişiden geldiğini ifade eder. Kişinin, hayatta karşılaşacağı en büyük kötülüğün çoğu zaman en yakınlarından geleceği mesajını ileten bu atasözünde, kartalın ulaşılmazlığı ve dışarıdan birileri tarafından kendisine kolay kolay zarar verilemeyeceği de anlatılmaktadır.

Kartal, Türk destanlarında asil bir figür olarak da ele alınır. Kartalın soylu duruşu, yüceliği atasözlerinde ön plana çıkmaktadır. “Kartalın beğenmediğini kargalar kapışır.”, “Kartal sinek avlamaz.” ve “Bir güvercini yenmek bir kartal için şeref değildir.” atasözleri kartalın soyluluğuna, yüceliğine vurgu yapmaktadır. Burada kartal figürü, asaleti anlatmak için kullanılmaktadır. Ya da asil bir tutum ve duruş, kartal figürü üzerinden ifade edilmektedir. “Kartalın yaşlılığı, serçenin gençliğinden yeğdir.” ve “Tavuğun laneti kartalı öldürmeye yetmez.” atasözlerinde, kartalın cesaretine ve gücüne dikkat çekilirken; zayıf ve fazla muteber olmayanın, kıymetli ve yüce olana zarar veremeyeceği vurgusu da yapılmaktadır. Güçlü bir varlığın hastalığının ya da yaşlılığının bile zayıf bir varlığın sağlığından ya da gençliğinden evla olduğu düşüncesi kartal figürünün tavuk ve serçeyle

karşılaştırılması suretiyle verilmek istenmiştir. Ayrıca “Ördek yavrusu kartal yuvasında da büyüye pençeleri olmaz.” atasözü, asaletin doğuştan olduğunu ve sonradan kazanılamayacağını kartal figürü üzerinden açıklamaktadır.

4.2.4. Aslan / Arslan

Aslan Türk destanlarında cesaret, güç, yiğitlik, akıllılık, acımasızlık ve korku sembolü olarak kullanılır. Aslan, vahşi hayvanların kralı olarak tanımlanacak kadar güçlü bir figürdür. Bu da ona ayrı bir saygınlık ve güç kazandırır. Aslanların güçlü olmalarına rağmen, zorunlu olmadıkça diğer hayvanlara zarar vermeyen centilmen kişilikleri de önemli bir vasıflarıdır. Aslanla ilgili kullanılan olumsuz imgeler genellikle güçlü, vahşi ve inatçı olmalarıdır. Aslan/arslan figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir.

- Aslan kükrerse beygir titrer.
Üstün gücü olanın öfkelenmesi, çevresindeki güçsüzleri korkutur.
- Aç arslandan tok domuz yeğdir.
Sadece soyluluk işe yaramaz. Soysuz olup para kazanan, soylu olup da para kazanmayandan üstündür.
- Aç kurt arslana saldırır.
Açın gözü kararmıştır. O, karnını doyurmak için gerekirse ölümü göze alarak kendisinden kat kat güçlü olan yaratıklarla boğuşur.
- Al (hile) ile arslan tutulur, güç ile sıçan (gücüğen)tutulmaz. (Al arslan tutar, güç sıçan tutmaz.)
Zekanızı kullanarak sizden daha güçlü, ama daha az zeki olan yaratığı yenebilirsiniz. Gücünüzü kullanarak ise, sizden çok güçsüz, ama zeki olan yaratığı yenemezsiniz.
- Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.
Güçlü çağında ağır ve büyük işler yapmış, büyük kazançlar elde etmiş olan kimse, güçten düşünce pek küçük işlerle uğraşır; azla yetinir.
- Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.
Güçlü kimsenin korkutucu sözleri, güçsüz kimseyi kıpırdıyamaz duruma getirir.
- Arslan postunda, gönül dostunda.
Canlı, cansız her şeyin bir yakışığı vardır. İnsan onları bu durumda görmek ister.

- Arslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur).
Bir kimsenin kişiliği, oturup yattığı yerin niteliğinden, temizliğinden, düzeninden anlaşılır.
- Çul içinde aslan yatar.
Bir kimsenin değeri, kılık kıyafeti ile değil, kişiliğindeki cevherle ölçülür.
- Erkek arslan arslan da dişi arslan, arslan değil mi?
Güçlülük ve yüreklilik yalnız erkeklere vergi değildir. Kadın da güçlü ve yürekli olabilir.
- Her yiğidin gönlünde (her gönülde) bir arslan yatar.
Herkesin gönlünde, elde etmek istediği büyük bir şey vardır.
- İki arslan bir posta sığmaz.
Bir ülkede iki baş egemen olmaz. Böyle iki baş bulunursa geçinemezler, kavga ederler; biri ötekini ortadan kaldırır.
- On para on aslanın ağzında.
Şimdi para kazanmak çok güçleşti. En küçük kazanç, pek çok didişmeden, çalışmadan sonra elde edilebiliyor.
- Yatan (yatar) arslandan (kurttan), gezen (yelen) tilki yeğdir (iyidir).
Az güçlü olup çalışan, çok güçlü olup çalışmayandan daha başarılı olur.
- Ekmek aslanın ağzında.
Geçim sağlayacak bir iş bulmak ve para kazanmak kolay değildir.
- Arslanın adı çıkmış, çakallar baş keser.
Haksızlık veya kötülük yapacağı düşünülen kişi yerine bu konuda adı ön plana çıkan kişiler asıl haksızlığı ve kötülüğü yaparlar.

Türk kültüründe aslan her zaman gücün, cesaretin, hakimiyetin ve yiğitliğin simgesi olarak kabul edilmiş, özellikle aslanın derisi ve yelesi de yiğitliğin simgesi olarak kullanılmıştır. Aslan, erkek ismi olarak da çokça kullanılmaktadır. Cesaret ve yiğitlik kavramlarıyla özdeşleşmiş olan aslan/arslan, atasözlerinde gürbüz, cesur ve yiğit adam anlamlarında kullanıldığı gibi emeğiyle kazanan, korku salan, imrenilen anlamlarında da kullanılmaktadır.

Aslan figürü atasözlerinde gücün ve kuvvetin simgesi olarak kullanılmıştır. “Aç aslandan tok domuz yeğdir.”, “Aç kurt aslana saldırır.”, “Al aslan tutar, güç sıçan tutmaz.”,

“Her yiğidin gönlünde bir aslan yatar.”, “Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.” atasözlerinde aslan güç ve kuvveti temsil eden bir figür olarak kullanılmıştır. Mitolojide aslanın sahip olduğu güç ve savaşçı yapı, söz varlığında çoğu zaman kahramanla özdeşleştirilmiştir. Atasözlerimizde aslan, mitolojide olduğu gibi güç ve kahramanlığın simgesi olarak kullanılmıştır.

4.2.5. Kaplan

Türk boylarının ve yiğitlerinin en eski tözlerinden olan kaplan, yiğitlik ongunu veya yiğitlik sembolü olarak kabul edilir. Astrolojik yönü de olan kaplan, dört büyük yıldız grubundan birinin de sembolüdür. Kaplan aynı zamanda bir taht simgesi olup, kahramanlık ve cesaret figürüdür. Kaplan figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir.

- Kaplan öldüğünde derisi, adam öldüğünde ismi kalır.
Her canlının ölümü sonrası birtakım yönleri miras kalır.
- Küçük bir yavruyu küçümsemeyin çünkü ileride bir kaplan olabilir.
Kimsenin ileride nasıl birisi olacağını bilemezsiniz.
- Çan takmış kaplan aç kalır.
Başarı, herhangi bir işi yaparken o işin kurallarına uymanızda gizlidir.
- Kafan ağzının içindeyken kaplanla pazarlık yapılmaz.
Tehlike söz konusu iken bazı hususlarda diretmemek kişiyi olumsuz neticelerden korur.
- Kaplan gücüyle dövüş, ev kedisi inceliğiyle kazan.
Gücü daha güçlü kılan keskin bir zekâ ve nezakettir.
- Vahşet kalptedir, kaplanın pençelerinde değil.
Fıtratta olan önünde sonunda ortaya çıkar.
- Kaplanı okşamak isteyen kediyi sevsin.
Riski yüksek bir işe girişmek yerine daha az zararla atlatılabilecek bir işe de girişilebilir.
- Kaplanların diyarında kediler miyavlayamaz.
En güçlüünün olduğu yerde kimse güç yarıştırmaya yarışına girmez.
- Kaplan, koyunların fikirleri yüzünden uykusunu kaybetmez.
Karşısında çaresiz olabilecek kişiler yüzünden güçlü kişi tedirgin olmaz.

Türk destanlarında kaplan, gücü ve cesareti ile ön plana çıkan bir varlıktır. Bir totem olan kaplan diğer hayvanlara kıyasla güçlü ve cesur bir imaja sahiptir. Kaplan bir yandan heybeti ve cesareti temsil ederken, diğer yandan da korkunç ve vahşi bir gücü sembolize eder. Bu nedenle mitolojik bir canlı olan kaplan hem korkulan hem de saygı duyulan bir figürdür. Atasözleri, güç ve cesareti kaplanın olumlu yönü; korku, güç, gaddarlık ve vahşiliği ise olumsuz yönü olarak ifade eder. Kaplan da mitolojide yer alan diğer hayvanlar gibi, atasözlerinde fiziksel özellik ya da görünümü, davranış ve huyu, yaşadığı ya da bulunduğu yerler dolayısıyla yer almaktadır.

4.2.6. Boğa / Öküz

Anadolu ve Mısır uygarlıklarında, kutsallığı, Tanrısallığı simgeleyen boğa, aynı zamanda “güç”, “verimlilik” ve “dölleyiciliğin” de sembolü olmuştur (Mutlu, 2019). Boğa figürünün tarımsal yapıyla da yakından ilişkili olduğu ve söz varlığında bu özelliğiyle de yer edindiği fark ediyoruz. Kaldı ki, coğrafik yapının ve ekonomik uğraşların hayvanların mitolojide ve söz varlığında yer alma nedenlerini belirlediği de bilinmektedir. Boğa figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir.

- Ağanın gözü öküzü (ineği) semiz eder.
Ana baba, çocuklarına; mal sahipleri mallarına iyi bakarlarsa sevindirici sonuçlar alırlar.
- Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz)!
Kendisinden yararlanılamayacak kişiye yararlanmak amacıyla eziyet edilmemelidir.
- Dayanık öküze “Oha!” neymiş?
Görevini eksiksiz yapan kişiye “İyi çalış!” demeye gerek var mı?
- Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz.
Hizmetinin verimlerini aldığımız kimsenin bize kazandırdığı şeylerden yararlanması gerekir.
- İnek gibi süt vermeyen, öküz gibi kutan sürer.
Yorucu olmayan işlerde kendisinden yararlanılamayan kişi, ağır işlere koşulur.
- İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı.
Bu dünyada her zaman iyiliğe karşı iyilik görülmez. İyiliğe karşı kötülük de çoktur. Baksanıza, öküz, ömrü boyunca hizmet ederek sahibine kazanç sağlamasına karşın ihtiyarlayınca sahibi onu kesiyor.

- Koça (öküze) boynuzu yük değil (olmaz).
Kişiye kendi işi ve yakınlarının sorumluluğu ağır gelmez.
- Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın.
Başkasının iyi durumda olmasını iste ki Tanrı seni de ondursun.
- Kork aprilin beşinden, boğayı ayırır eşinden.
Aprilin beşinde (şimdiki 18 nisanda) çift süren iki boğayı birbirinden ayıracak kadar şiddetli sağanak olur; kasırga ve fırtına kopar.
- Ortaklık öküzden başka (yalnız) buzağı yeğdir.
Kişinin ortaklık önemli malı olmasından, yalnız kendisinin azıcık malı bulunması daha iyidir.
- Öküz öküzün boynuzunda çamur görmezse korkmaz.
Biriyle kavgaya girişmesi olasılığı bulunan kişi, karşısındakinin yenilmezliğini anlatan bir belirti görmezse ondan korkmaz.
- Boğa tekini bulmadan çifte yürümez.
Bir ahmak, budalaca bir işe girişirken kafasına uygun biriyle iş birliği yapar.
- Serkeş boğa (son) soluğu kasap dükkanında alır.
Dik başlı olanlar, davranışlarının cezasını görürler.
- Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.
Tarlanın taşlısı, kızın uzun saçlısı, öküzün büyük başlısı daha çok beğenilir.
- Yalnız boğa, çifte (boyunduruğa) koşulmaz.
İki kişi ile yapılması gereken bir işi tek kişi ile yapmaya kalkışmak yanlıştır.
- Yatan öküze yem yok.
Çalışmayan gelir beklemeye hakkı yoktur.
- Yazın harmana sığan öküzün kışın yemlikte ağzına gelir.
Geleceği düşünmeden kötü işler yapan kişi, ileride yaptığı kötülüklerle karşılaşır.
- Yorgun öküzün ılık canına minnet.
Verilen dinlenme fırsatı, yorgun kişiyi çok sevindirir.
- Çifte gelmeyen boğa olsun, işe gitmeyen oğlun.
Herhangi bir biçimde yararlanılabilecek bir malın olması iyidir, çifte gelmeyen boğayı satabilir, iş yapmaktan kaçınan oğlunu eğitebilirsin.

- Öküz öldü, ortaklık bozuldu (bitti).
İki ortak veya taraf arasındaki yakınlığın dayandığı sebep yok olduğunda bu yakınlık da çözülür.
- Boğa, yem bitince çifte gideceğini bilir.
Çalışmanın önemini kavramak için aç kalmak gerekmez.

Boğanın, atasözlerinde tarımsal yarar sağlamak bağlamında sık kullanıldığı görülmektedir. “Çifte gelmeyen boğa olsun, işe gitmeyen oğlun.” ve “Harman döven boğanın ağzı bağlanmaz.” atasözleri, boğanın tarımsal faaliyetleri için söylenmiş atasözleridir. Tarımsal faaliyetler için çok önemli olan boğa, bazı atasözlerimizde ise vefasızlık yapılan bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. “Arık boğaya bıçak olmaz (çalınmaz).” ve “İyiliğe iyilik olsaydı, koca boğaya bıçak olmazdı.” atasözleri bu duruma ilişkin örneklerdendir. “Kork aprilin (nisan) beşinden, boğayı ayırır eşinden.”, “Ortaklık boğasından, başlı başına buzağı yeğdir.” ve “Öküz öldü, ortaklık bozuldu.” atasözlerinde boğa/öküz figürü, insan ilişkilerini ve mevsimlerin özelliklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Atasözlerinde boğa figürü, mitolojik kökeninden farklı olarak, daha çok tarım ve hayvancılık faaliyetlerindeki işlevlerine göre yer almıştır.

4.2.7. Koç / Koyun

Türkler tarih boyunca bazı hayvanlara özel önem vermişlerdir. Koç da bu hayvanlardan biridir. Koçun da diğer hayvanlar gibi değerli sayılmasında ve kutsallık atfedilmesinde, Türklerin gündelik yaşamlarına sundukları katkının büyük etkisi bulunmaktadır. Kutsallık atfedilen bir figür olarak koç, bazen “koruyucu güç, kuvvet”, bazen “yiğitlik”, bazen “bereket, bolluk” bazen de “nazarlardan korunma” sembolü olarak Türk kültür hayatında yer edinmiştir (Güven, 2019). Koç figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir:

- İki koç kafası bir kazanda kaynamaz.
Ayrı ayrı düşünceleri ve kişilikleri bulunan iki kimse, bir arada yaşayamaz, birlikte yapılacak iş üzerinde birleşemezler.
- Koç yiğit bunalıp ölmez.
İnsanın sıkıntılı zamanı sürüp gitmez, arkasından keyifli günler de gelir.
- Koça boynuzu yük değil (olmaz).
Kişiye kendi işi ve yakınlarının sorumluluğu ağır gelmez.
- Koç koyundan seçkel gerek.

Bir topluluğa önderlik edecek, egemen olacak kişi, topluluğu oluşturanlardan üstün nitelikte olmalıdır.

- Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır.
Doğruluktan ayrılmayan, güven kazanır, ödüllendirilir. Kötülüğü iş edinen ise hak ettiği cezayı görür.
- Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır.
Bir şeyin dıştan görünüşüne bakarak içinin de öyle olduğunu sananlar aldanırlar.
- Ak koyunu kara kuzusu da olur.
İyi ana babadan kötü çocuklar olabilir.
- Bir koçtan iki post çıkmaz.
Bir kimseden verebileceği kadar bir şey alındıktan sonra dolambaçlı yolla aynı şeyi bir kez daha almaya çalışmak, boşuna emek harcamaktır.
- Buğday ile koyun, geri yanı oyun.
Çiftçi için en gerçek değer, buğday ve koyundur. Başka ürünler bunlar kadar önemli değildir.
- Buldun bir koyun, ye de doyun.
Kişi, fırsattan yararlanmalı; geliri bol olduğu zaman ilerisi için para biriktirmeye, mal mülk edinmeye bakmalıdır.
- Çarşı iti ev (koyun) beklemez.
Başboş gezmeye alışanlar, disiplinli iş yapmaya gelemeyizler.
- Çift ile koyun, kalanı oyun.
En sağlam iş, çiftçilik ve koyun yetiştiriciliğidir.
- Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu.
Kızını isteyen kişinin işi, gücü, tutumu ne ise kızını bunlarla ilgilendireceğini düşün.
Kararını ona göre ver.
- Çobansız koyunu kurt kapar.
Koruyucusu, yöneticisi bulunmayan kişiyi ve topluluğu düşman ezer.
- Domuzdan toklu (koyun yavrusu) doğmaz.
Kötü huylu kimsenin çocuğu melek huylu olamaz.
- Erkek koyun kasap dükkanına yakışır.
Miskin erkek, yaşamaya layık değildir.
- Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.

Çeşitli işler, çeşit çeşit yetenekli kişilerle başarılabılır. Herkes aynı şeyi bilse ve yapabilseydi, geri kalan işleri yapacak kimse bulunmazdı.

- Her koyun kendi bacağından asılır.
Herkes kendi suçundan sorumludur.
- Kaybolan koçun kuyruğu büyük olur.
İnsan, elden kaçırdığı küçük bir fırsatı gözünde büyütür; onun çok önemli olduğunu söyler durur.
- Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde.
Değişmez bir kuraldır: Bir kişi önemli bir kaybindan dolayı çırpınıp kıvranırken başka bir kişi bu durumdan ne kadar çok yararlanabileceğini düşünür.
- Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.
Bir şeyin çok değerlisi ele geçmezse az değerlisi önem kazanır.
- Koyunun götü bir gün açıksa keçininki her gün açık.
Davranışlarını herkesin beğendiği kimse, günün birinde yanlış bir iş yapabilir. Bu, her gün yanlış iş yapanınkinin yanında kınanacak bir durum sayılmaz.
- Koyunun kuyruğu var örter.
Zenginlerin ve toplumda önemli yeri olan kişilerin kusurları hemen örtbas edilir.
- Koyunun melediğini kuzu melemez.
Ana-babanın çocuğuna karşı gösterdiği aşırı ilgi ve sevecenliği, çocuk ana-babasına karşı o ölçüde göstermez.
- Koçu yüze yetir, el onu bine yetirir.
El, bir olayı abartarak söyler. Yüz kazansan bin diye anlatır.
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
Saldırgan ile güçsüzün, zarar veren ile zarar görenin yan yana bulunduğu yerde tehlike vardır.
- Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
Her şeyini yitirmiş olan kişinin saldırgana bir şey kaptırmaktan korkusu olmaz.
- Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez).
Miktarı saptanarak bir kimseye teslim edilmiş olan eşya iyi korunur.
- Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.
Arkadaşlarından ayrılıp tek başına iş yapma yolunu tutan kişi, koruyucusuz, desteksiz kalır; büyük zararlara uğrar.

- Sütsüz koyun meleyen olur.
Çevresine yararlı olamayan, elinde avucunda bir şey bulunmayan kişi, hep acıklı ve üzüntülü konuşur.
- Yabancı koyun kenara yatar.
Bir yere yeni gelen kimse, çevredekilere pek yanaşmaz. Zaten onlar da kendisini hemen aralarına almazlar.
- Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.
Yağmur altında yünleri ıslanan koyun, pek gösterişsiz duruma düşer. Oysa at, daha çok çevikleşir. Böylece, koyun daha değersiz, at daha değerli görünür.
- Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu.
Bir şeye tam güvenmeyip ileride ne olacağı konusunda bilgi sahibi olunamadığı durumlarda kullanılan bir söz.
- Koyun güden kurdu görür.
Görevini yaparken gereken dikkati gösteren kişi, doğabilecek sorunları sezer.

Koç, sahip olduğu bazı özelliklerinden dolayı insan ve toplum davranışlarına ilişkin iletiler vermek amacıyla atasözlerinde sıkça kullanılmıştır. Koç, “Koç yiğit bunalıp ölmez.” atasözünde olduğu gibi mitolojik kökene bağlı, yiğitliği ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır. “Koçu yüze getir, el onu bine yetirir.”, atasözünde insanların mübalağalı konuşmayı sevdikleri; “Kaybolan koçun kuyruğu büyük olur.”, atasözünde ise kaçırılan, kaybedilen fırsatların gözde büyütüldüğü anlatılmaktadır. Renk bakımından da koç, iyi ve kötü anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. “Ak koçu gören içi dolu yağ sanır.” ve “Ak koyunun kara kuzusu da olur.” atasözlerinde ak iyiyi, kara kötüyü temsil etmektedir.

4.2.8. Ejderha

Ejderha; aslan, yılan, timsah ve kartal gibi birden fazla hayvanın özellik ve niteliklerini bünyesinde toplayan doğaüstü bir varlıktır (Alantar, 2007). Yılan ailesinden olup yılanların kralı sayılan ejderha, kışın yer altında, yazın ise gökyüzünde bulunan Tanrısal bir varlıktır (Roux, 2005). Türk destanlarında ejderha ile ilgili tasavvurların yılan kavramıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Sarpkaya, 2014). Buradan yola çıkarak, mitolojik bir varlık olan ejderhanın gerçek yaşamda insanlar tarafından kullanılmaması ve ejderha ile insan arasında bir ilişkinin bulunmaması nedeniyle, atasözlerinde ejderha figürüne rastlamak mümkün

olmamıştır. Ancak, Türk destanlarında önemli bir figür olması ve atasının yılan olması nedeniyle, ejderha ile ilgili olarak yılan figürünün geçtiği atasözleri konu edinilmiştir. Kaldı ki, ejderhanın korkulan bir yaratık olması, ejderhaya atfedilen özelliklerin yılan olmasına bu çalışmada atasözlerinde geçme konusunda yılan ile ejderhayı birleştirmeyi gerektirmiştir. Ejderha/yılan figürünün yer aldığı bazı atasözleri aşağıda verilmiştir:

- Acı (kötü) söz insanı (adamı) dininden, tatlı söz yılanı ininden çıkarır (Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.).
Kötü söz bir kimseyi çileden çıkarır, kötü davranışlara sürükler. Tatlı dil, azgın düşmanı bile yola getirir.
- Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek.
Karısını çok seven ve anasıyla karısı arasındaki geçimsizlikte anasını haksız bulan oğlun yargılarıdır bunlar.
- Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın.
Birçok kimseler, kendilerine kötülüğü dokunmayan zararlı birisinin bu durumuyla yaşayıp gitmesini hoş görürler.
- Denize düşen yılanı (yosuna) sarılır.
Çok büyük bir tehlike içinde bulunan kimse, kendisine yardım etmesi olanağı bulunmayan, dahası tehlikeli olan şeylerden bile yardım umar.
- El eliyle yılan tutulur. (El eliyle yılan tut, onu da yalan tut).
Önemli bir çalışma isteyen iş, başkasına ısmarlanmakla yapılamaz. Kişi kendi işini kendisi yapmalıdır. Başkasının eliyle ancak yılan tutulur.
- Her deliğe (taşın altına) elini sokma ya yılan çıkar ya çıyan.
Sonunu düşünmeden, zarar görmek olası bulunan davranışlarda bulunma.
- Onmadık (talihsiz) hacıyı deve üstünde (Arafat'ta) yılan sokar.
Ülküsünü gerçekleştirmesi mukadder olmayan kişinin karşısına, hatır ve hayale gelmeyen ve yenilemeyen engeller çıkar.
- Sevdâ (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur.
Sevdâ ateşi sevgilileri önce kaynaştırır; bir süre sonra söner. Öyle ki başta en büyük mutluluk kaynağı sayılırken, sonra en büyük rahatsızlık etkeni olur.
- Yılan sokan uyumuş, aç kalan uyumamış.
Aç kalan, yılan sokandan daha çok acı çeker.

- Su içene yılan bile dokunmaz.
Su içen kimseye dokunulmamalıdır; düşman olsa bile.
- Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.
İlişmezseniz size zararı dokunmayacak olan kişiyi saldırgan duruma getirecek davranışlarda bulunmayınız.
- Yılana yumuşak diye el sunma.
Kişi, yumuşak huylu görünen herkese aldanmamalı; zararsız sanılan her şeye yanaşmamalı, tehlikeli bir durumla karşılaşabileceğini düşünmelidir.
- Yılanın başı küçükken ezilir.
Büyüyeceği belli olan her tehlike, daha başta önlenmeli; düşman güçlenip büyük zarar verecek duruma gelmeden ezilmelidir.
- Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter.
Başkalarına kötülük etmek isteyenler, karşılarında hep hoşlanmadıkları şeyleri bulurlar.
- Yılan kendi eğriliğine bakmaz da “Devenin boynu eğri.” der.
Kınanacak bir durumu olan kimse, kendi kusuruna bakmaz da başkasındaki benzer durumu kınar.
- Yılan ne kadar eğri gitse deliğine doğru girer.
Yabancılarla ilişkisinde dürüst davranmayan kişi yakınlarına karşı doğruluktan ayrılmaz.

Birçok ulusun mitolojisinde kendine yer bulan yılan, kendinden korkulan ve saygı duyulan bir hayvandır. Yılanın sürünge, zehirli ve soğuk bir hayvan olması nedeniyle insanlar, yılanı karşı hafızalarında olumsuz bir tasavvur geliştirmiştir. Yılan, tarihte bazı topluluklarda Tanrı olarak kabul edilirken tek Tanrılı dinlerle birlikte cennetten kovulan şeytan ile eşdeğer tutulmuştur. Altay Yaratılış Destanı’nda yılan, Tanrı’nın yarattığı ağacın yemesi yasak olan meyvelerini koruyan hayvan iken ihaneti sonucu cezalandırılmış ve Erlik’le birlikte yer altına sürülmüştür. Türk destanlarında Erlik ile anılan yılan, yer altı ile ilişkili olup ölümü simgeleyen, sakınılan bir varlıktır. Türk destanlarında yılan, istenmeyen, korkulan, değersiz ve yeraltı ile ilgili anlamları çağırır. Yılan soyundan olan ejderha insanların savaştığı korkunç ve saldırgan bir yaratık, kötü ruhlu bir motiftir (Beydili, 2023).

Türk atasözlerinde, ininde saklanan yılanın ne zaman ve nerede ortaya çıkacağı belli olmadığı için dikkat edilmesi gereken bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Yılan büyümeden öldürülmesi gereken ve insanlara zarar veren bir varlıktır (Tokyürek, 2013). Yılan figürü atasözlerinde, ölümle ve şeytanla anılmıştır. Korkulan bir varlık olan yılan neredeyse bütün atasözlerinde seilmeyen, korku duyulan, soğuk ve şeytani bir hayvan olarak yer almıştır. “Yılanın dışı yumuşak, içi zehir.”, “Yılanın akına da lanet karasına da.”, “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.”, “Her deliğe elini sokma ya yılan çıkar ya çıyan.” ve “Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur.” atasözlerinde olduğu gibi yılan ölüm ile ilişkili, uzak durulan ve lanetlenmiş bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tehlikeli bir işi zamanında sonlandırmak için “Yılanın başını küçükken ezmek gerek.”, seilmeyen bir olay, kişi ya da nesne çok yakında olursa “Yılanın sevmediği ot burnunun dibinde biter.” denir. “Tatlı sözle yılanı deliğinden çıkarma”yı başaran insanımız, kötü insanın şerrinin kendisine dokunmasını istemediği konularda “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.” deyiverir. Aşırı talihsizlik yaşayan kişi durumu “Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar.” ifadesiyle anlatılır.

BÖLÜM V: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar ve Tartışma

Bu araştırma ile birçok hayvan figürünün Türk kültürü ve Türk atasözleri içerisinde yer edindiği belirlenmiştir. Kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç ve ejderha bunlardan sadece birkaçıdır. Türkler söz konusu hayvanları, sahip oldukları nitelikleri, yarar-zarar durumları ve insanla olan ilişkileri bağlamında söz varlığına dâhil etmişlerdir. Araştırmada, Türk destanlarında sembolleştirilmiş olan bu varlıkların Türklere ait karakteristik özellikleri ve kültürel öğeleri taşıdıkları da görülmüştür.

Hayvanların Tanrılara kurban edildiği, onlara kutsallık atfedildiği, onların bazen yardımcı ve koruyucu bazen de korku ve kaygı nedeni oldukları açıktır. Türklerin bir dişi kurttan türediği efsanesi, kurdun Türkler için olan önemini ortaya koymaktadır. Kurt, at, kartal, aslan, kaplan, koç, boğa gibi hayvanlara çoğu zaman Türkler tarafından kutsallık atfedildiği ve bu hayvanların çoğu zaman yiğitlik, cesaret, güç, kahramanlık, bolluk, bereket ve refah sembolü olarak kullanıldıkları görülmektedir.

Atlı konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler, bu yaşam tarzından ve yaşadıkları coğrafyanın koşullarından kaynaklı olarak hayvancılığı ana geçim kaynağı olarak görmüşlerdir. Ayrıca, bir millî kültüre ve yaşam tarzına dönüşen avcılık da Türk topluluklarının hayvanla olan münasebetlerine farklı bir boyut kazandırmıştır (Bahadır, 2015). Hayvancılık ve avcılık; Türklerde kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç gibi hayvanların hem kültürel yaşamda hem de gündelik yaşamda çok sık anılmalarına neden olmuştur. Türk destanlarında, masallarında ve mitolojilerinde yer alan bu hayvanlar, Türklerin gündelik yaşamlarında birlikte oldukları, birçok açıdan yararlandıkları, saygı duydukları hatta zaman zaman korktukları hayvanlardır. Konargöçer bozkır yaşamı, avcılık ve hayvancılıkla geçinen Türklerin hayvanlarla içli dışlı olmalarını sağlamıştır. Hayvanlarla olan bu etkileşim, hayvan isimlerinin kullanılan dile yansımaları sağlamış ve bu isimler atasözlerinde yer almışlardır (Balaban ve Güler, 2015). Atasözlerinin birer arka planı bulunduğu gibi, bu söz varlıkları hayatın içinden çıkmaktadırlar. Yaşam mücadelesini, çabayı, yaşanmışlıkları kısa ve özlü bir şekilde ifade eden atasözlerinin hayvan figürlerini içermeleri de beklenmektedir. Hayvanların insanlarla olan yakın ilişkileri atasözlerinde hayvan isimlerinin yer almasını gerektirmektedir (Bildik, 2023). Mecazlı yapıları ve benzetme ağırlıklı ifade şekilleri atasözlerinde hayvan figürlerinin çok sık kullanılmasının

nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Muhteva açısından oldukça zengin sözlü yaratımlar olan atasözlerindeki temel niteliklerden biri, verilmek istenen mesajın benzetmeler yoluyla aktarılmasıdır. Bu durum, atasözlerinde benzetme unsurunun çokça kullanılmasını sağlamıştır.

Araştırma sonucunda, insanların ifade ve kavramsal düşünme noktasında, sözün kalıcılığını, etkisini ve inandırıcılığını artırmak amacıyla hayvan sembolizmini çok sık kullandıkları belirlenmiştir. Kültür aktarımında önem arz eden atasözleri ise bu sembollerin en elverişli şekilde kullanılabileceği söz varlıkları olarak işlev görmektedirler. Atasözlerinde en sık kullanılan hayvan adlarının eskiden beri Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda en yakınında bulunan, sevdiği ya da korktuğu hayvanların adları olduğu görülmektedir. Hayvan adlarına anlam yüklenmesinde hayvanın dış görünüşü ve mizacı önemlidir. Büyük ve yırtıcı hayvanlara daha ziyade “güçlü, cesur, mert, zalim, gaddar vs.” anlamları yüklenirken sürüngen türü hayvanlara “sinsi, hain, kalles vs.” gibi anlamlar yüklenmektedir.

Araştırmada ulaştığımız önemli sonuçlardan biri kurdun/bozkurdun Türk destanlarında önemli bir yer edindiği ve kurdun Türkler için ata ve ana olarak algılandığıdır. Kurdun asaleti, cesareti, yiğitliği, gücü, tehlikeli oluşu, akıllı oluşu Türk kültüründe ve dilinde kurda önemli bir konum kazandırmıştır. Bu algı doğal olarak Türk atasözlerine de yansımıştır. İncelediğimiz atasözlerinin kahir ekseriyetinde kurdun gücüne vurgu yapılmıştır. 17 atasözü güce değinirken 4 atasözü kurdun tehlikeliliğine, 4 tanesi çaresizliğine, 3 tanesi fitratına, 2 tanesi fırsatçılığına ve birer tanesi de çalışkanlığına, tecrübesine ve mertliğine vurgu yapmaktadır. Bu durum, kurdun atasözlerinde bu özellikleriyle yer edinmesine neden olmuştur.

Araştırmada, kurt figürünün atasözlerinde cesaret, asalet, çeviklik, akıllılık, iş bilme ve korkusuzluk temalarında birleştiği bazen de korku ve kaygı nedeni olduğu tespit edilmiştir. Yaptığımız bu tespit; Özavşar (2019) tarafından yapılan ve kurdun Türk atasözlerinde cesur, işini bilen, istekli, ideal, kurnaz bir figür olarak kullanıldığı araştırma sonucuyla benzerlik göstermektedir. Uzun ve Türksever (2020) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan Türkçe atasözlerinde kurdun zekâsı, asaleti ve cesaretiyle yer aldığı sonucu araştırma bulgularımızla örtüşmektedir. Türk destanlarında güç ve cesaret olgusuna verilen önem hayvan figürleriyle sembolize edilirken, gücün ve cesaretin salt fiziki kullanım biçiminin değil; akıl, zekâ ve ihtişam yönünün de ön plana çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Anbarlı-Bozatay ve Güler, 2017).

Atasözlerinin bir milletin yaşantıları ve gözlemleri sonucu şekillendikleri dikkate alındığında, Türklerin kurda ilişkin geçmiş yaşantılarının, gözlemlerinin ve algılarının konuşma dillerine de yansıdığı görülüyor. Bu nedenle atasözlerinde cesaretin, yiğitliğin, kahramanlığın, gücün hatta tehlikenin kurt figürü üzerinden verildiği fark edilmektedir.

Araştırmada, atasözlerinde en sık adı geçen hayvanlardan birinin at olduğunu görülmektedir. Türk toplumlarında önemli bir yer edinmiş olan, çoğu zaman vatanla, eşle, namusla özdeşleştirilen atın atasözlerinde kendine çok sık yer bulması beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. At ile alakalı atasözlerini anlam bakımından incelediğimizde at, atasözlerinde daha ziyadesi ile insana yaptığı yoldaşlık, değerli olması, soyluluk ve güçlülük yönleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar anlam bakımından atasözlerinde iç içe geçtiği için birlikte ele almakta fayda olacağı düşünülmektedir. At ile alakalı atasözlerinin 31 tanesi atın güçlülüğüne, arkadaşlığına, hak ettiği değere ve soyluluğuna değinmekte iken 8 atasözü atın türüne, 7 atasözünde uyarıcı olarak kullanılmıştır. Dörder atasözünde at liyakate, çıkara, imkana, zekasına ve arz ettiği tehlikeye değinmiştir. İkişer atasözünde atın şans getirmesi, korku sembolü olması, çatışmaya sebebiyet vermesi ve fitratına vurgu yapılmışken birer atasözünde ise güçsüzlük, sabır, kutsiyet ve açgözlülük imgesi olarak vurgulanmıştır. Balaban ve Seçkin (2015) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan Türk atasözlerine en çok kaynaklık eden hayvanlardan birinin at olduğu; atasözlerinde at figürünün genellikle sağlamlık, güç, dost, arkadaş, asalet ve yiğitlik gibi özelliklerle ön plana çıktığı tespiti araştırma bulgularımızı desteklemektedir. Araştırmada ulaştığımız, atın Türk atasözlerinde çoğu zaman asalet, cesaret, atılganlık ve yiğitlik sembolü olarak kullanıldığı sonucu, Gülhan (2015) ve Özavşar (2019) tarafından yapılan ve atın Türk atasözlerinde çeviklik, atılganlık ve asalet kavramlarıyla özdeşleştirildiği araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Uzun ve Türksever (2020) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan; Türkçe atasözlerinde atın asalet, güç ve yiğitlik simgesi olarak yer aldığı sonucu araştırma bulgularımızla örtüşmektedir.

Kartal, Türk destanlarında asil, özgür, cesur ve güçlü bir figür olarak ele alınmaktadır. Kartalın asil duruşu, özgürce uçuşu, yükseklerde oluşu, cesareti ve gücü atasözlerinde sıkça kullanılmaktadır (Bahadır, 2015; Parsıl, 2021). Atasözlerinde çoğu zaman kartal diğer kuş (kanatlı) türleriyle karşılaştırılmakta ve kartalın kendine özgürlüğü ve üstünlüğü dile getirilmektedir. Atasözlerinde kartal figürü 5 yerde güçlülüğün, 4 yerde soyluluğun, 1 atasözünde ise saygınlık sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kartal ile alakalı

atasözlerini kaynaklarda incelediğimizde kendisi ile alakalı anlamsal olarak olumsuzluk içeren bir atasözüne rastlanılmamaktadır. Ezer-Yeşilova (2019) tarafından yapılan ve araştırma bulgularımızı destekleyen çalışmada da kartal figürünün Türk destanlarında asalet, özgürlük, güç ve cesaret sembolü olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada sonucunda, aslan/arslan figürünün Türk destanlarında güç, cesaret ve yiğitlik sembolü olduğu, dolayısıyla atasözlerinde aslan figürünün genellikle olumlu anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmada, atasözlerinde iletilerin aslanın gücü, cesareti ve yiğitliği üzerinden verildiği belirlenmiştir. Aslan/arslan ile alakalı atasözlerini incelediğimizde 10 atasözünde aslanın gücüne, 3 tanesinde soyluluğuna, birer tane atasözünde ise liyakate, sebebiyet verdiği korkuya ve iktidara dikkat çekilmektedir. Araştırmada ulaşılan bu sonuç, Özavşar (2019) tarafından yapılan ve aslanın güç, beden güzelliği ve cesaret simgesi olduğu araştırma sonucuyla örtüşmektedir. Ezer-Yeşilova (2019) ve Uzun ve Türksever (2020) tarafından yapılan araştırmalarda ulaşılan, aslanın güç sembolü olduğu sonucu araştırma bulgularımızla örtüşmektedir. Düşer (2014) tarafından yapılan çalışmada da araştırma bulgularımıza benzer şekilde aslanın atasözlerinde gücü ve cesareti temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tansü-Güvenç (2015) ve Beşen-Delice (2022) tarafından yapılan ve aslanın galibiyet, iynin kötüye galebe çalması, güç ve kudret simgesi olduğuna ilişkin araştırma sonuçları, araştırmamızda ulaştığımız bulguları desteklemektedir.

Araştırmada kaplan figürünün atasözlerinde genellikle cesaret, güç, yiğitlik ve tehlike anlamlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Atasözlerini incelerken kaplanın atasözlerinin 5 yerinde gücüne, 3 yerinde arz ettiği tehlikeye, 1 tanesinde ise verimliliğine dikkat çekilmiştir. Ezer-Yeşilova (2019) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan, kaplanın Türk destanlarında cesaret ve güç sembolü olduğu sonucu, araştırma bulgularımızla benzerlik göstermektedir. Türk kabilelerinin ve yiğitlerinin en eski tözlerinden olan kaplana (Çoruhlu, 2017a), Türk destanlarında kimi zaman cesur ve kararlı, düşük düzeydeki bir Tanrı'nın rolü verildiği görülmüştür (Roux, 2012). Kaplan figürü, Türk kültüründe ve özellikle atasözlerinde çoğu zaman kahramanların güçlü, kuvvetli ve yenilmez olduklarını anlatmak amacıyla benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır (Bahadır, 2015).

Araştırma neticesinde boğanın, atasözlerinde sık kullanılan hayvan isimlerinden biri olduğu görülmektedir. Konargöçer bozkır yaşamında Türklerin yük taşımacılığı başta olmak üzere birçok alanda kullandıkları boğanın atasözlerinde sıkça kullanılması, yaşamın dile

yansıması olarak değerlendirilmektedir. Boğa figürü atasözlerinin 5 tanesinde sağladığı yarar, üçer tanesinde çalışkanlık, zekâ ve güç, 2 tanesinde iş birliğinin önemi, birer tanesinde bakım, sadakat, bereket ve çıkar ile ön plana çıkmaktadır. Parsıl (2021) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan, boğa figürünün Türk destanlarında güç ve kuvveti sembolize ettiği sonucu, araştırma bulgularımızla da örtüşmektedir. Odabaşıoğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada da alplığı temsilen boğanın, yiğitliğin ve gücün timsali sayıldığıının tespiti bulgularımız ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada, atasözlerinde koçun genellikle güç, kuvvet ve cesaret sembolü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Atasözlerinde koç/koyun çok farklı anlamlara gelecek şekilde geniş bir yelpazede kullanılmıştır. Lakin ekseriyetle toplum tarafından iyi olarak kabul gören özellikler ile atfedilmiştir. Atasözlerinin 8'inde değerlilik, üçer tanesinde türünün önemi, verimlilik, fırsatçılık, ikişer tanesinde iktidar, güç, iyilik, güçsüzlük, kurnazlık, birer tanesinde ise iyilik, tembellik, sorumluluk, çıkar, kötülük ve verimsizlik anlamlarına tekabül edecek şekilde kullanılmıştır. Ezer-Yeşilova (2019) tarafından yapılan ve araştırma tespit edilen, koç figürünün Türk destanlarında güç ve cesaret sembolü olduğu sonucu araştırma bulgularımızla örtüşmektedir. Beşen-Delice (2022) tarafından yapılan çalışmada da araştırma bulgularımıza benzer olarak, koçun Türk atasözlerinde güç, kuvvet ve cesaret simgesi olduğu belirlenmiştir. Türk destanlarında ongun bir varlık olarak kabul gören koç, gücün, kuvvetin ve bereketin simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2019b). Tansü ve Güvenç (2015) tarafından yapılan çalışmada da koçun Türk destanlarında güç ve kuvvet sembolü olduğu ifade edilmiştir. Bu veriler bulgularımız ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada, mitolojik bir varlık olan ejderhanın yılanla özdeşleştirildiği (devasa yılan) ve ejderhanın Türk destanlarında yılan soyundan olan ve korkulan, tehlike yaratan, güvenilmeyen bir figür olduğu ve bu nedenle de atasözlerinde yılanla özgü özellikleriyle ele alındığı tespit edilmiştir. Yılan -fitratı gereği olsa gerek- atasözlerinin neredeyse tamamında kötü çağrışımlara sebebiyet veren özellikleri ile anılmıştır. Bunların başında tehlikeli oluşu gelmektedir. Yılan kullanıldığı atasözlerinin 9'unda tehlike, 2'sinde kötülük, birer tanesinde ise akılsızlık, tedbir, kibir, merhamet ve vefa anlamlarına rast gelecek şekilde kullanılmıştır. Araştırma neticesinde, atasözlerinde ejderhanın (büyük yılan) genellikle sinsi, hain, zararlı, korkulan ve güvenilmeyen bir varlık olarak yer alındığı tespit edilmiştir. Bu tespitimiz Gökyay (2018) tarafından yapılan ve ejderhanın, kötü, korkulan, savaşılan bir mitolojik varlık olduğu tespiti, araştırma bulgularımızla uyumaktadır. Özavşar (2019) tarafından

yapılan ve yılanın atasözlerinde inatçı, acı veren, soğuk, sevimsiz, sinsi ve korku veren bir figür olarak yer aldığı araştırma sonucuyla örtüşmektedir. Ezer-Yeşilova (2019), Duman (2019) ve Uzun ve Türksever (2020) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan; Türk atasözlerinde yılanın tehlikeli ve sinsi bir varlık olarak algılandığı sonucu da araştırma bulgularımızla paralellik göstermektedir.

Türk destanlarında sıkça geçen kurt, at, kartal, aslan, kaplan, boğa, koç, ejderha, Türk atasözlerinde daha çok benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Bu varlıkların atasözlerine, fiziksel özellikleri ve görünüşleri, davranışları ve huyları, yaşadıkları, bulundukları yerler açısından yansıdıkları görülmektedir. Atasözlerinde bu varlıkların fiziksel özelliklerine işaret edilerek kişiler, nesneler, durumlar sunulmakta; davranışları göz önünde bulundurularak kişiler, kavramlar, tutumlar nitelenmekte; yaşadıkları yerler düşündürülerek mekânlar ya da durumlar betimlenmektedir. Ayrıca atasözlerinde bu hayvanlar karşılaştırma, abartılı bir durumu anlatma, günlük yaşamın bir parçası, doğal yaşam döngüsü içinde var olan canlılar şeklinde ele alındıkları da sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak uygulayıcılara ve araştırmacılara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

1. Atasözleri bir milletin yaşam tarzını ve birçok özelliğini ortaya koyduklarından önemli kültür taşıyıcıları olarak değerlendirilir. Bu nedenle, bu söz varlıklarının korunması ve öğretilmesi gerekmektedir. Atasözlerine yeni neslin sahip çıkması ve öğrenmesi için her türlü önlem alınmalıdır. Gerek Türk Dil Kurumu gerek medya organları gerekse okullar atasözlerimizin öğretilmesi ve korunması için farklı etkinlikler düzenlemelidirler. Atasözlerinin hem ders kitaplarında hem de günlük yaşamda doğru ve etkili kullanılması sağlanmalıdır.

2. Atasözlerinin anlamlarının daha iyi anlaşılmasında ve daha kolay öğrenilmesinde bağlamın önemi oldukça fazladır. Türkçe derslerinde de atasözleri metinler aracılığıyla öğretilmektedir. Bu metinlerde atasözlerinin yer alması öğrencilerin temel dil becerilerini geliştirmeye önemli bir katkı sunmaktadır. Atasözlerinin anlatımları çarpıcı, etkili ve zengin hale getirdiği düşünüldüğünde, bu söz varlıklarının öğretiminin bireylerin anlatım gücünü

ve kendini ifade etme yeteneğini geliştireceği unutulmamalıdır. Ayrıca atasözlerinin mecazlı anlatılar olduğu düşünüldüğünde, öğrencilerin soyut düşünme becerilerinin gelişimine de katkı sunacakları söylenebilir. Gelecek nesillerin kültürlerine ilişkin farkındalıklarını, ilgi ve bağlılıklarını artırması için özellikle Türk kültür dünyasının önem atfettiği hayvan figürlerinin yer aldıkları atasözlerine sıkça yer verilmelidir.

3. Türk destanlarında sıklıkla yer alan hayvanlarla ilgili özelliklerin ayrıntılı olarak bilinmesinin, atasözlerin anlamlandırılmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu durum, atasözleri çözümlenirken destanlara dair art alan bilgisine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle özellikle okullarda eğitim düzeyine bağlı olarak Türk destanları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmelidir.

4. Türk destanlarındaki hayvan figürleri ile başka kültürlerde yer alan hayvan figürleri, atasözlerinde yer alma şekilleri ve anlamları açısından karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Bu sayede kültürlerarası benzerlikler ve farklılıklar ortaya konarak alanyazına katkı sağlanabilir.

5. Yapılan çalışmada özellikle Türk halıları üzerine işlenen hayvan sembolleri üzerine alanyazında bir boşluk olduğu tespit edildiği için bu alanda yapılacak bir çalışma alanyazına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (2009). Kutadgu Bilig’de hayvan adları. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1), 1-32
- Akay Ahmed A. ve Fişekçioğlu A. (2019). Dil kullanıcısı bağlamında kuramdan uygulamaya Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Akbulut, Y. (2018). *İslamiyet öncesi Türk destanlarında "vatan" ve "bağımsızlık" anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop
- Akgün, E. (2007). Şamanizm üzerinde uygulanan baskılar ve şamanların günümüzdeki işlevleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (42), 179-190.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi
- Aksan, D. (2020). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, M. (2002). Destanlarda ve tarihi kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrasiyab). *Türkler Ansiklopedisi III* içinde (ss. 990-998), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Aksoy, Ö. A. (2016). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Alantar, H. (2007). *Motiflerin Dili*. İstanbul: Yorum Yayıncılık
- Alarслан, B. (2021). Türk imajının görsel yansımaları. Ö. Kumrular (Haz.). *Dünyada Türk İmgesi* içinde (ss. 129-163), İstanbul: Kitap Yayınevi
- Alp, Ö.K. (2010). *Orta Asya’dan Anadolu’ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Elif Yayınları
- Alptekin, M. (2021). Türk destanlarında hayvan sembolizmi çerçevesinde “Deve”. *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 236-244.
- Alsan, Ş. (2005). *Türk mimari süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Altaylı, S. (2010). Atasözü ve deyimler arasındaki farklar. *Karadeniz Araştırmaları*, 10(25), 125-134.
- Altun, Z. (2019). Türk kültüründe kurt kavramı üzerine bir inceleme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 8(22), 91-108

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut yazıtı ve anıt mezar külliyesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 11-21.
- Anbarlı-Bozatay, Ş. ve Güler, Y. (2017). Türk siyasal kültüründe kurt, at ve kartal sembolizmi. *TURAN-SAM*, (33), 95-100.
- Armutak, A. (2008). Yahudi ve Hristiyan dini kutsal kitaplarında hayvan hakları. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, (34), 39-55.
- Artun, E. (2004). *Türklerde İslamiyet öncesi inanç sistemleri: Öğretiler ve dinler*. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf
- Atan, A. (2006). *Resimli resim sözlüğü*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Atsız, H. N. (2019). İslamiyet'ten önce Türk destanı. S. Sakoğlu ve A. Duymaz (Ed.). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları içinde* (ss. 53-54). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Babayar, G. (2007). *Köktürk kağanlığı sikkeleri kataloğu*. Ankara: TİKA Yayınları.
- Bahadır, H. (2015). *Oğuznamelerde hayvan kültü ve işlevleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Bailey, K. D. (2007). *Methods of social research*. The Free Press.
- Bakırcı, N. (2014). Eflâtun Cem Güney'in "Masallar" adlı kitabında yer alan metinlerde mitolojik unsurlar. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 37-52, doi: 10.12992/TURUK133
- Balaban, A. S. (2015). Türkçe deyimler ve atasözleri perspektifinde evcil hayvanlar. *Turkish Studies*, 29(30), 272-296.
- Balaban, A. ve Güler, A. (2015). Wild animals' names in Turkish culture from the perspective of Turkish idioms and proverbs. A. Balaban, B. Çağlayan and G. Yurt (Eds.). In *4th International Conference on Language and Literature* (pp. 272-595). Hena e Plote Beder University-Tirana/Albania.
- Balaban, A. ve Seçkin, A. (2015). Pet animals' names in Turkish culture from the perspective of Turkish idioms and proverbs. A. Balaban, B. Çağlayan and G. Yurt (Eds.). In *4th*

- International Conference on Language and Literature* (pp. 297-595). Hena e Plote Beder University-Tirana/Albania.
- Balcı, A. (2022). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Banarlı, N. S. (2022). *Resimli Türk edebiyatı tarihi I-II*. Ankara: MEB Yayınları.
- Baş, M. (2016). Günümüzde Hristiyan Türkler ve konumları. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 13-26.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Sosyal bilimlerde bilgisayar destekli nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Başbuğ, T. (2012). Çağdaş Türk resim sanatında at tasvirleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 1(5), 282-306.
- Baxter, P. ve Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin mitolojik hikayeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Bennofoy, Y. (2000). *Antik dünyada ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitolojiler sözlüğü I*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beydili, C. (2023). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bildik, Y. (2023). Cemheretu'l-Emsâl'de من أفعَل kalıbında gelen hayvan motifli deyimler üzerine bir inceleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 23(1), 157-180.
- Bilginer, O. (2011). Türk atasözlerinde dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı. *Millî Folklor Dergisi*, 23(91), 91-100.
- Bolat, D. (2022). *Refik Halid Karay'ın eserlerindeki hayvan unsurları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi*. R. Özbay (Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bozkaplan, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig'deki hayvan adları üzerine bir inceleme. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33(1), 32-48.
- Bozkurt, F. (2012). *Kaşgarlı Mahmud- Divan-ü Lûgat-it-Türk*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bulut, Ö. (2020). *Dil ve kültür bağlamında Almanca ve Türkçede Hayvan adları içeren atasözleri ve deyimler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Can, A. (2024). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi Yayıncılık
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Challaye, F. (2007). *Dinler tarihi*. S. Tiryakioğlu (Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. California: Sage publications.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 49-60.
- Çay, A. (1990). *Türk millî kültüründe hayvan motifleri I*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları
- Çelik, H. (2018). *Türkçe ve Almancada anne ve baba kavramı içeren ve atasözlerinin kültürel analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve günümüzde Türk boylarının ortak atasözleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2017a). *Erken devir Türk sanatının ABC'si*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Çoruhlu, Y. (2017b). *Erken devir Türk sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Çoruhlu, Y. (2019a). *Türk mitolojisinin kısa tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları

- Çoruhlu, Y. (2019b). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2019c). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çoruhlu, Y. (2020). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çotuksöken, Y. (2003). *Türkçe atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Dalkıran, A. (2017). Türk kültür ve sanatındaki horoz/tavuk sembolizminin çağdaş resim sanatındaki yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 336-348.
- Demir, N. ve Erdem, M. D. (2006). Türk Kültüründe Destan ve Battal Gazi Destanı. *Turkish Studies*, 1(1), 106-107.
- Demir, T. ve Demir, H. (2021). Atasözleri ile mitolojik düşüncenin ilgisi bakımından Türk kültüründe bazı hayvanlar. *Türk Dünyası Akademik Bakış*, 1(1), 70-89.
- Deniz, B. (2005). Anadolu-Türk halı sanatının kaynakları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XIV(1), 79-103.
- Denzin, N. K. (2018). *The qualitative manifesto*. New York: Routledge
- Dilek, İ. (1997). Altay Türklerinin atasözlerinde at. *Millî Folklor*, 5(9), 125-134.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Kültür Yayınları
- Doğan, L. (2001). Türk kültüründe hayvanlar ve hayvan isimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 12(2), 615-659.
- Duman, H. (2019). Türk destanlarında ejderha . *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(2), 482-493
- Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik kalıntı, buluntu ve yazılı belgelere göre Köl Tigin Bilge Kağan Anıtlıkları ve bu anıtlıklardaki Türk kültür unsurları. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 1(1), 35-77
- Düşmez, Ö. A. (2014). *Türk atasözlerinde geçen hayvan adlarına göre kavram profilleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Eberhard, W. (2018). *Çin'in Şimal Komşuları*. N. Uluğtuğ (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,

- Ekiz, T. (1994). *Die tiere in den Türkischen und Deutschen sprichwörtern (eine vergleichende untersuchung)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Ekşi, E. (2017). *Türk destanlarında gerçeklik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Elçin, Ş. (2003). Türk halk edebiyatında turna motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (28), 43-56.
- Elçin, Ş. (2019). Türk dilinde destan kelimesi ve mefhum. S. Sakaoğlu ve A. Duymaz (Ed.). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* içinde (ss. 1-20), İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*. İstanbul: Om Yayınları
- Emiroğlu, S. (2013). Konuşma eğitimi. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancılarla Türkçe Öğretimi* (ss. 277-291). Ankara: Grafiker Yayınları
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- Erginer, G. (2010). *Atasözlerinde sosyal hayat*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay
- Eroğlu, T. ve Kılıç, H. Ç. (2010). Türk inançları ve inanışları. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 49(1), 749-770.
- Ertap, Ö. (1996). *Divan şiirinde hayvan motifi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Esin, E. (2017). *Türklerde maddi kültür oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Ezer-Yeşilova, N. (2019). *Türk destanlarında yer alan hayvan figürlerinin simge ve sembol bağlamında değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Fidan, A. (2019). *İslamiyet öncesi Türk destanları ve kutsal unsurları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan mitosları*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Gök, B. ve Abbasoğulları, G. (2015). Harakânî menkıbelerinde ve kültürümüzde aslan figürü. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 135-159.

- Gökalp, Z. (2015). Türk töresi. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları
- Gökçimen, A. (2010). Türkmen masallarında hayvanlar ve fonksiyonları. *Türkbilig*, (/20), 165- 178.
- Gökyay, O. Ş. (2018). *Dede Korkut hikâyeleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gömeç, Y. S. (2015). *Türk destanlarına giriş*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Gömeç, Y. S. (2018). Türk kültürünün ortak ögesi: Kurt. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, (485), 6-9.
- Gül, R. (2008). Dede Korkut hikâyelerinde söz kalıpları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 100-105.
- Gülhan, T. (2015). *Başlangıcından XIV. yüzyıla kadar Türk sikkelerinde hayvan figürleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Güller, G. (2018). *Havva Marta ve mitolojik fırça darbeleri*. <https://akilfikir.net/havva-marta-ve-mitolojik-firca-darbeleri>
- Gülşen, H. (2013). Kurt motifi üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 39-49.
- Gültepe, N. (2017). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kapı Yayınları
- Gümüşatam, G. (2011). Kavram alanları açısından Kıbrıs Türklerince hayvanlara verilen adlar. *Diyalektolog*, (3), 11-32.
- Güngör, H. ve Hünay, Ü. (2020). *Türklerin dinî tarihi*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Güngör, Ö. (2016). Dîvân şiirinde mitolojik bir unsur olarak kartal figürü. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 70-79.
- Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanında hayvanlar. *Millî Folklor*, 15(57), 82-91
- Güven, O. (2019). Ahıska'dan Artvin'e koç-koyun formu mezar taşları. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 345-363
- Güzel-Candan, D. ve Ergen, G. (2014). 3. sınıf hayat bilgisi ders kitaplarının temel evrensel değerleri içermesi bakımından incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 134-161.

- Hançerlioğlu, O. (2004). *Dünya inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Hengirmen, M. (2017). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi
- İnan, A. (1991). Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntıları. *Belleten*, (4), 32-48.
- İnan, A. (1998). Türk destanlarına genel bakış. *Makaleler ve İncelemeler I* içinde (211-240), Ankara: TTK Yayınları
- İnan, A. (2020). *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Altınordu Yayınları
- İnce, C. (2015). *Türk destanlarında yılan ve resim sanatındaki izdüşümleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Kaçalin, M. S. (2016). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. Ankara: TDK yayınları
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları
- Kafesoğlu, İ. (2021). *Selçuklular ve Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2022). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (2023). *Umumi Türk tarihi hakkında tespitler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (2009). Yaşayan eski Türk inançları itibarıyla Türk mitolojisi ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II(8), 212-220
- Kaplan, N. (2017). Resimli kutsal kitap (Hristiyan) el yazmalarındaki kurban sahnelerine genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 125-137.
- Karacan, T. (1998). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvânı*. Samsun: Karacan Yayınları.
- Karakaş, S. (2014). Kadim İran dinlerinin Türk inanç tarihindeki yeri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (27), 185-202.
- Karaman, R (2017). *Kuran'daki hayvan figürleri ve sembolik yorumları*. . (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Karataş, O. (2022). Türk destanlarında kurt, kartal ve dağ motifi. *Ученый XXI века*, 5-2(86), 3-14
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86
- Karatay, O. (2016). *Türklerin kökeni*. Ankara: Kripto Yayıncılık
- Keskin, A. (2020). Kırgızistan ve Türkiye sahası atasözlerindeki at ve insan benzeşimlerinin (analojilerin) sosyokültürel temelleri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 20(1), 163-188.
- Kırıçoğlu, O. T. (2009). *Sanat kültür yaratıcılık*. Ankara: Pegem Akademi yayıncılık
- Koca, S. K. (2011). Oğuz Kağan Destanının Türk kültür tarihi bakımından değeri. Y. Yeşil (Ed.). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu* içinde (ss. 450-461) Ankara: Türksoy Yayınları
- Koca, S. K. (2004). *Türk kültüründe ongunlar ve semboller*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Koçak, A. ve Gürçay, S. (2017). Alevi-Bektaşî Velayetnamelerinde "Ejderha" motifi. *Journal of Analitic Divinity Center*, 1(1), 34-64.
- Kolot, B. (2021). *Türk Boylarının Destanlarında Kurt*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Korkmaz, Z. (2017). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2005). *Türkiye Tarihi Anadolu istilasına kadar Türkler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2019). Millî Türk destanı. S. Sakoğlu ve A. Duymaz (Ed.). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* içinde (ss. 53-54). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Kurucu, A. (2020). *Türkiye ve Kosova'da kullanılan atasözlerinde hayvan adları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu
- Lincoln, Y. S. ve Guba, G. (1985). *Naturalistic inquiry*. California: Sage Publications.
- Mandaloğlu, M. (2011). Türk kültür çevresinde şamanizm ve şamanlık meselesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 111-122.

- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. S. Turan (Çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mert, O. (2007). Kazak Türkçesi'nde hayvan adlarıyla kurulan atasözleri. S. Şimşir ve B. Aydoğan (Ed.). *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu* içinde (ss.296-312). Almatı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını
- Mömin, S. (2013). Şamanizm ve günümüzdeki kalıntıları: Uygur toplumundaki tabular üzerine. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 79-89.
- Mutlu, G. (2019). Antikçağ Kolkhis'te boğa figürü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (41), 62-79. Doi: 10.17498/kdeniz.481712
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. Özlem Akkaya (Çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi
- Ocak, A.Y. (2007). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Odabaşıoğlu, A. (2022). *İslamiyet öncesi Türk kültüründe hayvansal motifler ve Türkiye Selçuklu mimarisine yansımaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- Oğuz, Ö. M. (2004). Destan tanımı ve eski Türk destanları. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, (62), 5-7.
- Onan, B. (2011). Türk atasözlerinde dil farkındalığı ve işlevsel dil kullanımı. *Millî Folklor*, (91), 91-100.
- Oymak, İ. (2002). Türkistan'da zerdüştlüğün yayılması ve etkileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Türkler*. (3), 375-384.
- Öden, U. M. (2023). *Türk destanlarında değer aktarımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Ögel, B. (2020a). *Türk mitolojisi I-II*. Ankara: Altınordu Yayınevi
- Ögel, B. (2020b). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Ögel, B. (2022). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

- Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk kültüründeki izleri: Tanrısal simgecilik. *Millî Folklor*, 21(84), 57-72
- Öz, E. (2014). *Güncel sanatta işaret ve imge olarak Türk Şamanik nesneler üzerine görsel çözümlemeler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Özavşar, R. (2019). Hayvan adlarında duygu değeri: Atasözleri ve deyimler. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(20), 183-204
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut araştırmaları: Notlar/Dizin/Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özkan, İ (2009). Ergenekon destanı hakkında. *Türk Yurdu Dergisi*, 29(265), 32-44.
- Özkan, V. (2018). *Türk kültüründe bozkurtun yeri ve önemi*. . (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özkartal, M. (2012). Türk destanlarında hayvan sembolizmine genel bir bakış. *Millî Folklor*, 24(94), 58-71
- Özkartal, M. (2015). Türk mitolojisi ve sanat eğitimindeki yeri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 83-98.
- Öztürk, A. (2011). *Çağların içinden Türk destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları
- Öztürk, Ş. (2019). Türk kültüründe aslan. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 18-39
- Pamuk, A. ve Oyman, R. (2016). Türk çini sanatında kullanılan hayvansal figürlerin seramik yüzeyler üzerinde üç boyutlu uygulanması. *SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 9(17), 1-25.
- Parsıl, Ü. (2021). *Türk destanlarındaki hayvan imgesinin 1950 sonrası Türk resmindeki yansımaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale
- Roux, J. P. (2014). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. L. Arslan (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. A. Kazancıgil ve L. Arslan (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2012). *Eski Türk mitolojisi*. M. Y. Sağlam (Çev.). Ankara: Bilgesu Yayınevi.

- Roux, J. P. (2020). *Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Roux, J. P. (2021). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Sakaoğlu, S. (2005). *Dîvânü Lûgati't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı*. Konya: Grafiker Yayınları
- Saman, M. G. (2020). Türk kültüründeki ilahi varlık kurt ana ve kurt atanın Anadolu geleneklerindeki doğum pratiklerine etkisi üzerine bazı tespitler. *Kesit Akademi Dergisi*, (24), 234-244
- Sarı, İ. (2017). *Türk tarihinde bozkurt*. Antalya: NoktaE-Book Publishing Yayınları
- Sarıkcıoğlu, E. (2011). *Din fenomenolojisi (Dinlerin mahiyeti ve tezahür şekilleri)*. Isparta: Fakülte Kitabevi
- Sarpkaya, S. (2014). *Türkiye sahası efsanelerinde ejderha*. İstanbul: Yurt Yayınları
- Sarpkaya, S. (2021). Azerbaycan Türklerinin atasözlerinde “Yiğit (Kahraman)” Kavramı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(3), 199-215.
- Selimler, D. U. (2022). *2020-2021 eğitim öğretim yılı 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde yer alan deyimler, atasözleri ve birleşik fiiller*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır.
- Sepetçioğlu, N. (2004). *Karşılaştırmalı Türk destanları*. İstanbul: İrfan Yayıncılık
- Sertkaya, O. (1995). Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık. E. Naskali, (Ed.), *Türk kültüründe at içinde* (ss.147-155). İstanbul: Resim Matbaacılık.
- Seyhan, N. (1995). Türk kültüründe at tasvirleri. N. Gürsoy (Ed.). *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde* (ss. 167-176). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul
- Seyidoğlu, H. (2020). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sıvacı, G. M. (2005). Türklerde mitolojik unsurlar. *Türkbilig Dergisi*, (10), 34-53.
- Siddiq, A. B. (2019). *Tarihöncesi toplumlarda insan-hayvan ilişkisi ve orta Anadolu çanak çömleksiz neolitik dönem faunası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Solmaz, E. (2022). Karaçay-Malkar atasözlerinde hayvan sembolizmi. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, (4), 1-13.

- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri tarihinde şahıs adları I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şahin, A. B. (2019). Hayvan isimleri ile kurulmuş Türk ve Gürcü atasözlerinde eşdeğerlikler. *Turkish Studies*, 14(2), 879-890. doi: 10.7827/TurkishStudies.14742
- Tansü, Y. E. ve Güvenç, B. (2015). Eski Türk destanlarında Hayvan motifleri üzerine düşünceler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (218), 1-16
- Tanyu, H. (1984). Totem, totemizm ve tabu üzerine yeni araştırmaları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 155-172.
- Taşagıl, A. (2018). *Bozkırın kağanlıkları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- TDK (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Temel-Eğinli, A. ve Nazlı, A.K. (2018). Kültürün koruyucu gücü: Kültürel semboller. *Egemia*, (2), 56-74.
- Togan, V. Z. (1981). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada hayvan adları ve bunların kullanım alanları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (33), 221-281.
- Tuna, T. T. (2017). Türk halk edebiyatında hayvan konulu menkıbe örneklerinin incelenmesi, *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*, 10(20), 219-228
- Tuncer, A. (2012). *Anadolu Türk sanatı döneminde aslan figürü*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (2002). *Dinler tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları
- Türkdoğan, O. (2011). *Türk tarihinin sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Türkmen, F. (2008). *Azerbaycan'daki koç şekilli mezar taşlarının folklorik açıdan değerlendirilmesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türktaş, M. M. (2013). *Dede Korkut hikâyelerinde adı geçen hayvanlar ve bu hayvanların diğer Türk lehçelerindeki adlandırılışları*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları
- Uğurlu, N. (2012). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Örgün Yayınevi
- Uyanık, S. A. (2021). Irk Bitig'de karakuş, kartal, garuda üzerine. *Uluslararası Eski Uygurca Çalışmaları*, 3(2), 217-238.

- Uzun, Y. ve Türksever, Z. (2020). Deyimlere göre Boşnakça ve Türkçe hayvan algısı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 281-293.
- Walter J. O. (2014). *Sözlü ve yazılı kültür*. S.P. Banon (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaşa, R. (2016). Türklerde animist düşüncenin yansımaları: Kürek kemiği ve aşık kemiği. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, (3), 1-25.
- Yetiş, K. (1994). Destan. *İslam Ansiklopedisi IX* içinde (ss. 191-212). İstanbul: TDV Yayınları
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları
- Yıldırım, B. B. (2016). Mitolojide kullanılmış olan hayvan figürlerinin seramik yüzeylerde kullanımları, anlamları ve Türk sanatına etkileri. *10. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu* içinde (ss. 129-138). Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi Yayını.
- Yıldırım, D. (2019). Türk kahramanlık destanları. S. Sakoğlu ve A. Duymaz (Ed.). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* içinde (ss. 57-58). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Yiğit, N. H. (2018). Türk dünyası efsanelerinde hayvanlarla ilgili motifler üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(59), 278-288.
- Yurtbaşı, M. (2011). *Sınıflandırılmış atasözleri sözlüğü*. İstanbul: Excellence Yayınları

Görsellere İlişkin Kaynaklar

Görsel 4.1. Çoruhlu, Y. (2020). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Görsel 4.2. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.3. Haber46, “Kahramanmaraş Kalesine Bayrak Tutan Bozkurt Heykeli Yapılacak mı?”, Erişim Tarihi: 10.09.2024. <https://www.haber46.com.tr/kahramanmaras-kalesine-bayrak-tutan-bozkurt-heykeli-yapilacak-mi>

Görsel 4.4. Bunker, E.C. (1997) Ancient Bronzes of the East and Eurasian Steps From the Arthur M. Sackler, New York, Arthur M. Sackler Foundation Press.

Görsel 4.5. Bunker, E.C. (1997) Ancient Bronzes of the East and Eurasian Steps From the Arthur M. Sackler, New York, Arthur M. Sackler Foundation Press.

Görsel 4.6. Çoruhlu, Y. (2019). *Türk sanatında hayvan sembolizmi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Görsel 4.7. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.8. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.9. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.10. Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Görsel 4.11. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.12. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.13. Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Görsel 4.14. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.15. Diyarbakirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.16. Diyarbekirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.17. Diyarbekirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.18. Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Görsel 4.19. Bunker, E.C. (1997) Ancient Bronzes of the East and Eurasian Steps From the Arthur M. Sackler, New York, Arthur M. Sackler Foundation Press.

Görsel 4.20. Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*. Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Görsel 4.21. Ateş, M. (2018). *Mitolojiler ve semboller: Ana Tanrıça ve doğurganlık*. İstanbul: Milenyum Yayınları

Görsel 4.22. Diyarbekirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.23. Diyarbekirli, N. (1972) Hun Sanatı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi.

Görsel 4.24. Çoruhlu, Y. (2020). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Görsel 4.25. Hüseyinzade, H. (1996). Azerbaycan Halıları. Bakü: Jazychy

EKLER

EK 1. Hayvan İsimlerinin Geçtiği Atasözleri

Kurt/Bozkurt

- Aç kurt aslana saldırır.
- Aç kurt yavrusunu yer.
- Çobansız koyunu kurt kapar.
- Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin.
- Gezen kurt aç kalmaz.
- Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur.
- Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
- Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner).
- Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür.
- Kurt dumanlı havayı sever.
- Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.
- Kurt komşusunu yemez.
- Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez.
- Kurtla görüşürsen köpeğini yanından ayırma.
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
- Kurtla ortak olan tilkinin hissesi ya tırnaktır ya bağırsak.
- Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez).
- Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.
- Tevekkelin (tevekküllünün) eşeğini kurt yemez.
- Ürümesini bilmeyen köpek (it), sürüye kurt getirir.
- Yalnız kalanı kurt yer.
- Yatar kurttan gezen (yelen) tilki yeğdir (iyidir).
- Azan kurda, kızan köpek.
- Her gün gezen kırdan, bir gün uğrar kurda.
- Kurda “Neden boynun (ensen) kalın?” demişler, “İşimi kendim görürüm de ondan.” demiş.
- Kurdun adı yaman çıkmış, tilki vardır baş keser.
- Koyun güden kurdu görür.
- Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz.
- Çoban aldı bağa gitti, kurt aldı dağa gitti.

- Hangi dağda kurt öldü?
- Kurt yavrusu it olmaz.
- Koyunu kurda emanet etme.
- Kurdun oğlu akıbet kurt olur.
- Eski kurt yolunu şaşırılmaz.

At

- Aç (arık) at yol almaz, aç (arık) it av almaz.
- Ağanın gözü ata tımandır.
- Alma alı, satma kır, ille doru, ille doru; yağızında binde biri.
- Abdal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşır girerse yağ oldum sanır.
- Arık ata kuyruğu (da)yüktür.
- Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez.
- Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.
- At yedi günde, it yediği günde (belli olur, semirir).
- Atın ürkeği, yiğidin korkağı.
- Atın varken yol tanı ağın varken el tanı.
- At ile avrat yiğidin bahtına.
- At kaçmaz, et kaçır.
- At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü.
- Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz.
- Atlar tepişir, arada eşekler ezilir.
- Atlı kaçır, kaçır; yaya arkasına ne düşer?
- Atlıya saat olmaz.
- At olur meydan olmaz, meydan olur at olmaz.
- At ölür, itlere bayram olur.
- At ölür meydan(nalı) kalır, yiğit ölür an(namı) kalır.
- At sahibine (ağasına, biniciye) göre kişner.
- Atta, avratta uğur vardır.
- Atta karın, yiğitte burun.
- Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek.

- Atım tepmez, itim kapmaz deme
- Atına bakan ardına bakmaz.
- Atın bahtsız arabaya düşer.
- Atın dorusu, yiğidin delisi.
- Atın ölümü arpadan olsun.
- Atı atasıyla, katırı anasıyla.
- At binicisini tanır (bilir).
- At (olur) bulunur meydan bulunmaz, meydan (olur) bulunur at bulunmaz.
- At at oluncaya kadar sahibi mat olur.
- At beslenirken, kız istenirken.
- At arıklıkta, yiğit gariplikte.
- Ata eyer gerek, eyere er gerek.
- Ata arpa, yiğide pilav.
- Ata binen nalını, mihini arar.
- Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.
- Ata da soy gerek, ite de.
- At, adımına göre değil, adamına göre yürür.
- Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.
- At yiğidin yoldaşdır.
- At binenin, kılıç kuşananın.
- Beleş (bahşiş) atın dişine (yaşına, dizginine, yularına) bakılmaz.
- Berk kaçan atın boku seyrek düşer.
- Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin.
- Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır.
- Bir sürçen atın başı kesilmez.
- Boş torba ile at tutulmaz.
- Canı yanan eşek attan yürük olur. (Canı acıyan eşek atı geçer).
- Dokuz at bir kazığa bağlanmaz.
- Dost dostun eyerlenmiş atıdır.
- Eğreti ata (emanet ata, el atına) binen tez iner.
- Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.
- Gelini ata bindirmişler, “Ya nasip!” demiş.
- Gem almayan atın ölümü yakındır.
- Irmaktan (çaydan, dereden) geçerken at değiştirilmez.

- İki at bir kazığa bağlanmaz.
- İnsan ayaktan, at tırnaktan kapar.
- Katıra “Baban kim?” demişler, “Dayım at.” demiş.
- Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan(tüyünden).
- Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır.
- Küheylan at, çul içinde de bellidir.
- Ortak atın beli sakat olur.
- Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede?
- Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.
- Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat.
- Yaşı at pazarında sorarlar.
- Yavaş (yumuşak huylu) atın çiftesi (tekmesi) pek (yavuz) olur. ,
- Yavuz (yürük) at yemini (yavuz it ününü) artırır.
- Yiğit yiğide at bağışlar.
- Yoksul ala ata binse, selam almaz.
- Yularsız ata binilmez.
- Yürü kata kamçı olmaz.
- Yürük ata paha olmaz.

Kartal

- Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden.
- Kartalın beğenmediğini kargalar kapıştır.
- Kartala borçlanan hep gökyüzüne bakar.
- Kartallar dövüşsün, bir sehim de bize düşsün.
- Bir güvercini yenmek bir kartal için şeref değildir.
- Kartal sinek avlamaz.
- Kartalın yaşlılığı, serçenin gençliğinden yeğdir.
- Tavuğun laneti kartalı öldürmeye yetmez.
- Ördek yavrusu kartal yuvasında da büyüye pençeleri olmaz.

Aslan / Arslan

- Aslan kükrerse beygir titrer.
- Aç arslandan tok domuz yeğdir.
- Aç kurt arslana saldırır.
- Al (hile) ile arslan tutulur, güç ile sıçan (gücüğen) tutulmaz. (Al arslan tutar, güç sıçan tutmaz.)
- Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir.
- Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.
- Arslan postunda, gönül dostunda.
- Arslan yatağından (yattığı yerden) bellidir (belli olur).
- Çul içinde aslan yatar.
- Erkek arslan arslan da dişi arslan, arslan değil mi?
- Her yiğidin gönlünde (her gönülde) bir arslan yatar.
- İki arslan bir posta sığmaz.
- On para on aslanın ağzında.
- Yatan (yatar) arslandan (kurttan), gezen (yelen) tilki yeğdir (iyidir).
- Ekmek aslanın ağzında.
- Arslanın adı çıkmış, çakallar baş keser.

Kaplan

- Kaplan öldüğünde derisi, adam öldüğünde ismi kalır.
- Küçük bir yavruyu küçümsemeyin çünkü ileride bir kaplan olabilir.
- Çan takmış kaplan aç kalır.
- Kafan ağzının içindeyken kaplanla pazarlık yapılmaz.
- Kaplan gücüyle dövüş, ev kedisi inceliğiyle kazan.
- Vahşet kalptedir, kaplanın pençelerinde değil.
- Kaplanı okşamak isteyen kediyi sevsin.
- Kaplanların diyarında kediler miyavlayamaz.
- Kaplan, koyunların fikirleri yüzünden uykusunu kaybetmez.

Boğa / Öküz

- Ağanın gözü öküzü (ineği) semiz eder.
- Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz)!
- Dayanık öküze “Oha!” neymiş?
- Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz.
- İnek gibi süt vermeyen, öküz gibi kutan sürer.
- İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı.
- Koça (öküze) boynuzu yük değil (olmaz).
- Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın.
- Kork aprilin beşinden, boğayı ayırır eşinden.
- Ortaklık öküzden başka (yalnız) buzağı yeğdir.
- Öküz öküzün boynuzunda çamur görmezse korkmaz.
- Boğa tekini bulmadan çifte yürümez.
- Serkeş boğa (son) soluğu kasap dükkanında alır.
- Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı.
- Yalnız boğa, çifte (boyunduruğa) koşulmaz.
- Yatan öküze yem yok.
- Yazın harmana sıçan öküzün kışın yemlikte ağzına gelir.
- Yorgun öküzün ıslık canına minnet.
- Çifte gelmeyen boğa olsun, işe gitmeyen oğlun.
- Öküz öldü, ortaklık bozuldu (bitti).
- Boğa, yem bitince çifte gideceğini bilir.

Koç / Koyun

- İki koç kafası bir kazanda kaynamaz.
- Koç yiğit bunalıp ölmez.
- Koça boynuzu yük değil (olmaz).
- Koç koyundan seçkel gerek.
- Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır.
- Ak koyunu (ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır.
- Ak koyunu kara kuzusu da olur.
- Bir koçtan iki post çıkmaz.
- Buğday ile koyun, geri yanı oyun.
- Buldun bir koyun, ye de doyun.
- Çarşı iti ev (koyun) beklemez.
- Çift ile koyun, kalanı oyun.
- Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu.
- Çobansız koyunu kurt kapar.
- Domuzdan toklu (koyun yavrusu) doğmaz.
- Erkek koyun kasap dükkanına yakışır.
- Herkesin akli bir olsa koyuna çoban bulunmaz.
- Her koyun kendi bacağından asılır.
- Kaybolan koçun kuyruğu büyük olur.
- Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde.
- Koyunun bulunmadığı yerde keçiye “Abdurrahman Çelebi.” derler.
- Koyunun götü bir gün açıksa keçininki her gün açık.
- Koyunun kuyruğu var örter.
- Koyunun melediğini kuzu melemez.
- Koçu yüze yetir, el onu bine yetirir.
- Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
- Ölmüş koyun kurttan korkmaz.
- Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez).
- Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar.
- Sütsüz koyun meleyen olur.
- Yabancı koyun kenara yatar.
- Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.

Ejderha / Yılan

- Acı (kötü) söz insanı (adamı) dininden, tatlı söz yılanı ininden çıkarır (Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.).
- Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek.
- Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın.
- Denize düşen yılana (yosuna) sarılır.
- El eliyle yılan tutulur. (El eliyle yılan tut, onu da yalan tut).
- Her deliğe (taşın altına) elini sokma ya yılan çıkar ya çıyan.
- Onmadık (talihsiz) hacıyı deve üstünde (Arafat'ta) yılan sokar.
- Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur.
- Yılan sokan uyumuş, aç kalan uyumamış.
- Su içene yılan bile dokunmaz.
- Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.
- Yılana yumuşak diye el sunma.
- Yılanın başı küçükken ezilir.
- Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter.
- Yılan kendi eğriliğine bakmaz da “Devenin boynu eğri.” der.
- Yılan ne kadar eğri gitse deliğine doğru girer.

ÖZGEÇMİŞ

Serhat ÇELİK

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Yıl</i>	<i>Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı</i>
Yüksek Lisans	2023	Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Lisans	2010	Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği
Lise	2006	Savaştepe Anadolu Öğretmen Lisesi

İş/İstihdam

<i>Yıl</i>	<i>Görev</i>
2023	Türkiye Kamu-Sen İstanbul İl Başkanı
2021	Türk Eğitim-Sen İstanbul 6 No'lu Şube Başkanı
2014	İstanbul/Sultanbeyli Maraşal Fevzi Çakmak Ortaokulu-Türkçe Öğretmeni

Mesleki Birlik/Dernek Üyelikleri

<i>Yıl</i>	<i>Kurum</i>
2012-	MARUM-DER Üyeliği
2014-	Türkiye Kamu-Sen ve Türk Eğitim-Sen Üyeliği
2015-	TÜRKAV Üyeliği
2023-	Beşiktaş JK Kongre Üyeliği
2024-	Aydınlar Ocağı Üyeliği